

О.С. ПУШКІН

О.С.
ПУШКІН
ТВОРЧІ

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
УРСР

О.С.ПУШКІН

Т В О Р І в чотирьох т о м а х

Переклад з російської

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1952

О.С.ПУШКІН

Т В О Р И

Т О М

С 2)

ПОЕМИ

*

КАЗКИ

*

Переклади за редакцією
дійсного члена Академії наук
М. Т. РИЛЬСЬКОГО

—8808—

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КІЇВ-1952

*Переклади зроблено за текстами
Повної збірки творів О. С. Пушкіна,
вилоаної Академією наук СРСР*

*Відповіdalьний редактор тома
М. І. Терещенко*

О. С. ПУШКИН

Портрет роботи О. А. Кіпренського, 1827 р.

П О Е М И

РУСЛАН И ЛЮДМИЛА

Поэма

1817 — 1820

ПРИСВЯТА

Для вас, очей моїх цариці,
Красуні, я лише для вас
Подій минулих небилиці
У золотий дозвільний час,
Під шептіт давнини пестливий,
Рукою вірною списав;
Прийміть же твір мій жартівливий!
Хвали собі я не шукав,
Та мрія у душі не тане,
Шо, може, діва крадькома
На грішні ці пісні погляне,
Любові сповнена сама.

Край лукомор'я дуб зелений,
І золотий ланцюг на нім:
Щодня, щоночі кіт учений
На ланцюгу кружляє тім;
Іде праворуч — спів заводить,
Ліворуч — казку повіда.

Дива там: лісовик там бродить,
В гіллі русалка спить бліда;
На невідомих там доріжках'
Сліди нечуваних страхіть;
Там хатка на куриних ніжках
Без вікон, без дверей стоїть;
В примарах там ліси й долини;
Там на світанні хвиля лине
На берег дикий пісковий,
І тридцять витязів чудових
Із хвиль виходять смарагдових,
Та ще й дозорець їх морський;
Там королевич мимоходом
Полонить грізного царя;
Там серед хмар перед народом
Через ліси, через моря
Чаклун несе богатиря;
В темниці там царівна тужить,
А бурй вовк їй вірно служить;
З Ягою ступа там бреде,
Вперед сама собою йде;
Там цар Кащей над златом чахне;
Там руський дух... Там Руссю пахне!
І я там був, і мед я пив;

Край моря бачив дуб зелений;
Під ним сидів, і кіт учений
Своїх казок мене учив.
Одну згадав я: добрі люди,
Нехай для вас ця казка буде.

ІСНЯ НЕРША

Діла давно минулих днів,
Казки старовини глухої.

Веселих друзів і синів
Посеред гридниці ясної
Князь Володимир частував;
Дочку найменшу видавав
Він за хороброго Руслана,
І мед із кованого жбана
За іх здоров'я випивав.
Не скоро їли предки наші,
Не скоро за гучним столом
Ходили келихи та чаши
З кипучим пивом та вином.
Вони серця всім веселили,
Шипіли пінистим питтям,
Їх важко чашники носили
І низько кланялись гостям.

Злилися речі в шум неясний;
Гуде гостей веселій рій;
Враз голос чується прекрасний,
І гусел перебір дзвінкий;
Всі стихли, слухають Баяна:
І славить піснею співець
Красу-Людмилу та Руслана
І Лелем звитий їм вінець.

Вогнем жадання оповитий,
Руслан не може їсти й пити:
На друга любого зорить,

Зітхає, сердиться, горить,
Щипає вуса з хвилювання
І лічить кожну мить чекання.
Зажурені, з смутним чолом,
За гомінким сидять столом
Три витязі на цім весіллі;
Німують за ковшем пустим,
Чарки забули спорожнілі,
Наїдки неприємні їм;
Не чують віщого Баяна,
Ніщо їх тут не веселить:
То три суперники Руслана,
Що в серці кожен мимохіть
Любов і ненависть таїть.
Один — Рогдай, вояк суворий,
Що розширяв мечем простори
Розкішних київських полів;
За ним — Фарлаф, крикун порожній
На бенкетах непереможний,
Та воїн скромний між мечів;
Останній з них — подібний бурі,
Хазарський юний хан Ратмір.
Бліді всі троє і похмурі,
І їм чужий банкетний вир.

Ось і кінець; ідуть юрбою,
Безладною і гомінкою,
І дивляться на молодих,—
Як наречена коло столу
Спустила сумно очі долу,
І сяє радісний жених.
Та обняли природу чари,
І тіні півночі встають;
Від меду сонні вкрай бояри
З поклонами додому йдуть.
А молодий, з жаги сп'янілій,
В уяві пестить образ милій,
Що в ніжній чистоті розцвів.
Та князь в сумнім замилуванні
Прекрасну пару в час прощання
На шлюбну ніч благословив.

От наречену соромливу
Ведуть на постіль із шовків;

Огні погасли... Лель пестливо
Нічну лампаду засвітив.
Здійснились любі сподівання
В обіймах приязної тьми;
Ревниве падає убрання
На цареградські килими...
Чи чуєте ви звабний шептіт
І звук цілунків запальних,
І мовчазний останній трепет
Пручань несміливих?.. Жених
Блаженство відчува зарані;
Вже ось воно... Та з хмар нічних
Ударив грім; огонь в тумані,
Лампада гасне, дим летить,
Усе померкло, все тремтить,
І завмира душа в Руслані...
Все змовкло. В грізній тишині
Почувся двічі крик таємний,
І хтось у млистій далині
Здійнявся, наче привид темний...
І от порожній терем знов;
У жениха хвилює кров,
І піт з лиця його стікає;
І, тремтячи, мов навісний,
Питає морок він нічний...
О горе: подруги немає!
Схопив повітря сам не свій;
Людмилу десь у млі густій
Таємна сила обіймає.

Ах, серце змушене щемить,
Коли кохають нещасливо;
Хоч так і сумно, друзі, житъ,
Однаке жити ще можливо.
Та після довгих літ сумних
Обніять закохану дружину,
Предмет бажань і сліз гірких,
І раптом подругу хвилинну
Навіки втратить... о, брати,
Вже краще б смерть собі знайти!

Проте живе Руслан нещасний.
Та що великий князь пові?

Запавши в розпач непогасний,
На зятя обернувши гнів,
Його він і двірських скликає:
«Де, де Людмила?» — князь питає
З чолом розпаленим, жахним.
Руслан не чує. «Друзі, діти!
О, як мені це пережити? —
Над горем зглянеться ви мої!
Скажіть, хто згоден без вагання
Шукать дочку, її знайти?
Кому по силі це завдання,
Тому — злочиннику, тремти!
Не міг дружини вберегти! —
Її віддам я по заслузі
З півцарством прадідів моїх.
Хто ж обізветься, діти, друзі?..»
«Я!» — вимовив сумний жених.
«Я! Я! — гукнули із Рогдаєм
Фарлаф і радісний Ратмір: —
Ми зараз коней осідлаєм;
Об'їздим світ увесь, повір.
Не бійся довгої розлуки,
Не плач по донечці своїй».
І ось в подяці мовчазній
Старий їм простягає руки,
І сльози капають з-під вій.

Всі четверо ідуть у сумі;
Руслан, мов смерть; блідий з лиця:
Про втрачену кохану думи
Його терзають без кінця.
На огорів баских сідають,
Понад Дніпром щасливим мають,
Летять в хвилястому пилу;
Уже сковалися в імлу;
Вже зникли вершники хоробрі...
Та довго, довго ще зорить
Великий князь в порожній обрій
І вслід їм думкою летить.

Руслан журився у мовчанні,
Без дум, без пам'яті, без слів.
Бундючно, в пишному убранні,

У боки в зявшися, сидів
Фарлаф на огирі буланім.
Він каже: «Знов, брати мої,
Я в вільні вирвався краї!
Чи скоро з велетнем поганим
Зійдусь я?.. Кров почне текти,
І покажу я подвиг ратний!
Гей, коню мій, прудкіш лети,
Гей, погуляй, мій меч булатний!»

Хазарський хан в своїх думках
Уже Людмилу обіймає
І мов танцює в стременах;
Кров молода у ньому грає,
горить. В очах огонь надій:
То скаче він, мов сам не свій,
То бистрого коня дратує,
То ставить дібки скакуна,
То знову в гори мчить-басує.

Рогдай мовчить,— сумний простує...
Своєї долі він не зна,
Та, з марних ревнощів журливий,
Хвилюється найбільше він,
І часто погляд свій жахливий
За князем кида навздогін.

Суперники летять на конях
Вже цілий день одним шляхом.
Темніє берег в оболонях;
Зі сходу встала тінь кругом;
Тумани над Дніпром глибоким;
Пора вже коням одпочити.
Враз бачать: під горбом високим
Шлях перехресни майорить.
«Пора! Розідаєся по полю,
Де зустрічі, ~~веснані~~ ждуть».
І кожка кінь, почувши волю,
Обрав для себе дальшу путь.

Що ти Руслане нещасливий,
В пустельній робиш тишині?
~~Людмилу~~, шлюбу день жахливий.

Все бачив ніби ти вві сні.
Насунув ти шолом на брови,
Повіддя опустив шовкове,
По стежці їдеш польовій,
І звільна у душі твоїй
Надія гасне, віра гине.

Аж ось печера старовинна;
В печері світло. Він мерцій
Ввіходить під склепіння тъмяне,
Пропращурам, напевно, знане.
Що ж бачить витязь наш сумний?
В печері дід; він вид ясний
І бороду сивезну має;
Лампада перед ним горить;
При книзі він старій сидить
І пильно книгу ту читає.
«Заходь, мій сину, відпочинь! —
Сказав він з усміхом Руслану: —
Вже двадцять років тут один
У млі свого життя я в'яну;
Та врешті надійшов той день,
Що я передбачав зарані.
Звела нас доля наостанні;
Сідай і вислухай лишенъ.
Руслане, втратив ти Людмилу;
Твій дух твердий вже губить силу;
Та скоро лихо це промчить;
Настигло зло тебе на мить.
І що б пізніш тебе не стріло,
Іди на все, надію май;
Вперед! грудьми й мечем ти сміло
Свій шлях на північ пробивай.

Руслане, знай: твій кривдник лютий —
Це Чорномор, чаклун страшний,
Крадій дівчат, як здавна чути,
Володар півночі гірський.
Його палац хоч озирнути
Не міг ще погляд анічий,
Та ти, щоб скарб свій повернути,
До нього прийдеш, і старий
Від тебе згине лиходій.

Більш не скажу тобі, доволі:
Усе майбутнє, сину мій,
Залежить од твоєї волі!»

Наш витязь перед ним упав
І з радощів цілує руку.
Перед очима світ засяв,
І серце вже забуло муку.
Він знов ожив; та впала враз
На душу розпачу хвилина...
«Ясна твого жалю причина;
Але твій сум розвіє час,—
Сказав дідусь: — тебе жахає
Любов старого чаклuna;
Та знай: вона вже сил не має
І діві юній не страшна.
Він зорі зводить з небосхилу,
Він свисне — місяць затремтить;
Та біг часу не має сили
Його наука зупинить.
Ревнивий, злий охоронитель
Тяжких замків своїх та брам,
Він тільки немічний мучитель
Своєї полонянки там.
Він коло неї все блукає,
Клене він долю в злій журбі...
Та день, мій витязю, минає,
І відпочити пора тобі!»

Руслан на мох м'який лягає
Перед скупим огнем нічним,
Заснути хоче сном мідним,
Перевертається, зітхає...
Даремно! Витязь в тишині:
«Не спиться, батьку, щось мені!
Що вдієш: хворий я душою,
І сон не сон, так гірко жить.
Дозволь же серце освіжить
Святою мовою твоєю.
Мое питання ти прости.
Признайся: хто ти, благодійний,
Моеї долі друг надійний?
В пустелю як дістався ти?»

Зіткнувши з усміхом печалі,
Старий на те: «Живу один,
Мій сину; забуватъ дедалі
Став рідний край. Природний фінн,
Серед безлюдної долини
Ганяв я череду щоднини,
І з юних літ я тільки знат
Ліси дрімучі старовинні,
Печери та струмки між трав,
І зліднів забавки невинні.
Та жити в тихій глушині
Недовго довелось мені.

Тоді близ нашої оселі,
Немовби квіт серед пустелі,
Жила Наїна. У краю
Вона уславилась красою.
От якось ранньою порою
Я вигнав череду свою,
На дудку граючи в долині;
Шумів потік через лісок.
Красуня в мрійній самотині
На березі плела вінок.
Прийшла рокована година...
Ах, друже, то була Наїна!
Я до красуні підійшов,
Одним охоплений жаданням,
І я спізnav тоді любов
З її небесним раюванням,
З її вогнем, що палить кров.

Промчала року половина;
Я, тримтячи, призвався їй,
Сказав: «Люблю тебе, Наїно».
Але журливий голос мій
Наїна з гордістю вчувала,
Бо, бач, любила лише себе,
І байдуже вона сказала:
«Пастуше, не люблю тебе!»

І все мені похмурим стало:
Діброва рідна, тінь кущів,
Веселі ігри пастухів —

Нішо мене не утішало.
У тузі серце сохло, в'яло.
І от тоді надумав я
Геть фінські кинути поля;
Зібравши молодців ватагу,
Морями в далечінь майнуть
І славним подвигом здобутъ
Наїни гордої увагу.
Морських рибалок я повів
Шукати небезпек і злата.
Уперше тихий край батьків
Почув звичайний звук булата
І шум озброєних човнів.
Полинув я, в надії милій,
З юрбою смілих земляків;
Ми десять літ сніги та хвили
Багрили кров'ю ворогів.
І слава йшла про мене в світі:
Царі боялись сил моїх,
Г вояки їх гордовиті
Тікали од мечів страшних.
Ми весело, ми грізно бились,
Ділили дань країн чужих
І з бранцями ми веселились
Разом на бенкетах бучних.
Та серце, сповнене Наїни,
На бенкеті й серед боїв,
В таємнім болі щогодини
Шукало фінських берегів.
Пора, сказав я, годі, друзі!
Ходити досить у кольчузи,
Спочинем у своїх краях.
Сказав — і весла зашуміли;
І, залишивши в морі страх,
В отчизну, з вірою в очах,
Ми гордо й радо прилетіли.

Збулися мрії вогняні,
Збулось затаєне бажання!
Солодке, думав я, кохання,
Як сонце, блиснуло мені!
До ніг погордої Наїни
Коралі, золото й перлині

І меч ՚кривавий я поклав;
Як бранець, пройнятій жагою,
Перед примхливою красою,
У колі подруг я стояв,
Від пристрасті немов шалений;
Та відказала без жалю
Вона, й не глянувши на мене:
«Тебе, герою, не люблю!»

Та що казати, сину мій,
Коли вже більш немає сили?
Ах, і тепер в пустелі цій,
Заснувши серцем, край могили,
Я лихо згадую, і враз,
Як думка про старе затрає,
По сивій бороді щораз
Важка сльоза тоді стікає.

Та знай: в землі батьків моїх,
Серед рибалок мовчазних,
Наука дивна процвітає.
У млі страшної глушини,
Серед лісів і серед тиші,
Живуть там сиві чаклуни;
Лише думкам про тайни вищі
Себе присвячують вони;
Все чує голос їх жахливий,
Що вже було і буде знов,
Підвладні волі їх правдивій
І домовина і любов.

І я, шукаючи кохання,
У тузі вирішив востаннє
Наїну чарами схилить
І, научившись чаклування,
Любов у серці запалить.
І скерував свої я кроки
В безлюдну темряву лісів;
І там я вчився в чаклунів,
Нечутно жив я цілі роки.
Прийшла давно жадана мить,
І тайни всесвіту глибокі
Я встиг душею зрозуміть:

Спізnav я силу чарування.
Вінecь чуттям, віnecь бажанням!
Тепер, Нaiно, ти моя!
Я перемiг! — так думав я.
Але насправдi інша воля
Перемогла — жорстока доля.

В надiї на палке чуття,
У шалi дивного бажання,
Роблю страшне я заклинання,
Скликаю духiв — і з борiв
Стрiла летить, немов iз хmari,
І вихор чарiвний завив,
І суходiл застугонiв...
Я в ту хвилину очi звiв —
Сидить якаcь гидка примара,
Горбата і страшна почвара,
Трясеться вся,— на скилi днiв
Сумної старостi картина!
Ах, друже, то була Нaiна!..
І я жахнувся, і мовчав,
Очима дивний привид мiряв,
У сумнiвi, я ще не вiрив,
І враз заплакав, закричав:
«Цe ти, Нaiно, друже милий?
Нaiпо, де твоя краса?
Невже тебе так небеса,
Жалю не маючи, змiнили!
Скажи, давно лишив я свiт,
Пiшов незiданого шукати?
Давно?» — «Ta рiвно сорок лiт.—
Вона рекла менi в одвiт: —
Вступила в рiк я сiмдесятiй.
Ta що робить,— пищить вона,—
Юробою роки пролетiли,
Пройшла моя, твоя весна —
Обое мi вже постарiли.
Ta, друже, слухай: не бiда
Легкої молодостi втрата.
Я, звiсно, сива, вже не тa,
Можливо, трохи ще й горбата;
Не те, що я колись була,
І врода, певне, одцвiла;

Зате я (додала базіка)
Чаклунка, вір мені, велика!»

І все було це справді так.
Німий, недвижний перед нею,
Дурний тоді я був дивак
З моєю мудрістю всією.

Та жах який: прийшла пора,
Здійснилось марення шалене.
Моя божественна мара
Жагою зайнлялась до мене.
Скрививши в усмішку свій вид,
Потвора занедбала стид
І бурмотить слова кохання.
Ти уяви моє страждання!
Спустивши очі, я третмів;
Вона крізь кашель все звертала
До пристрасних, безтямних слів:
«Так, серце я тепер пізнала;
Жадаю присвятить життя
Я чарам ніжного чуття;
Проснулось серце, я палаю,
У пристраснім, палкім огні...
Прийди в обійми запальні...
О мицій, мицій! помираю...»

Вона в цей час, Руслане мій,
Моргала млюсними очима —
І все за мій каптан старий
Трималась пальцями худими;
А я тим часом завмирав
І жмурив очі, жаху повний;
Одчай почувши невимовний,
Утік — і страшно закричав.
Вона услід: «О ти, негідний!
Ти схвилював мій вік погідний,
Мої ясні, невинні сни!
Добивсь кохання ти Наїни,
І зневажаєш — ось мужчини!
Щоразу зраджують вони!
Ну, що ж, сама себе вини;
Привабив він мене, невинну!

Я від свого кохання гину...
Ганьба вам, зрадники, кати!
Дівочий злодію, тремти!»

Тепер на лоні самоти
Живу з часу того страшного,
В чуттях ошуканий своїх:
Природа й мудрість для старого
Тепер найкращі із утіх.
Уже душа моя заснула:
Та почуття своє п'янке
Бабуся й досі не забула,—
Кохання полум'я палке
В злобу з досади обернула.
Душою чорна і страшна,
Тебе, мій витязю хороший,
Також зненавидить вона;
Та все на світі йде на добре».

Наш витязь з розповіді був
Схвилюваний до краю, очі
Ні на хвилинку не зімкнув
І тихого польоту ночі
В глибокій думі не почув.
Та вже палає день прекрасний...
З сумним зітханням витязь красний
Обняв старого чаклуна;
Душа в надії порина;
Виходить він. Ногами стиснув
Руслан коня, і в даль жене;
В сіdlі оправився, присвіснув.
«Мій батьку, пам'ятай мене».
І мчиться по пустому лугу.
А сивий дід своєму другу
Кричить услід: «Цаслива путь!
Дружину не давай в наругу,
Город старого не забудь!»

ПІСНЯ ДРУГА

Суперники в мистецтві бою,
Не знайте миру ні на мить,
Носіть гордливо вашу зброю
І ворожнечею живіть!
Хай перед вами світ німіє,
Гучним дивується ділам:
Ніхто-бо вас не пожаліє,
Ніхто не перешкодить вам.
Суперники другого роду,
Ви, рицарі парнаських гір,
Старайтесь не смішити народу
Сварливим шумом ваших лір;
У лайці будьте обережні.
Та ви, коханці вогняні,
Живіть у злагоді безмежній!
Повірте, друзі, ви мені:
Кому прекрасних дів кохання
Послала сила неземна,
Той буде милий до сконання;
Злоба тут марна і смішна.

Коли Рогдай неугамовний,
В глухім передчутті, безмовний,
Сам без суперників своїх,
В безлюдну в'їхавши країну,
Між нетрів мчався лісових,
У думу вдавшися єдину,—
Злій дух тривожив і труїв
Його смутну, тужливу душу.
Похмурий витязь шепотів:
«Уб'ю!.. всі перепони зрушу...

Руслане!.. взнаєш ти мене...
Тепер-то дівчина поплаче...»
І раптом він коня жене,
Звернув назад і чвалом скаче.

Фарлаф у полі серед трав
До ранку солодко дрімав;
Уставши ж, у яснім промінні,
Щоб силу духа покріпить,
Біля струмка у самотині
Любенько їсти сів та пить.
Аж ось він бачить: хтось у полі,
Неначе вихор той, летить;
Злякавшися страшної долі,
Фарлаф покинув свій обід,
Шолом, крицевий спис, кольчугу,
В сідло злетів і скільки духов
Летить — а той за ним услід.
«Спинись, втікачу препоганий! —
Кричить Фарлафу хтось незнаний.—
Нешчасний, дай себе догнати!
Дай з тебе голову зірвати!»
Фарлаф, пізнавши глас Рогдая,
Зігнувшись з ляку, завмирав,
І от він смерті вже чекає,
І швидше він коня погнав.
Так заєць іноді квапливий
Прищулить вуха боязливо,
І вздовж лугів, ланів, лісів
Тікає, скачучи, від псів.
На місці рицарського бігу
З весни розтопленого снігу
Текли потоки, що в землі
Рови зробили не малі.
До рова кінь прудкий скакає,
Хвостом і гривою махає,
Міцну вуздечку закусив
І перескочив через рів;
Та вершник догори ногами
Упав незграбно в рів брудний,
Не бачить світу він з нестями,
Готов зустріті кінець страшний.
Рогдай до яру піdlітає,

Меча жорстокого підняв,
«Згинь, боягузе!» — він гукає...
І враз Фарлафа він пізнав;
Побачив, руки опустились,
Досада, здивування, гнів
У нього на лиці відбились;
І стиснув зуби й занімів
Герой, поникши головою,
Та скоро він поїхав геть
Від рову... Сам він ледве-ледь
Не репогався над собою.

Тоді він під горою стрів
Бабусю зігнути, без силу,
Горбату, зовсім посивілу.
Вона кийком без зайвих слів
Йому на північ показала.
«Ти знайдеш там його», — сказала.
Рогдай від радощів засяв,
Вперед на смерть собі помчав.

А наш Фарлаф? В рові лишився,
Дихнуть не сміє; сам не свій,
Він думає: чи я живий?
Де лютий мій суперник дівся?
Та от, за декілька хвилин,
Старої голос чує він:
«Устань, молодче, тихо в полі,
Не стрінеш більше злої долі,
Я привела коня тобі,
Мене послухай, далебі».

Бідаха-витязь мимоволі
Лишає плазом рів брудний;
Навкруг несміло поглядає,
Зітхнув і радісно гукає:
«Ну, слава богу, я живий!»

«Повір! — бабуся знов сказала: —
Людмилу важко відшукать;
Вона далеко десь пропала;
Не нам тепер її дістать.
Не варто їхати по ней;

Ти, справді, будеш сам не рад.
Послухай ради ти моєї
І стиха завертай назад.
Під Києвом, на самотині,
В своїй дідизні старовинній
Лишайся краще в добрий час:
Людмила не втече від нас».

Сказавши, зникла. В нетерпінні
Герой розсудливий мерщій
Помчався у маєток свій,
Забувши й про жадобу крові,
І про княжну, й про цілий світ.
А шум найменший у діброві,
І гомін вод, і птиць політ —
Усе його вкидало в піт.

А наш Руслан летить стрілою;
Серед лісів, серед полів
Живе він думкою одною
Все про Людмилу, диво з див,
І каже: «Чи знайду я друга?
Де ти, за ким у серці туга?
Чи я побачу зір ясний?
Чи я почую голос твій?
Чи, може, бранкою довіку
У ворожбита будеш ти,
Щоб, дням журби не зневажи ліку,
В дівоцтві марнім одцвісти?
Чи мій суперник знахабнілій
Прийде?.. Ні, ні, мій друже милий:
Ще при мені мій вірний меч,
Ще голова¹ не впала з плеч».

От якось темною порою,
Камінним берегом крутим
Наш витязь їхав над рікою.
Все затихало. Враз за ним
Стріли пронизливе дзижчання,
І дзенъкіт панцира, і ржання,
І тупіт чується глухий.
«Стій!» — крикнув голос громовий.
Оглянувсь він: у полі чистім,

Піднявши список, летить із свистом
Шалений вершник, і помчав
Назустріч князь йому грозою.
«Ага, нарешті я догнав! —
Зухвалий вершник закричав: —
Готуйсь до смертного двобою;
У полі цім навік лягай;
А там дівчат своїх шукай».
Руслан зайнявся весь од гніву;
Він пізнає цей дикий глас...

Та що спіткало, друзі, діву?
Лишімо витяїв на час,
Про них я знов згадаю скоро.
А то давно б пора мені
Увагу приділити княжні
І чаклунові Чорномору.

Стівець своїх примхливих мрій,
Не досить соромливий, може,
Я розповів, як шлюбне ложе
Чаклун пограбував страшний,
Людмилу вкравши від Руслана
В той час, як мить прийшла жадана.
Нещасна! Тільки лиходій
Тебе вхопив у млі нічний
Своєю дужкою рукою,
Він звився аж до хмар густих,
Мов вихор, разом із тобою,
І прудко втік до гір своїх,—
Зомліла ти, мов птах забилась,
Бліда, тремтяча, мовчазна,
І в замку злого чаклуна,
Ти за хвилину опинилася.

Так часом дома бачив я
У сяйві сонячного дня,
Коли за куркою дурною
Султан, охоплений пихою,
Мій півень у дворі скакав,
І раптом крилами палкими
Свою коханку обіймав;
Над ними кільцями страшними

Курей злодюга з давніх пір,
Відомий згубністю своєю,
Ширяв коршак понад землею,
І впав, мов блискавка, у двір.
Злетів і зник. У кігтях дужих
В пітьму, в печери скель байдужих,
Сердешну лиходій помчав.
Даремно півень скрізь гукав,
Уражений холодним страхом,
Дививсь наляканий навкруг...
Він бачить лиш летючий пух,
Занесений летючим прахом.

До ранку молода княжна
В тяжкому забутті лежала,
Немов її мара скувала
В страшному сні; та ось вона
Прокинулась, і стурбувала
Її невпевненість жахна;
Уся в солодкім пориванні,
Когось шукає в хвилюванні;
«Де ж наречений мій лежить?»
Гукає — і змертвіла вмить,
І боязко кругом зорить.
Людмило, де твоя світлиця?
Де радощі твої ясні?
Одна, утиші мовчазній,
Лежить засмучена дівиця
Серед подушок пухових,
В тіні рясного балдахіна;
Завіси і пухка перина,
В узорах дивних, дорогих;
Усюди парчеві тканини;
Палають яхонтів разки;
Кругом курильні старовинні
Здіймають аромат п'янкий.
Та годі... бо яка ж принада
Змальовувати чарівний дім:
Уже давно Шехерезада
Дала взірець казкам усім.
Та світливий терем не відрада,
Коли не бачиш друга в нім.

Три красні діви яснозорі
У дивнім і легкім уборі
З'явились, мовчки підійшли
Й княжні поклони віддали.
Тоді нечутною ходою
Одна до неї підійшла;
Княжні легенькою рукою
Косу златаву заплела
З мистецтвом, в наші дні не новим,
І обвила вінцем перловим
Півколо зблідлого чола.
Схиливши погляд, інша діва
До неї підійшла вродлива;
Блакитний, пишний сарафан
Окрив Людмили дивний стан:
І вкрила кучері злотисті,
І плечі й груди ніжні, чисті
Фата прозора, мов туман.
Убрання заздрісне вкриває
Красу, що послана з небес,
І дорого взуття стискає
Дві ніжки, чудо із чудес.
Остання дівчина дбайлива
Із перлів пояс подала,
І десь співачка чарівлива
Пісень веселих завела.
Проте ні осяйне намисто,
Ні сарафан, ні перлів ряд,
Ні пісня влеслива ігристага
Її душі не веселять,
Даремно дзеркало малює
Красу, що словом не списать;
Стражданням очі їй горять,
Вона мовчить, вона сумує.

Хто правду любить у житті
І в темнім серці все читає,
Той знає: в щирім почутті,
Як часом жінка забуває
Крізь слози, потай, в смутку час,
На зло і розуму їй звичаю,
Заглянути в дзеркало хоч раз —
То сумно їй уже без краю.

Та ось Людмила знов одна.
Не зnavши, що початъ, вона
До вікон з гратами підходить,
І зір її журлivo бродить
Серед похмурої імли.
Все мертве. Снігові рівнини
Кругом, мов килими, лягли;
Стоять похмури верховини
В одноманітній білизні,
Дрімають, дикі і смутні;
Ні диму, ні житла немає,
Не видно ні душі в снігах,
І ріг мисливський не скликає
На влови у гірських борах;
І тільки з невеселим свистом
Бунтує вихор в полі чистім,
І там, де сходиться земля,
Гойдає склонене гілля.

В сльозах розпачливих Людмила
Свій вид, жахаючись, закрила.
Та що її в цю хвилю жде?
Вона у срібні двері йде;
Вони під музику відкрились,
І наша діва опинилася
В саду. Місцевість повна див:
Красніша від садів Арміди
І тих, якими володів
Цар Соломон, чи князь Тавріди;
Кругом хвилюються, шумлять
Розкішні, чарівні діброви,
Алеї пальм і ліс лавровий,
І благовонних миртів ряд,
І кедрів горді верховини,
І золотаві апельсини,
Що в ясних водах oddались;
Ліски, і пагорки, й долини
Весни огнями зайнялись;
І ледве в'ється вітер майський
Між зачарованих полів,
І свище соловей китайський
В третмінні чуйному листків;
Ллють діамантові фонтани

Струмки назустріч небесам;
Кругом виблискують боввани,
Немов живі; тут Фідій сам,
Що вчився в Феба і Паллади,
Непереможний цей митець,
Свій зачарований різець
Із рук би випустив з досади.
Б'ючись об кам'яні огради,
Дугою з перлів у вогні
Спадають, плещуть водоспади;
У лісі ручай ясні
Хвилюються, немов у сні.
Притулки тиші і розради,
Крізь вічну зелень тут і там
Веселі світяться альтани;
Троянди цвіт свій полум'яний
Являють радісним очам.
Іде її не дивиться Людмила,
Її не тішить цілий світ;
Уся ця розкіш її немила,
Не тішить світлий краєвид;
Куди, сама не знає, бродить,
Чудовий сад кругом обходить
З плачем, що в серці не згаса,
І погляд свій сумний підводить
На невблаганні небеса.
Аж от засяяв зір манливий;
Перстом торкнулась уст вона;
Здавалось, задум її жахливий
Родивсь... Відкрита путь страшна:
Місток високий над потоком
Встав перед ісю на горбах;
З зітханням скорбним і глибоким
Вона підходить і в слузах
В шумливі хвилі подивилась
І, щоб страждань тяжких не чути,
Хотіла в хвилях утонуть —
Однак у водах не втопилася
І далі вирушила в путь.

Моя вродливиця Людмила,
Хоч і не ждала вже добра,
Втомилася, слузоз осушила,

В душі промовила: пора!
На травку сіла, оглянулась —
Над нею мяттю тінь шатра
Для прохолоди розгорнулась;
Стоять наїдки там смачні;
Весь посуд з чистого кристала;
І з-за гілля у тишині
Незрима арфа десь заграла.
Дивується сумна княжна,
І потай думає вона:
«Навіщо у неволі скніти,
Без милого на світі жити?
І хай жага твоя грізна
Мене терзає і леліє,
Та влада ката не страшна:
Людмила вмерти ще зуміє!
Мені не треба ні шатрів,
Ні бенкетів, ні пишних див,—
Геть їжу, вороже нечистий!
Помру серед твоїх садів!»
Подумала — і стала істи.

Княжна встає — їй намет легкий,
Розкішний посуд дорогий,
І звуки арфи... все пропало;
І, як раніш, все тихо стало;
Людмила знов одна в садах
Блукаває скрізь, де бачать очі;
Тимчасом в ясних небесах
Сплів місяць, повелитель ночі,
Встає імла з усіх боків
І тихо на горбах спочила;
І сон уже княжну сповив;
І враз якась незрима сила
Ніжніш, як вітер навесні,
Її в повітря підіймає,
Несе в покої мовчазні
І обережно опускає
Крізь фіміам троянд униз
На ложе суму, ложе сліз.
Три діви знову вмить з'явились,
Круг ней знов заметушились,
Щоб на ніч зняти пишний стрій;

Але їх зір тяжкий, смутний
І вимушене іх мовчання
Явили тайне вболівання,
Докір безсилий долі злій.
Та гляньмо: пальцями гнучкими
Роздягнена сумна княжна;
Чарівна чарами легкими,
В одній сорочці перед ними
Лягає спочивати вона.
Вклонились діви на прощанні
І швидко відійшли в зітханні,
Щоб тихо двері причинить.
Та бранка молода не спить!
Тремтить, мов лист, дихнуть не сміє;
Холонуть перса, зір темніє;
Опівночі не спиться їй;
Мовчить, уважно наслухає,
Недвижна в темряві густій...
Скрізь глухо, морок налягає!
Лиш серце стукає в одчай...
Здається...тиша шепотить;
Ідуть — ідуть... не відвернути...
Княжна скovalася й тремтить —
І от... о страх! і справді чути
Непевний шум; і враз горить
Усе зловісними вогнями,
І щось у дверях стугонить;
Німими, чорними рядами
Арапи з довгими шаблями
До ложа дівчини ідуть,
По змозі чесно і паристо,
І на подушках урочисто
Сивезну бороду несуть;
Велично входить у цю пору,
Піднявши довгу шию вгору,
Горбатий карлик із дверей:
Його ж то голову побриту,
Високим ковпаком накриту,
Скрашала сива борода.
Наблизивсь: діва молода
З постелі скочила й щосили
Старого карла за ковпак
Рукою жвавою вхопила,

Тремтячий піднесла кулак,
І з жаху завищала так,
Що всіх арапів оглушила.
Тремтить і скорчився бідак,
За злякану княжну блідіший;
Затисши вуха, він скоріше
Втекти хотів, та в бороді
Заплутався, упав і б'ється;
Встає, упав; в такій біді
Арапів чорний рій снується;
Шумлять, штовхаються, біжать,
Старого чаклуна скопили,
І геть розплутувать спішатъ,
Забувши шапку у Людмиди.

Та що ж наш добрий молодець?
Ви згадуєте, певно, стрічу?
Бери швидкий свій олівець,
Малюй, Орловський, ніч і січу!
При свіtlі місячнім зійшлися,
Жорстоко б'ються на роздоллі;
Серця їх гнівом зайнялись,
Списи їх кинуто у полі.
Уже мечі їх затялися,
Кольчуги кров'ю геть укриті,
Щити тріщать, в шматки розбиті...
Вони скопилися навхил;
Здійнявши в небо чорний пил,
Баскі під ними коні бились;
Немов прикуті до сідла,
Борці один з одним зустрілися,
Чоло схиливши до чола;
Злоба всі м'язи їх стягла:
Вони сплелись і костеніуть;
По жилах їх огонь біжить,
І серце в кожного тремтить —
І враз хитнулися, слабіють —
Хтось упаде... Тут витязь мій,
З сідла, скіпівши, сам не свій
Рукою вершника зриває,
Здіймає вгору, запальний,
І в хвилі з берега скидає.

«Загинь же! — грізно він гукає: —
Помри, завиднику лихий!»

Ти догадався, мій читачу,
З ким бивсь хоробрий наш Руслан:
Це той, хто мав жорстоку вдачу,
Рогдай, надія всіх киян,
Закоханий в Людмилу нашу.
Він вздовж дніпрових берегів
Шукав суперника слідів;
Знайшов, настиг, та сила дивна
Була Руслановій нерівна,
І Руслан вславлений боєць
В пустелі свій знайшов кінець.
Таке оповідають диво:
Русалка юна пустотливо
Його на перса прийняла
І з поцілунками, грайливо,
На дно зі сміхом потягla.
І потім довго серед ночі,
Навколо тихих берегів,
Богатиря примарні очі
Лякали пізніх рибаків.

ПІСНЯ ТРЕТЬЯ

Даремно в тіні ви снувались
Для мирних, дорогих людей,
Мої рядки! Ви не скривались
Від гніву заздрісних очей.
Вже зблідлий критик, на догану,
Мене ущипливо питав:
Чому, немов на сміх Руслану,
Його дружину пожадану
Княжною й дівою я звав?
Злоби, читачу мій почтивий,
Ти бачиш чорну тут печать!
Зоїле, критику зрадливий,
Ну, що мені на це сказатъ?
Нещасний, червоній з досади!
Не хочу сперечатись я;
В цій справі я мовчали радий;
Правдива тут душа моя.
Та зрозумієш ти, Клімено,
І спустиш млюсні очі вниз,
Ти, жерство сонного Гімена...
Я бачу, що краплини сліз
На вірш мій падають безсило;
Ти червонієш, зір погас;
Зіткнула тихо... зрозуміло!
Ревнівцю: глянь, надходить час;
Досада пристрасна у змову
З Амуром сміливо ввійшла,
Прикраса помсти вже готова
Для недостойного чола.

Уже ранкове сонце сяло
На тімені північних гір;
Та в дивнім замку все мовчало.
Чаклун сердито, мов упир,
Без шапки, в одязі ранковім,
На ліжку позіхав чудовім.
Рабів покірних рій німий
Круг бороди стояв почтиво,
І ніжно гребінь костянний
Розчісував химерні звиви;
В догоду, звісно, красоті
На вуса довгі та густі
Лилися східні аромати,
І хитрі кучері вились;
Аж ось, не знати де візьмись,
В вікно влітає змій крилатий:
Він кільцями себе згинав,
Гримів залишною лускою —
І перед стихлою юрбою
Наїною він раптом став.
«Вітаю я тебе,— сказала,—
Найкращий із братів моїх!
Я досі Чорномора знала
Лише з переказів гучних;
Та наша доля незабута
Обох нас помстою єдна;
Чигає небезпека люта,
Нависла хмарою вона;
Нас голос честі закликає,
Помститись подає він знак».

Їй карло руку простягає
Улесливо і хитро так,
Віщаючи: «Тобі, Наїно,
Я найщиріший друг, клянусь!
Ми зганьбимо лукавство Фінна;
Та підступів я не боюсь:
Здолаю ворога своєого;
Спізний чудесний жереб мій:
Ніде немає, зрозумій,
Такої бороди ні в кого.
І доки кучерів густих
Ворожий меч не розрубає,

Ніхто із витязів грізних,
Ніхто з людей не подолає
Найменших задумів моїх;
Моєю буде вік Людмила,
Руслана жде страшний загин!»
Похмуро відьма повторила:
«Загине він! загине він!»
І потім тричі прошипіла,
Три рази тупнула вона
І чорним змієм полетіла.

У пишнім злоті каптана,
Зрадівши з віщувань чаклунки,
Чаклун набравсь охоти знов
Нести Людмилі, як дарунки,
Покору, вуса і любов.
Прибрався карлик бородатий
І знов іде в її палати;
Пройшов кімнат довжезний ряд:
Княжни нема. Він далі, в сад,
В лавровий ліс, до граток саду,
Вздовж озера, круг водоспаду,
В альтанки, під місток... дарма!
Княжна пішла, її нема!
Хто висловить його безсилия,
І рев, і трепет божевілля?
З досади стогне він, хripить
І до невільників кричить:
«Раби, до мене поспішайте!
Сюди, надіюсь я на вас!
Людмилу швидко розшукайте!
Та швидше-бо, кажу я! враз!
А то — жартуєте зо мною —
Всіх задушу вас бородою!..»

Сказати, читальнику, тобі,
Де юна бранка заховалась?
Всю ніч вона кляла в журбі
Свою недолю — і сміялась.
Її жахала борода,
Та Чорномор смішним здавався,—
А жах зникає без сліда,
Як тільки сміх в душі озвався.

Уже світало в небесах,
Людмила постіль залишила
І погляд мимохіть спинила
В високих, чистих дзеркалах;
З плечей лілейних мимоволі
Злотисті кучері зняла;
Звела недбало руки голі,
Густе волосся заплела;
Своє вчоращене дивне вбрання
В кутку негадано знайшла;
Зітхнувши, одяглась, і зрання
З досади плакать почала;
Однак до чаřівного скла
Свої звертала очі знову,
І спало дівчині на ум,
Від хвилювань примхливих дум,
Примірять шапку чаклунову.
Скрізь тихо, спить окольний світ;
Ніхто на дівчину не гляне...
А дівчині в сімнадцять літ —
Яка їй шапка не пристане!
Убори любить з нас усяк.
Людмила шапкою вертіла
Туди й сюди, і так і сяк,—
І задом наперед наділа.
І що ж? старих часів дива!
Людмила в дзеркалі пропала;
Перевернула — й знов жива
Людмила перед нею стала;
Вдягla — і знов її нема;
Зняла — і в дзеркалі! «Чудово!
Гаразд, чаклуне мій, дарма!
Тепер я у безпеці знову;
Тепер від тебе я втекла!»
Княжна зраділа сумовита
І шапку злого ворожбита
Навпак швиденько надягла.

Та даймо місце знов герою.
Чи гідно час нам марнуватъ
То з шапкою, то з бородою,
Руслана ж зовсім занедбать?
Кінчивши бій страшний з Рогдаєм,

Дрімучий ліс проїхав він
І став перед чудовим краєм
У близькому вранішніх годин.
Тремтить наш витязь мимоволі:
Він у старому ратнім полі.
Порожня далеч; у кістках
Жовтіє степ; а на горbach
Щити, сагайдаки і лати;
Де зброя, де меча стиска
Давно засохла вже рука;
В траву заріс шолом кудлатий,
І череп зотліває в нім,
Богатиря кістяк там цілий
Лежить у полі мовчазнім
З його конем; списи і стріли
Впилися в землю, замашні,
І мирний плющ їх обіймає...
Ніщо в пустельній глухині
Сумної тиші не займає,
І сонце в світлій вишині
Долину смерті осяває.

Зітхнувши, витязь очі звів,
Сумними пойнятій думками.
«О поле, поле, хто посмів
Тебе засіяти кістками?
Чий кінь баский тебе топтав
В останній час страшної битви?
Хто славно на тобі сконав?
Чиї лунали тут молитви?
Чому ж, о поле, змовкло ти
І вкрилось забуття травою?..
Хто знає, чи й мені втекти
Від часу, що вкрива нас тьмою!
Поставлять, може, на горбі
Труну з останками Руслана,
І струни голосні Баяна
Не гомонітимуть в журбі!»

Та скоро витязь мій згадав,
Що треба меч знайти для бою,
І навіть панцир; утеряв
У герці він останнім зброю.

Обходить поле він навкруг;
В кущах, серед кісток забутих,
У купі тліючих кольчуг,
Мечів і шоломів погнутих
Собі шукає зброю він.
Проснувся степ, як ранком завше,
І чути в полі гук і дзвін;
Він щит підняв, не вибираючи,
Шолом знайшов, співучий ріг;
І лиш меча знайти не міг.
Обіхавши страшну долину,
Багато бачив він мечів,
Та все малий або легенький,
А князь на зріст був чималенький,
Не те, що витягнеть наших днів.
Щоб мати що в руках, для штуки
Він спис крицевий взяв у руки,
На груди панцир він одяг
І далі виїхав на шлях.

Вже вечір; захід зблід рум'яний
І сон злітає з висоти;
Димляться синяві тумани
І сходить місяць золотий.
Смеркає. Темною тропою
В задумі іде наш Руслан
І бачить: крізь нічний туман
Гора чорніє, вкрита млою,
І щось хропе там, ніби спить.
Він ближче — не дивуйте, люди!
Гора на повні дише груди.
Руслан вслухається, мовчить
І дивиться з спокійним духом;
Та, водячи ляклівим ухом,
Кінь упирається, тремтить,
Трясе уперто головою,
І грива вгору піднялася.
Аж ось під місячною млою
Гора мов сяйво зайнялася,
Ясніє; глянув сміливий князь —
І чудо вздрів перед собою.
Де взяти фарби і слова?
Жива дрімає голова.

Великі очі сон склепляє;
Хропе, шолом пернатий має,
Хвилястим пір'ям в висоті,
Мов тінь, спадає, розхитавшись.
В своїй жахливій красоті
Над степом чорним підійнявши,
Похмура вся і мовчазна,
Пустелі сторож вікової,
Перед Русланом враз вона
Встає громадою грізною.
Дивуючись марі чудній,
Він хоче сон розвіять свій.
І зблизька він оглянув диво,
Об'їхав голову кругом
І став при носі мовчазливо;
Лоскоче ніздрі він списом,
І ось потвора позіхнула,
Розкрила очі й миттю чхнула...
Здійнявся вихор, буря здула
Навколо пил; а з вій, з усів
Табун совиний відлетів;
І гай проснувся мовчазливий,
Луна зачхала — кінь ляклівий
Заржав, злетівши, заскакав,
І витязь ледве сам не впав,
А слідом чути голос шумний:
«Куди ти, витязю безумний?
Вертай назад, це мій наказ!
Бо проковтну нахабу враз!»
Руслан з презирством обернувся,
Коня затримавши свого,
І, гордо глянувши, всміхнувся.
«Від мене хочеш ти чого? —
Похмура голова кричала: —
От гостя доля надіслала!
Послухай, забирайся пріч!
Я хочу спати, давно вже ніч,
Прощай!» Та витязь гордовитий,
Почувши грубі ті слова,
Гукнув розгніваний, сердитий:
«Мовчи, порожня голова!
Чував я істину бувало:
Широкий лоб, та мозку мало!

Я їду, їду, не свищу,
А як наїду, не прошучу!»

Тоді, від люті занімівши,
Злобою вся споломенівши,
Надулась голова; страшним
Огнем їй очі замигтіли;
У піні губи затремтіли;
Із уст, із вух повився дим —
І раптом голова щосили
На князя дме, як сто міхів;
Даремно кінь зажмутив очі,
Натужив груди, лоб схилив;
Крізь вихор, дощ і морок ночі
В непевну знов рушає путь,
Охоплений шаленим страхом,
Засліплений безкраїм жахом,
Він мчить у даль передихнуть.
Знов повернутись витязь хоче —
Відбитий знов, нема надій!
А голова у тьмі нічній,
Мов збожеволіа, речоче,
Гримить: «Ну й витязь! Любий мій!
Куди ти? тихше, тихше, стій!
Стривай, ти шию скрутиш даром;
Чи, може, страх тебе напав?
Порадуй хоч одним ударом,
Допоки кінь твій не сконав».
І тут же голова дратує
Героя довгим язиком.
Руслан з досади мов не чує,
Дзвінким погрожує списом,
Стискає ратище рукою,
І враз нсхібну, гостру зброю
В зухвалий увіткнув язик.
Кривавий струм з гидкого зіву
Страшною річкою потік.
Від здивування, болю, гніву
Безтямна ставши, голова
На князя смілого дивилась,
Залізо гризла і мінилась.
Так в марнім запалі, бува,
Поганий учень Мельпомени

Раптовим свистом збитий враз,
Уже не бачить більше вас,
Поблід і ролю забуває,
Тремтить, і голову схилив,
І, заїкаючись, змовкає
Під глузування глядачів.
В таку сприятливу хвилину,
До голови вже без упину,
Мов яструб, богатир летить,
Підняв десницю грізну вгору
І рукавицею потвору
В обличчя затинає вмить;
Аж у степу луна відбилась;
Навколо росяна трава
Густою кров'ю обагрилась,
І, захитавшись, голова
Перевернулась, покотилася,
Шолом чавунний забряжчав.
Тоді в долині спорожнілій
Меч богатирський заблищав.
Хапає воїн звеселій
Його й назустріч голові
По закривавленій траві
Біжить із наміром жорстоким
І носа й вуха відрубать;
Руслан готовий їх відтять,
Уже махнув мечем широким —
Аж ось почув він, мовчазний,
Благання й стогін голосний...
І тихо меч він опускає,
І гнів у ньому завмирає,
І помста буряна мовчить
В душі, замиреній молінням:
Так тане лід, струмком дзюрчить.
Весняним зрошений промінням.

«Герою, ти мене провчив,—
З зітханим голова сказала: —
Твоя рука це показала —
Я проти тебе завинив;
Віднині я тобі в послузі;
Не піддавай мене наruzі!
Мій жереб вартий співчуття.

Бучне було й мое життя!
В кривавих битвах супостата
Собі я рівного не знав;
Щасливий був, коли б не мав
Суперником я злого брата!
Підступний Чорномор гидкий,
Ти, ти всіх бід моїх виною!
Ганебний карло, завидкий,
Що народився з бородою,
Ніяк не міг мені простити
І вигляд мій, і зріст високий,
І з юних літ в душі таїть
До мене зневисть, жорстокий.
Не дуже мудрий я, зате
Рослявий,— а потвора злюща
Ніяк угору не росте,
Та з біса хитра й завидюща.
До того ж, знай, при цій біді
В його чудесній бороді
Таяться чарівничі сили;
Ніщо в житті йому не міле,
І, доки ціла борода,—
Він зло творить не покида.
От якось він, немов для дружби,
«Послухай лиш,— мені сказав,—
Ти не відмовишся від служби?
Я в чорних книгах начитав,
Що десь за східними борами,
На тихих моря берегах,
В глухім підвалі під замками,
Зберігся меч — і що ж? о страх!
Довідавсь я в чаклунськім колі,
Що волею страшної долі
Цей меч відомий буде нам,
Що лихо нас обох чекає:
Мені він бороду зрубає,
Тобі главу; зміркуй же сам,
Як добре, брате, захопити
Цей утвір злий ворожія!»
«Ну, що ж? про що тут говорити? —
Сказав я карлу: — Звісно, я
Податись на край світу радий».
І на плече сосну звалив,

На друге — ніби для поради —
Лихого брата посадив;
У дальню рушив я дорогу,
Ішов, ішов і, слава богу,
Пророкуванню мов на зло,
Щасливо все спочатку йшло.
Десь за далекими борами
Знайшли ми льох, як він казав;
Я розметав його руками
І таємничий меч дістав.
Та ні! так доля захотіла:
Між нами сварка закипіла —
Було, признаєтися, чому! —
Мечем, бач, володіть кому?
Кричав я, карло хвилювався;
Ми лаялися; під кінець
Щось хитре вигадав митець,
Затих собі, неначе здався.
«Покиньмо сварки ми дурні,—
Промовив Чорномор мені: —
Повинні спілку ми зміцняти,
Велить нам серце в мирі жити;
Ми долю змусимо сказати,
Для кого меч оцей блищить.
Слід вуха до землі склонити —
(Бажає злість лихому вчити!):
Хто перший з нас почне дзвін,
Тому мечем цим володіти».
Сказав і ліг на землю він.
Я здуру також нахилився,
Лежу, щоб дзвін той упіймати,
І мислю карла ошукати!
Та сам я страшно помилився.
Зненацька втиші гробовій
Устав навшпиньки лиходій,
Підкрався ззаду, розмахнувся;
Як вихор, свиснув гострий меч,—
І доки, бач, я обернувся,
Вже голова злетіла з плеч —
І надприродна темна сила
Одразу дух життя спинила.
Тернами тулууб мій заріс;
У далині, в чужій країні,

Зотлів мій прах, останок тлінний;
Та злісний карло переніс
Мене у край цей самотинний,
Де вічно мав я стерегти
Цей меч, що взяв сьогодні ти.
За тебе доля, о герою!
Візьми його, і бог з тобою!
Можливо, на шляхах своїх
Ти карла-чаклуна зустрінеш,—
Помстися за лукавство й гріх!
І я тоді щасливий буду,
Спокійно вік кінчу я свій —
І, знай, у вдячності своїй
Навіки ляпас твій забуду».

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

Уранці вставши, кожен раз
Я дякую сердечно богу,
Що мало є нагод у нас
Зустріти ворожбита злого.
До того ж — честь і слава їм! —
Безпечні стали наші шлюби...
У них нема страшної згуби
Мужам і дівам молодим.
Та є ще інші ворожбity,—
Іх рід ненавиджу лихий:
І погляд, ніжністю повитий,
І голос, друзі, чарівний!
Цурайтесь їх: вони лукаві!
Шукайте прикладу в мені,
Не вірте мові їх ласкавій
І спочивайте в тишині.

Поезії чудесний геній,
Співець примар у млі натхненній,
Кохання, мрій і чортівні,
Могил і раю вірний житель,
Моєї музи навесні
Учителю й охоронитель!
Орфею півночі, мені
Прости, що в повісті грайливій
Я лину по твоїх слідах
І ліри звуки гомінливі
В оманних викриваю снах.

Усі ви чули, любі друзі,
Як бісові дивак страшний

Продав себе спочатку в тузі,
А там і дочок, лиходій;
Як потім щедрими дарами,
Постом, молитвою і тим,
Що каявсь гірко, до нестями,
Знайшов заступника в святім;
Як він помер, і як заснули
Дванадцять дочок молодих;
І нас привабили, вжахнули
Картини тих чудес нічних
І чарівничі ті примари,
Похмурий біс і божий гнів,
І грішника живого кари,
І чарі непорочних дів.
Ми з ними плакали, бродили
Круг стін у темряві німій
І серцем враженим любили
Їх тихий сон і бран тяжкий;
Вадима палко закликали,
Пробудження вітали їх.
І часто ми черниць святих
На батьків цвинтар проводжали.
І що ж, чи правда?.. нам збрехали!
Та чи скажу вам правду я?

Ратмір на південь без упину
Свого баского гнав коня
І mrіяв ще до смерку дня
Знайти Русланову дружину.
Та день багряний вечорів;
Даремно він перед собою
В тумани здалеку зорив:
Було безлюдно над рікою,
Останній промінь ще горів
Над пишно-золотавим бором.
Наш витязь мимо скель скакав,
І в тишині навколо зором
Нічліг поміж дерев шукав.
Він на долину завертає,
І бачить: замок на горbach
Зубчасті мури підіймає;
Чорніють вежі по кутках;
І діва на стіні високій,

Мов лебідь на воді широкій,
Ішла у сяйві, і тремтів
Навколо ледве чутний спів,
Що ллеться в тишині глибокій.

«У полі морок ліг нічний
І вітер з хвиль устав сердитий.
Спізнивсь, мандрівче молодий!
Іди в наш терем відпочити.

Вночі тут спокій мовчазний,
А вдень і шум і частвуання.
Прийди на дружнє закликання,
Прийди, мандрівче молодий!

У нас красунь веселих рій;
Їх ніжна мова й милування.
Прийди на ніжне закликання,
Прийди, мандрівче молодий!

Тобі ми вранці келих твій
Наллем по вінця на прощання.
Прийди на ніжне закликання,
Прийди, мандрівче молодий!

У полі морок ліг нічний
І вітер з хвиль устав сердитий.
Спізнивсь, мандрівче молодий!
Іди в наш терем відпочити».

Вона співає, заклика:
І хан палкий вже під стіною;
Стрічати в брамі юнака
Дівчата вибігли юрбою;
Під гомін лагідних речей
Ратмір оточений; не зводять
Красуні з витязя очей;
Дві дівчини коня відводять;
В світлицю входить хан радий,
За ним самотниць милич рій;
Одна зняла шолом крилатий,
Здіймає друга куті лати,
Та меч бере, та щит курний;

Любові одяг чарівний
Заступить зброю воякову.
Та спершу витязя ведуть
У руську баню пречудову.
Вже хвилі димові течуть
У казани глибокі й чисті,
Фонтани бризкають сріблисти;
Розкішний килим перед ним;
Хан стомлений на нім лягає;
Прозора пара обгортаває;
З турботним поглядом німим,
Напівоголені, звабливі,
У мlostі, сповнені жаги,
Дівчата ніжні та вродливі
Стоять юрбою навколо.
Одна над рицарем махає
Тонким березовим гіллям,
І палом тіло обіймає;
А інша сік трояндний там
На члени стомлені зливає
І ароматами скропляє
Русяви кучері рясні.
І витязь, від жаги сп'янілий,
Уже забув красу Людмили,
Що десь у дальній стороні;
Він мліє в запальнім бажанні;
Блукає поглядом своїм,
І, весь у пристраснім чеканні,
Палає серцем молодим.

Та ось іде він до гостини.
У пишні вдягнений тканини,
Ратмір, у колі красних дів,
За стіл багатий радо сів.
Я не Гомер: в піснях високих
Один він може оспівати,
Як бенкетує грецька рать,
І дзвін і піну чар глибоких.
Волю, по слідах Парні,
В недбалім прославляти слові
Принади наготи нічні
І ніжні пестощі любові!
Над замком місяць вдалини;

Я бачу терем над горою,
Де витязь млосний самотою
Лежить у неспокійнім сні;
Його чоло, його ланіти
Раптовим полум'ям горять;
Його уста напіврозкриті
З жаги солодкої тремтять;
Він тихо, пристрасно зітхає,
Він бачить їх — і в сні палкім
Покров до серця притискає.
Враз у покої мовчазнім
Відкрились двері; край порога
Рипить під ніжкою підлога;
При сяйві місяця яснім
Майнула діва. Сни крилаті,
Сховайтесь, відлетіте пріч!
Прокиньсь — твоя настала ніч!
Не повернути хвилину втрати!..
Вона підходить, він лежить
І в мlostі пристрасній дрімає;
Покров його з одра висить,
І пух чоло йому вгортав.
В мовчанні діва перед ним
Стойть, прекрасна і жадана,
Мовчить, не дише, як Діана
Над милим пастухом своїм:
І ось вона, на ложе хана
Коліном спершися одним,
Зітхнула і лице схиляє,
У мlostі, з трепетом живим,
І сон щасливця уриває
Цілунком пристрасним, німим...

Та, друзі, соромлива ліра
Замовкла у руці моїй;
І слабне тихий голос мій —
Покинем юного Ратміра;
Для цих пісень тепер не час:
Руслан цікавить мусить нас,
Руслан, цей витязь бездоганний,
Людмили нашої коханий.
Його стомив упертий бій,
Під велетенською главою

Сповив Руслана сон міцний.
Та ось ранковою порою
Вже сяє обрій мовчазний;
Скрізь ясно; промінь жартіливий
Чоло глави позолотив.
Руслан устав, і кінь грайливий
Під ним стрілою полетів.

І дні біжать; жовтіють ниви;
З дерев спадає ветхий лист;
В лісах осінній вітру свист
Співців пернатих заглушає;
Похмурий і тяжкий туман
Могили голі сповиває;
Зима наблизилася — Руслан
Коня відважно поганяє
На дальню північ; з кожним днем
Знов перепони зустрічає.
То б'ється він з богатирем,
То з велетнем, або з Ягою.
А то вночі, на кілька гін,
Немов крізь сон той, бачить він:
Оточені густою млою,
Русалки тихо на гілках,
Гойдаючись навколо нього,
Із усмішкою на устах,
Чарують князя молодого...
Та дивних сил незримий рій
Зберіг його в спокусі тій;
В його душі бажань немає,
Він їх не бачить, їх не знає,
Людмилі вірний він одній.

Але, в печалі невтолима
І для лихого чаклуна
У дивній шапці невидима,
Що думає моя княжна,
Що робить чарівна Людмила?
Вона, безмовна, посмутніла,
Одна гуляє між садів,
Про друга думає й зітхає,
Або у мріях дивних снів
До рідних київських полів

В сердечнім забутті літає;
Братів і батька обіймає
І подруг бачить молодих
І мамок пізнає своїх,—
Полон забуто і розлуку!
Та скоро стомлена княжна
Пригадує неволі муку,
І знов самотня і сумна.
Рабам закоханця лихого
Нема роботи, крім одного:
По замку бігать, по садах,
І полоненої шукати,
Метатись, голосно гукати,—
Та марна праця бідолах.
Людмила ними ніби гралась:
У чарівних таях, гляди,
Без шапки враз вона з'являлась
І кликала: «Сюди, сюди!»
До неї кидались юрбою;
Але тікала геть вона,
Незрима, тихою ходою
Від рук страшного чаклуна.
Усюди, завжди помічали
Легкі красунині сліди:
То позолочені плоди
На шумному гіллі зникали,
То краплі чистої води
На луг толочений спадали:
Тоді напевне в замку знали,
Що п'є або що єсть княжна.
Ховаючись вночі, шукала
На гілці кедровій вона
Хоч на якусь хвилину сна —
Та тільки слізози проливала,
Подружжя кликала в журбі
І нудьгуvalа самотою,
І рідко, рідко на зорі,
Десь поміж вітами, вгорі
Дрімала пізньою добою;
Та тільки рідшала імла,
До водоспаду діва йшла
Умитись чистою водою:
Сам карло ранньою порою

Раз бачив якось із палат,
Як під незримою рукою
Плескав і бризкав водоспад.
З своєю тugoю тяжкою
До ночі тут, у цих краях,
Вона бродила по садах;
І часто ввечері чували
Її приємний голосок;
Вінок уранці підіймали,
Недбало кинутий в кущах,
Чи перської шматочок шалі,
Або хустину, всю в слюзах.

Страшну жагу не втамувати,
Не заглушити болю втрати,—
І вирішив чаклун лихий
Людмилу підступом піймати.
Так Лемноса ковалъ қривий,
Що взяв вінець подружній свій
Із рук прекрасних Цітереї,
Тонку їй сіть розкинув сам,
Глузливим викривши богам
Дружини витівки своєї...

Нудьгуючи, сумна княжна
В альтанці, зеленню повитій,
Сиділа тихо край вікна
І крізь похитувані віти
На луг дивилась запашний.
Враз чує — кличуть: «Друже мій!»
І бачить вірного Руслана.
Його хода, і риси, й стан;
Ta він блідий, в очах туман,
І на стегні ще свіжа рана —
Здригнулось серце їй: «Руслан!
Руслан!.. він справді!» I стрілою
Вона до витязя летить,
І каже у слюзах, тремтить:
«Ти тут... у ранах... що з тобою?»
Уже надбігла, обняла:
О жах... це привид... він зникає!
Княжна під сіткою; з чола
На землю шапка їй спадає,

І чує, грізний хтось кричить:
«Вона моя!» — і ось ту ж мить
Чаклун огидний виростає.
І чути стогін діви враз,
І знепритомніла — в цей час
Над нею сон крило здіймає.

Що ж буде молодій княжні?
О, жах який: чаклун безсилій
Рукою пестить чарівні
Принади юної Людмили!
Та чи пізнатъ він щастя міг?
І раптом чуть — гукає ріг,
Хтось ніби карла викликає.
І з ляку ворожбит скоріш
На діву шапку одягає;
Та знов гудуть; гучніш, гучніш!
Летить туди він, у долину,
Заклавши бороду за спину.

ПІСНЯ П'ЯТА

Ах, чарівна моя княжна!
За неї кращої немає:
Вона і скромна і чуйна,
Подружжю віддана жона,
Пустує трішки... що ж, буває!
Іще миліша тим вона.
Щодня принадою новою
Уміє нас причарувати;
Скажіть: чи можна порівняти
Її з Дельфірою лихою?
Одній — послала доля дар
Серця і очі хвилювати;
І мова й усміх, що й казати,
Розпалюють кохання жар.
А та — в спідниці, мов гусар;
Остроги й вуса лиш додати!
Блажен, кого на самоті,
В вечірні сутінки густі,
Людмила в затишку чекає
І другом зве ласково так;
Але блажен і той юнак,
Що від Дельфіри утікає
І навіть незнайомий їй.
А втім, про інше мова. Стій!
Це хто сурмив? Хто чародія
На грізну січу викликав?
Хто чаклуна перелякав?
Руслан. Веде його надія
І помста в замок лиходія.
Вже під горою князь стоїть,
Зазивний ріг, мов буря, виє,
І нетерплячий кінь кипить,

І сніг міцним жопитом риє.
Чекає карла князь. Та ось
Ударив раптом по шолому
Рукою невидимий хтось;
І був удар подібний грому;
Руслан підводить погляд свій,
І бачить він — над головою —
З піднесеною булавою
Літає Чорномор страшний.
Щитом укрившись, він нагнувся,
Мечем потряс і замахнувся;
Та той під хмари знявся вмить;
Зникає — і згори летить
На князя, щоб нагнати жаху.
Моторний витязь відлетів,
І в сніг негадано з розмаху
Чаклун упав — та там і сів;
Руслан зійшов з коня, без страху
Мерщій до чаклуна спішить,
Піймав, за бороду хапає,
Чаклун змагається, хріпить,
І вже з Русланом відлітає...
В тривозі кінь баский стоїть;
Уже чаклун під небесами;
На бороді герой висить;
Летять над темними лісами,
Летять над дикими шпилями,
Летять над морем безліч гін;
Руслан аж терпне від напруги,
Але ж за бороду злодюги
Тримається уперто він.
Чаклун же, кволий від натуги,
Почувши, що надходить край
Від сили руської, Руслану
Лукаво мовить: «Князю, знай!
Тобі я шкодить перестану;
Твою я мужність визнаю,
Прошу образу я твою,
Спущусь — та тільки при умові...»
«Мовчи, злочинцю навісний! —
Наш витязь зупинив на слові: —
З дружини катом звичай мій
Ніколи не складать угоди!

Цей меч за всі відплатить шкоди!
Лети, як знаєш, хоч куди,
А бути тобі без бороди!»
З тяжкої змучений пригоди,
В досаді, у журбі німій
Даремно карло, сам не свій,
Довжезну бороду стрясає:
Руслан її не випускає:
Вискубує волосся в ній.
Два дні чаклун героя носить,
На третій він пощади просить:
«О князю, карла пожалій;
Я ледве дихаю; доволі!
Залиш мене, в твоїй я волі;
Скажи — спущусь, куди велиш...»
«Тепер ти наш; ага, тремтиш!
Не знаєш руської ти сили!
Неси негайно до Людмили».

Смиренний Чорномор затих;
Додому з витязем пустився;
Летить — і миттю опинився
Серед жахливих гір своїх.
Тоді Руслан піdnis угору
Меча, що взяв у голови,
І бородище Чорномору
Відсік, немов стебло трави.
«Знай наших! — мовив він жорстоко,—
де, злодію, краса твоя?
де сила?» На шолом високий
Волосся сиве він чіпля.
Коня покликав він баского;
Веселий кінь прибіг, заржав;
І карла, ледве що живого,
Наш витязь за сідло поклав,
І, щоб ні хвилі не втрачати,
Спішить на шпиль гори крутий,
Досяг, і без кінця радий
Летить у чарівні палати.
Шолом побачивши кудлатий,
Страшної перемоги знак,
Арапи, з жахом на очах,
Юрба невільниць полохливих,

Мов привиди, з усіх сторін
Біжать — ховаються. А він
По залах ходить бліскотливих,
Подружжя кличе він своє,
І з-під склепіннів мовчазливих
Луна відгомін подає;
У хвилях почуттів вабливих
Він відчиняє двері в сад —
Іде, іде — і не знаходить;
Збентежено він зором водить —
Змертвіло все серед оград,
В альтанках порожньо; на кручах,
Вздовж берегів струмків текучих,
Нема Людмили,— зник і слід,
Нічого вухо не вчуває.
Та раптом холод обіймає,
І князеві темніє світ,
В умі встають думки тужливі...
«Гіркий одчай... полон, можливо...
Бездня... хвилі...» В цих думках,
Повитий тugoю німою,
Схилився витязь головою;
Його обняв раптовий страх;
Він став, немов закам'янілий;
Темніє розум; налетіли,
Як вихор, розпач і любов,
Йому ллючи отруту в кров.
І от, здається, тінь кохана
Діткнулася до уст палких...
Та ні! Це тільки зла омана!
І витязь по садах густих
Людмулу кличе, зазиває,
І скелі з гір крутих зриває,
Все крушить він мечем своїм —
Кущі, альтанки упадають,
Дерева в хвилях потопають,
Степ оголяється за ним!
Далеко гуки відбивають
.І тріск, і рев, і шум, і грім;
Нічим меча не відвернути,
І край спустошений лежить —
Шукає жертві витязь лютий,
Навколо себе мимохідь

Пусте повітря розтинає...
І враз — негаданий удар
З княжни незримої збиває
Прощальний Чорномора дар...
І чарівна зникає сила:
В сітях відкрилася Людмила!
І хто б очам повірить міг?
Зазнавши щастя в ці хвилини,
Наш витязь падає до ніг
Своєї вірної дружини,
Цілує, розриває сіть,
Від щастя плаче і тремтить;
Гука її — вона ж дрімає,
Зімкнула очі і уста,
І мрії ніжна жагота
Дівочі груди підіймає.
На неї мовчки він зорить,
Настала знов журби година...
Та раптом чує він ту ж мить
Слова старого друга Фінна:

«Мужайся! У зворотну путь
Вертай з Людмилою-женою;
Проймися силою новою,
Коханню й честі вірний будь.
Небесний грім на злобу гряне,
І запанує тишина —
І в світлім Києві княжна
У батьковій світлиці встане
Від зачарованого сна».

Руслан, таку почувши мову,
В міцні обійми взяв жону,
Красою ніжною чудову,
Гірську покинув вишнину,
Зійшов у тіняву діброву.

Із ворожбitem за сідлом
Поїхав він своїм шляхом;
В його руках лежить Людмила,
Немов уранішня зоря,
І на плече богатиря
Спокійно личко похилила.
Косою, звитою в кільце,

Вітрець пустельний ніжно грає;
Як часто в сні вона зітхає!
Як часто чарівне лицезріє,
Немов троянди цвіт, палає!
Любов і мрійна таїна
Русланів образ викликає,
І з молосним шепотом вона
Ім'я кохане вимовляє...
І, все забувши, ловить він
Її привабливе дихання,
Усмішку, слози без причин
І сонних персів хвилювання...

І серед гір і в низині,
У темні ноці й білі дні,
Наш витязь іде бес з упину,
Про рідну мріючи країну,—
А діва спить. Та юний князь,
В якім жадоба зайніялась,
Невже цей страдник цілу днину
Свою жону оберігав,
І тільки у цнотливій мрії,
Спинивши молоді надії,
Свое блаженство відчував?
Чернець, який нам передав
Переказ про старі події,
Що досі відблиск їх не згас,
У тому запевняє нас,—
І вірю я! Нема без згоди
Взаємної нам насолоди:
Коли ми вдвох — щасливий час.
Пастушки, сон княжни ясної
Не схожий був на ваші сни,
Під час манливої весни,
В тіні, серед трави густої.
Я пам'ятаю луг м'який
Серед березового гаю,
Я вечір згадую п'янкий,
І Ліди сон я пам'ятаю...
Ах, перший поділунок мій,
Легкий, тримтячий і грайливий,
Він не розкрив, мій друже, вій
Лукавій дівчині дрімливій...

Та годі, мов юнак-пустун,
Пригадувати дні любові!
Страждання й радоші раптові
Вже не торкнуть колишніх струн;
Цікавлять нас у цій розмові
Руслан, Людмила і чаклун.

Прослалася внизу рівнина,
Ялини де-не-де сумні;
Гори якоєв в далині
Чорніє кругла верховина
В яскравій синяві небес.
Князь дивиться — і догадався,
Що бачить чудо із чудес;
І швидше кінь прудкий помчався,
До голови його приніс,
Що дивиться недвижним оком;
У неї чуб мов чорний ліс,
Що виріс на чолі високім;
Ланіти без життя, страшні;
Тяжкою блідістю укриті,
Уста потрісані розкриті,
І зуби стиснуті міцні...
Могутня голова мертвіла,
Останній день її наспів.
До неї витязь прилетів,
І карло з ним, і з ним Людмила.
Гукнув: «Добриден, голова!
Я тут! твій зрадник полонений!
Ось він, злодюга навіжений!»
І ці погордливі слова
Її небавом оживили,
На мить чуття її збудили,
Прокинулася, мов після сна,
Поглянула і застогнала...
Пізнала витязя вона,
І брата злобного впізнала.
Надулись ніздрі; на щоках
Вогонь багряний появився,
І в помираючих очах
Останній гнів її відбився.
У люті дикій та німій
Вона зубами скреготала,

І докір братові страшний
В тяжкім конанні белькотала...
Уже кінчалися в той час
Її наруга і страждання;
Чола вогонь раптовий гас,
І слабшало тяжке дихання;
От-от душа покине світ...
І скоро князь і ворожбит
Узріли смерті трепетання...
Вона спочила вічним сном.
В мовчанні витязь віддалився,
Тремтячий карлик за сідлом
Не смів дихнути, не ворушився,
І чорнокнижним язиком
Покірно демонам молився.

На схилі темних берегів,
Омитих сонною рікою,
В похмурій сутіні лісів,
Стояла хата між горбів,
Густою вінчана сосною.
Текла там річка між долин,
Із очерету вбогий тин
Холодною водою мила,
І вколо ледве дзюркотіла
Під шелест ніжних верховин.
Долина в цих місцях лежала,
Смутна, самотня й мовчазна;
У ній, здавалось, тишина
З початку світу панувала.
І зупинив Руслан коня.
Була світанкова година;
Від першого проміння дня
І гай, і берег, і долина
Засяли крізь ранковий дим.
Руслан на луг жону знімає,
Сів біля неї, і зітхає
З чуттям солодким і німим;
Враз бачить він перед собою
Мале вітрило на човні;
Рибалська пісня вдалини
Дзвенить над тихою рікою.
З широким неводом своїм,

Налігши на весло єдине,
Рибалка в човнику хисткім
Пливе до мирної хатини.
І бачить добрий князь Руслан:
Під берег човен припливає;
На зустріч з хати вибігає
Прекрасна діва; дивний стан,
Коса розпущеня недбало,
Усмішка, погляд запальний,
Уста і груди — все звабляло,
Усе було чудове в ній.
Вони, обнявшися, в знесиллі
Сідають там, де хвиля б'є,
І час кохання на дозвіллі
Для них в обіймах настає;
Та в здивуванні мовчазливім
Кого в рибалці тім щасливім
Наш юний витязь пізнає?
Хазарський хан, обранець слави,
Що шлях обрав собі кривавий,
Його суперник молодий,
Ратмир, від слави гомінкої
І від Людмили в пущу втік,
І зрадив їх тепер навік
В обіймах подруги палкої.

Герой наблизився, і вмить
Пустельник пізнає Руслана.
Гукає він. Встає, летить...
І обіймає витязь хана.
«Що бачу я? — герой спитав,—
Чому ти тут, нащо покинув
Тривоги бойових заграв,
І меч, з яким у битву линув?»
Рибалка мовив: «Друже мій,
Душі набридли гомін слави
І ратний грім та шум гучний,
Повір мені: ясні забави,
Діброви й пестощі ласкаві
Миліші над усе мені —
Тепер я вже не прагну бою,
Щоб накладати головою;
Утиші йдуть щасливі дні;

Я все забув, мій друже милив,
І чари любої Людмили».
«Ну, що ж! Дивуйся новині,—
Сказав Руслан: — Вона зо мною!» —
«Повідай, долею якою?
Що чую? Чарівна княжна...
Вона з тобою, де ж вона?
Дозволь... та ні, боюся зради;
Та й подругу свою люблю;
Я з нею забуваю, радий,
Своє минуле без жалю;
Вона життя мені єдине!
Вона мені вернула знов
Мої утрачені години,
І мир, і чистоту, і любов.
Даремно щастя обіцяли
Уста звабливиць молодих;
Дванадцять дів мене кохали,
Для неї я покинув їх;
Лишив я терем їх прекрасний,
Що криється серед лісів;
Шолом і меч я кинув ясний,
Забув і славу й ворогів.
Самотник мирний і незнаний,
Я залишився в глушині
З тобою, друже мій коханий,
З тобою в ці щасливі дні!»

Пастушка люба переймала
Відверту дружню мову їх,
Зітхала і очей своїх
Із хана довго не спускала.

Рибалка й князь на берегах
До ночі темної сиділи
З душею й серцем на устах —
Години хвилями летіли.
Чорніє ліс, у млі гора;
Зіходить місяць — тихо стало;
Герою в путь давно пора —
Нап'явши тихо покривало
На сонну діву, наш Руслан
Іде і на коня сідає;
Задумливо безмовний хан

В думках слідом за ним ширяє,
Руслану щастя й перемог,
І слави, і життя бажає...
І гордих відгуки тривог
Невільним смутком оживляє...

Чому, о доле, не велиш
Непевній лірі ти щоміті
Оспівувати геройство лиш,
І з ним (незнаний більше в світі)
Любові й дружби тихий лет?
Смутної істини поет,
Навіщо мушу звади ниці
Своїм нащадкам викриватъ,
І злі, підступні таємниці
В піснях правдивих відбиватъ?

Фарлаф, шукач княжни негідний,
Що смак до слави утеряв,
Кого б нікто вже не пізнав,
В пустелі дальній і погідний
Ховався і Наїни ждав.
І урочистий час настав.
До нього відьма та з'явилася,
Віщаючи: «Чеканню край!
Твій час настав, коня сідлай!»
І кішкою Наїна стала;
Готовий кінь, вона помчала;
За нею навздогін летить
Фарлаф, аж курява курить.

Долина стомлена дрімає,
В нічний одягнена туман,
І місяць геть перебігає
Із хмари в хмару, і курган
Раптовим блиском осяває.
Під ним задуманий Руслан
Сидів з незмінною журбою
Перед заснулою княжною.
Його глибокий сум пойняв,
І mrія в далечінь летіла,
І непомітно сон здійняв
Над ним свої холодні крила.
Лежала тихо діва мила,

I, задрімавши, він зітхнув,
І стомленою головою
Схиливсь до ніг їй і заснув.

I сниться віщий сон герою:
Він бачить, нібито княжна
Десь над безоднею страшною
Стойть поблідла і сумна...
Та ось Людмила вже зникає,
Над прірвою він сам стойть...
Знайомий голос гомонить,
Із прірви стогін вилітає...
Руслан дружині навздогін
Летить у темряві глибокій...
Перед собою бачить він:
Сидить у гридниці високій,
У колі віddаних людей,
Поміж дванадцятьма синами,
З юрбою названих гостей,
Князь Володимир за столами.
І очі князя гнів таять,
Як і в годину розставання,
І нерухомо всі сидять,
Не сміють зрушити мовчання.
Затих веселій шум гостей,
Не видно чари кругової...
І бачить він серед гостей
Рогдая, що упав в двобої;
Убитий, мов живий, сидить;
Він п'є із пінявого жбана,
І, звеселій, не глядить
На вид здивованій Руслана.
Князь бачить молодого хана,
І друга й ворога... і вмить
На дивних гуслях хтось дзвенить,
І чути віщого Баяна,
Співця бенкетів та боїв.
Фарлаф у гридницю ступив,
Веде Людмилу він вродливу;
Ta князь і голови не звів,
У думу втоплений журливу;
Мовчить гостей близькучий ряд,
Усяк чуття своє ховає.

І зникло все — смертельний чад
Героя раптом обіймає.
І, задрімавши, мимохіть,
Він у сльозах спускає вій,
І відчуває він, що спить,
І мліє, та жахної мрії,
Дарма, не в силі він спинить.

Тъмяніє місяць над горою;
Стоять гаї, повиті млою,
Долина в мертвій тишині...
І зрадник іде на коні.

Відкрилася перед ним поляна;
Похмурий бачить він курган;
Біля княжни заснув Руслан,
І ходить кінь навколо кургана.
Фарлаф налякано зорить,
А відьма у туман зникає,
І серце зрадника тремтить;
Із рук уздечку він роняє,
Свій меч помалу витяг він,
І хоче витязя без бою
Розтяти надвоє на згин...
Фарлаф підіхав. Кінь героя,
Почувши ворога, скіпів,
Заржав і тупнув. Та намарне!
Руслан не чує; сон примарний,
Немов тягар, його сповив!..
Навчений відьмою страшною,
Фарлаф зрадливою рукою
Руслану в груди куту сталъ
Вганде — і лякливо в даль
Летить із здобиччю-красою.

Всю ніч без пам'яті Руслан
Лежав у пітьмі під горою.
А час летів. І кров рікою
З роз'ятрених стікала ран.
А вранці зір відкрив безсилий
І, чуючи тяжкий загин,
Зі стогоном підвівся він,
Поглянув і, немов зомлілий,
Впав, непорушний, помертвілий.

ПІСНЯ ШОСТА

Мені велиш ти, ніжний друже,
На лірі, легковажній дуже,
Про дні минулого співатъ
І музі вірній даруватъ
Часи дозвільної години...
Ти знаєш, подруго єдина:
Про суд не дбаючи людський,
Твій друг, любові повний, нині
Забув і труд у самотині,
І лірі гомін золотий.
Від гармонійної забави
Відвик я у блаженнім сні...
Тобою дихаю — і слави
Нечутний гук тепер мені!
Мене покинув тайний геній
Солодких вигадок і мрій;
Любові пориви шалені
Лише скоряють розум мій.
А ти велиш, а ти любила
Колишні повісті мої
Про любоці та про бої;
Мій богатир, моя Людмила,
І Чорномор, і князь старий,
І Фінн, і відьмині затії
У тебе хвилювали мрії;
І, гомін слухаючи мій,
Ти часом з усміхом дрімала;
Та часом ніжний погляд свій
Ніжніш ти на співці спиняла...
Наважусь; мрійний балакун,
Торкнусь я знов лінивих струн;

Тож біля ніг твоїх сідаю
І знов про витязя співаю.

Та де Руслан? Про що повім?
Лежить він мертвий в чистім полі:
Вже кров його не ллється долі,
Літає хижий птах над ним,
Безъловний ріг, недвижні лати,
Шолом не рушиться кудлатий!

Кругом Руслана ходить кінь
З опущеною головою.
В очах не полум'я, а тінь!
Вже тривою він золотою
Не має, вільний та баский,
І жде, коли Руслан устане...
Та князь у сон запав тяжкий...
І довго щит його не гряне.

А Чорномор? Він за сідлом,
У торбі, відьмою забутий,
Не знав, що робиться кругом;
І сонний, стомлений і лютий
Героя нашого й княжну
З нудьги він лаяв мовчазливо;
Враз виглянув на мить одну
Зненацька ворожбит — о диво!
Він бачить, князь убитий спить,
В крові потоплений лежить;
Нема Людмили, пусто в полі;
Чаклун із радощів тремтить,
Гадає: сталося, я на волі!
Та карло правди не вгадав.

Тимчасом, учень відьми злої,
Фарлаф із сонною княжною
Уже під Київ під'їджав,
І страху повен, і любові;
Вже хвилі перед ним дніпрові
Серед знайомих нив течуть;
Вже золоті верхи встають;
Фарлаф по вулиці простує,
І шум на стогнах устає;

І люд схвильований снує,
Навколо вершника вирує;
Біжать, щоб батька звеселити;
На ганку зрадник вже стоїть.

Запавши у печаль невлинну,
Князь Володимир в цю хвилину
В високім теремі своїм
Сидів, пригнічений журбою.
Бояри, витязі при нім
Сиділі з хмурою пихою.
Та ось під ганком гомін, крик,
Когось вітають городяни,—
І в двері входить войовник,
Усім, здавалося, незнаний;
Кругом скопились, дивно всім,—
І враз громада зашуміла:
«Фарлаф!.. Невже? І з ним Людмила!»
Змінився раптом вид смутний,
Встає з ослона князь старий,
Тяжко виступа ходою;
Він до нещасної дочки
Підходить; отчою рукою
Торкнутись хоче він щоки;
Але Людмила не вчуває,
І зачарована дрімає
В руках убивці — всі без слів
На батька глянули в чеканні;
І князь турботний погляд звів
Тоді на витязя в мовчанні.
Той пальця на уста поклав;
«Людмила спить,— він прооказав: —
Її знайшов я лише недавно
В пустельних Муромських лісах
У злого відуна в руках;
Там закінчилось діло славно;
Три дні ми билися; далина
Зірками тричі прикрашалась;
Убитий він, але княжна
У сні до рук мені досталась;
І хто розвіє дивний сон?
Коли пробудження настане?
Незнаний долі нам закон!

В надії щирій і в терпінні
Кінця чекати ми повинні».

І скоро новина кругом
По всьому місту пролетіла;
Народ збирається гуртом,
Юрбою площа закипіла;
Відкритий терем всім стоїть;
Юрба хвилюється, і мчить
Туди, де на одрі високім
Лежить на ковдрі парчевій
Княжна весь час у сні глибокім;
Князі та витязі при ній
Стоять смутні; і звуки трубні,
Роги, тимпани, гуслі, бубни
Гримлять над нею; князь старий,
В одчаї, стомлений, смутний,
До ніг Людмили сивиною
Припав з безмовою сльозою;
Блідий Фарлаф не єсть, не п'є,
Тремтить у розпачі, в досаді,
Зухвалство втративши своє.

Настала ніч. Ніхто в безладді
Очей безсонних не змикав;
Шуміли, тислись без упину;
Про чудо кожен щось казав;
І юний муж свою дружину
В світлиці тихій забував.
Ta тільки місяць за горою
Помалу на світанку зник,
Зайнявсь тривогою новою
Весь Київ. Шум, виття і крик
Усюди чути. І кияни
На мурах дивляться згори...
І бачать: в ранішнім тумані
Стоять за річкою шатри,
Щити загравами палають;
У полі вершники гасають,
Кругом здіймають чорний прах;
Ідуть вози, горяте заграви
Од вогнищ димних на горбах.
Біда: йдуть печенігів лави!

Тимчасом віщий Фінн, владар
Таємних духів і примар,
В своїм пустельному роздоллі,
На самоті спокійно ждав,
Щоб день, призначений від долі,
Давно завбачений, настав.

У глушині степів пекучих,
За дальнім пасом диких гір,
Вітрів оселі, бур гrimучих,
Куди і відьми смілий зір
Пірнути в пізній час боїться,—
Долина чарівна тайтесь,
І двоє в ній джерел біжить:
Це хвилею тече живою,
В камінні весело дзюрчить,
Те ллється мертвовою водою;
Вітри у дивній тиші сплять,
Весняний холодок не віє,
Столітні сосни не шумлять,
Не в'ються птиці, лань не сміє
Таємну воду хвилювати;
Два духи від початку світу,
На лоні миру без привіту,
Дрімучий берег той глядять...
Із глеками двома пустими
З'явивсь пустельник перед ними;
Попрокидались вартові,
І познікали десь далеко.
А він, схилившись у траві,
У воду затопляє глеки;
Набрав ущерть, і геть пропав,
Помчався скільки стало духу
В долину, де Руслан лежав
В крові, без пам'яті, без руху;
Старий над рицарем стоїть,
І збрізнув мертвовою водою,
І засіяли рані вмить,
І труп чудесною красою
Процвів; водою він живою
Тоді героя окропив,—
І чує сил нових приплив,
Тремтить снагою молодою,

Встає Руслан, на день ясний
Поглянув спраглими очима;
Мов тінь якась, мов сон жахний,
Пройшла минувшина 'незрима.
Та де Людмила? Він один!
Спахнуло серце й завмирає.
Підвівся витязь; Фінн старий
Його зове і обіймає:
«Прийшла година, сину мій!
Блаженства час тебе чекає —
І жде тебе кривавий вир;
Ти вдариш зброею грізною,
На Київ зійде тихий мир,—
І буде люба знов з тобою.
Візьми обручку чарівну,
І доторкнись чола Людмили,
І зникнуть чар таємних сили,
Вона прокинеться зо сну;
Настане мир, нещастя згине.
Хай доля вас повік не кине!
Прощай же, друже, не смутись!
Лише по той бік домовини
Мене зустрінеш ти колись!»
Сказав і зник. У весь пройнявшись
Палким піднесенням німим,
Руслан, новим життям зайнявши,
Здіймає руки вслід за ним...
Затихло все на видноколі!
Руслан один в пустельнім полі;
Із Чорномором за сідлом,
Басує кінь нетерпеливо,
І скоче, розпустивши гриву;
Вже князь готовий, і верхом
Летить живий він і здоровий
Через поля, через діброви.

Тимчасом горе і ганьба
У Києві під час облоги!
На ниви дивиться юрба,
Безсила з туги і знемоги,
Стойть на мурах і шпилях
І жде небесної покари;
Несмілий стогін у домах,

Немов страшні нависли хмари;
Коло дочки чоло схилiv
Князь Володимир на молитві,
І смілій гурт богатирів
З рядами відданих князів
Уже готується до битви.

Світало. Орди ворогів
Уранці рушили з горбів;
Завзятці, з'єднані в дружини.
Як хвилі, линутъ із долини
І до стіни міської йдуть;
У місті сурми загrimіли,
Бійці зійшлися, полетіли
Назустріч раті навісній,
Зустрілись — і почався бій.
Почувши смерть, заграли коні;
І дзвін мечів, і стукіт броні;
Із свистом хмара стріл знялася,
Рівнина кров'ю залилась;
Як вихор, вершники помчались,
Загони всі перемішались,
І дружно почали рубать
Бійці там супротивну рать;
Там піший з вершником зійшлися;
Там кінь наляканий пронісся;
Там руський пав, там печеніг;
Той наступає, той відбіг;
Того звалили булавою;
Того уражено стрілою;
Цей стоптаний конем лежить,
Щитом придушений, мовчить...
І бій триває аж до ночі;
Перемогти немає сил!
За купами кривавих тіл
Бійці зімкнули мlosні очі,
І був міцний іх сон тяжкий;
І часом лиш на полі битви
Лунав то стогін голосний,
То руських витязів молитви.

Зникала тінь серед заграв,
Срібніла хвиля в прохолоді,

І день непевний уставав
На затуманеному сході.
Ясніла гір та нив краса,
І прокидались небеса.
Повите чаром супокою,
Дрімала поле після бою;
Та зникнув сон: ворожий стан
З тривогою умить здійнявся,
Вояцький крик ізнов розтявся;
Холоне серце у киян;
Біжать безладними рядами
І бачать: ген між ворогами
Близити у латах, як в огні,
Чудесний воїн на коні,
Грозою йде, кругом рубає,
І сурмить, і орлом літає...
То був Руслан. Як божий грім,
Напав він ворога неждано;
Він мчить із карликом німим
Серед наляканого стану.
І де просвище грізний меч,
Або проскаче кінь сердитий,
Злітають голови із плеч,
І ворог падає убитий;
За мить єдину ратний луг
Укритий тъмою тіл кривавих,
Живих, роздушених, безглавих,
Списами й купами колъчуг.
На трубний звук, на голос бою
Дружини вершників-слов'ян
Помчали навздогін герою,
Зійшлись... Хай гине бусурман!
Злякалось військо печенігів;
Завзятці степових набігів
Прудких скликають скакунів,
Перечити не сміють долі,
І з диким стогоном у полі
Біжать від київських мечів,
На люту віддані поталу;
Іх сонми руський меч разить;
Святкує Київ... Повен шалу,
По місту богатир летить;
В десниці гострий меч тримає;

І сяє спис, немов звізда;
З кольчуги кров йому стікає;
З шолома звисла борода;
Летить окрилений, в надії,
По стогнах шумних в княжий дім.
Народ, здивований з події,
Зібрався з криком голосним,—
І князя радість оживила.
В безмовний терем він прибіг,
Де в дивнім сні лежить Людмила;
Князь Володимир біля ніг
В знесиленні стояв похилий.
Він був один. На брань послав
Він друзів у поля криваві.
І лиш Фарлаф, що втік від слави,
Від грізних бойових заграв,
Де смерть літає невблаганна,
На варті край дверей стояв.
Та тільки він пізнав Руслана,
В нім кров застигла, зір погас,
Завмер в устах безсилій глас,
І вже коліна він склоняє...
Покара зрадника чекає!
Але в Руслановій руці
Обручка, Фінна дар всесилій;
Прощів він нею по лиці
Давно заснулої Людмили...
І чудо: молода княжна
Звела, зітхнувши, світлі очі!
Здавалось, нібито вона
Довжезній дивувалась ночі;
Здавалося, що сонна тінь
З'явилася ій пори нічної,
І миттю пізнає — це він!
І князь в обіймах чарівної.
Огонь у серді знов ожив,
Руслан не бачить, не вчуває...
Князь Володимир ізрадів,
Ридає й любих обіймає.

Чим закінчу цей довгий спів?
Ти угадаєш, друже милий!
Погас старого князя гнів;

Фарлаф упав до ніг Людмили,
І всіх одверто сповістив
Про сором свій, про лиходійство;
Щасливий князь його простив;
По збутий сили чародійства,
Був карло взятий у двірець;
І, щоб відзначить бід кінець,
Князь серед гридниці ясної
Бенкет родинний учинив.

*Діла давно минулих днів,
Казки старовини глухої.*

Е П И Л О Г

Отак, на лоні супокою,
Згадавши призабуті сни,
Я славив лірою дзвінкою
Перекази старовини.
Співав і забував обиди
Сліпого щастя й ворогів,
Зрадливі пустощі Доріди,
І сміх дурних балакунів.
На крилах вигадки стрілою
Здіймався розум в височінь;
Тимчасом хмарою густою
Гроза тяжку прослала тінь...
І гинув я... Охоронитель
Моїх колишніх буйних днів,
О дружбо, ніжний утішитель
Моїх страшних душевних снів!
Ти ублагала непогоду;
Ти серцю повернула мир;
Ти зберегла мені свободу,
Моєї юності кумир!
Забутий світом і юрбою,
Я кинув невські береги,
Я бачу вже перед собою
Кавказьких височин сніги.
І там над горами крутими,
На схилах темних верховин,
Чуттями вражений німими,
Я споглядаю ряд картин
Природи дико-чарівної;
Душа, як і раніш, весь час
В обіймах думи вогняної —

Та жар поезії погас.
Дарма шукаю я вражіння:
Пройшла пора співучих слів,
Пора кохання, дивних снів,
Пора сердечного горіння!
Короткий день утіхи зник,
І геть сковалася навік
Натхнення тихого богиня...

КАВКАЗЪКИЙ БРАНЕЦЪ

П о в і с т ь

1820—1821

ПРИСВЯТА

M. M. Раєвському

Прийми з усмішкою цей спів —
Дар музи, вільної, як хвиля,
Що я в солодкий час натхненого дозвілля
Тобі в вигнанні присвятів.
Коли я погибав, безвинний, без відради,
І чувся звідусіль обмови шепті злій,
Коли кінджал холодний зради,
Коли кохання сон тяжкий
Мене терзали і мертвили,
Лиш біля тебе ще я серцем спочивав,
Бо один одного так широ ми любили.
І зловорожих бур пориви відшуміли,
І в тихій пристані богам я дяку склав.
В печалі дні, у дні розлуки,
Мені задумливі ці звуки
Нагадували про Кавказ,
Де в колі хмар Бешту¹, пустельник величавий
Аулів² і степів володар п'ятирігавий,
Для мене був новий Парнас.
Чи можу крем'яні забути верховини,
Струмків холодний дзвін, зів'ялий цвіт долини,
Пустель жагучий край, де ти, о друге мій,
Зі мною поділяв думки і поривання;
Де в горах серед скель блукає в тьмі розбій,
І геній творчого палання
Встає у тишині глухій?
Ти тут зустрінеш спогадання
Минулих днів, що квітли в нас
Борнею пристрастей в той час,
Огні знайомих мрій і давнього страждання

I серця потаємний глас.
В житті ми різно йшли: в щасливому спокої
Ти ледь розувів, а вже при батькові-герої
В поля, де кров тече, під стріл ворожих спів,
Обранець радісний, ти гордо полетів.
I пестила тебе вітчизна в милуванні,
Як жертву дорогу, як цвіт надій своїх.
Я рано біль відчув образи і вигнання,
Став жертвою обмов недолюдків сліпих;
Га серце я зміцнив — за зброю взяв терпіння,
Ждучи спокійно кращих днів,
I в друзів радощах ловив
Утіхи сонячне проміння.

ЧАСТИНА I

В аулі, на своїх порогах,
Сидять черкеси; мова їх
Пливе про коней вільний біг,
Про їх красу, про дні в тривогах
Важких і радісних боїв,
Про дикі й ніжні насолоди;
У пам'яті минулих днів
Веселі бойові пригоди,
Набіги хитрих узденів³,
Удари їх шабель⁴ жорстоких
І влучних стріл суворий спів,
Пожари сіл і хуторів,
Цілунки бранок чорнооких.

Пливуть розмови в тишині;
У ночі місячнім тумані
Враз перед ними на коні
Черкес. У нього на аркані
В полон захоплений юнак.
«От русъкій!» — вигукнув хижак.
На крик той лютою юрбою
Черкеси збіглись. Та блідий,
В крові засохлій і густій,
Юнак нерушний, мовчазний
Лежав у смертному спокої.
Не може він підвссти вій,
Ворожих криків не вчуває,
І смерті сон над ним страшний
Крилом холодним повіває.

І довго бранець молодий
Лежав у забутті важкому...
Вже день над ним в красі своїй
Палав у небі голубому;
Життя прокинулось у нім,
Він застогнав, поворушився;
Зігрітий променем ясним,
Нешчасний з мукою підвівся;
Навколо себе кинув зір
І бачить: недосяжних гір
Над ним підводиться громада —
Племен черкеських дикий стан,
Свободи їхньої огорода.
І пригадав юнак свій бран,
Як сна жахливого тривоги...
Та задзвеніли, чує він,
Заковані в кайдани ноги...
Все, все сказав жахливий дзвін,
І тьма злягла на всю природу.
Прощай, прощай, свята свобода!
Він раб.

За саклями⁵ лежить
Він при колючій огорожі.
Безлюдно скрізь, нема сторожі,
В пустім аулі все мовчить.
Черкеси в полі. Спить рівнина,
Немов зелена пелена;
Гірська синіє далина,
Одноманітна і пустинна.
Самотня в горах путь лежить,
Зникає в далині похмурій:
І в серці бранця мимохіть
Нестерпні закипіли бурі...

Далекі в руський край путі,
Туди, де зникли гомінливі
Юнацтва роки золоті;
Де він пізнав літа щасливі,
Де так жагуче він любив,
Де він зустрів грозу страждання,
Де в бурях пристрастей згубив
Надії, радість і бажання,

І днів найкращих спогадання
В зів'ялім серці склонив.

Він зрозумів людей в житті
І втіх оманливу відраду.
В серцях близьких знайшов він зраду
І сон — в любовнім почутті.
Йому набридло бути за жертву
В марнотній людській метушні,
Прокляв навік він дружбу мертву
І злість ворожої брехні.
Усе він кинув, друг природи,
Відступник суетних розваг,
І полетів, як вільний птах,
З веселим привидом свободи.

Свободо! лиш тебе одну
Шукав він, сповнений зневіри,
Згасивши душу запальну,
Байдужий і до мрій і ліри.
Він чуйно співи наслухав,
Свободо, нàтхнені тобою,
І щиро, з вірою й мольбою,
Твій гордий ідол обнімав.

І сталося... промінь сподівання
У млі, як сон щасливий, зник,
І мрії юності останні
Для нього згаснули навік.
Він раб. З печальною душою,
Чолом схилившись на граніт,
Він прагне з хмурою зорою
Покинути цей марний світ.

Згасає сонце за горою;
Щось віддалік шумить, гуде:
Народ у свій аул іде,
І кожен блискає косою.
Прийшли; запалено вогні,
Ідуть черкеси відпочити;
Замовкло все в солодкім сні,

Спокою крилами повите;
Струмок виблискує з імли,
Збігаючи в німі долини,
І хмари сині облягли
Кавказу сонні верховини...
Та хто, під місяцем ясним,
В нічнім безлюдді чарівнім
Крадеться, наче тінь третмлива?
Прочнувся бранець. Перед ним,
З привітом ніжним і німим,
Стоїть черкешенка вродлива.
Поглянув бранець мовчазний
І думає: це сон чудний,
Це грається мана зо мною...
Та в сяйві сріблому вона
Над ним з усмішкою легкою
Схилилась, тиха і смутна,
Кумис⁶ третмлякою рукою
До уст підносить огняних.
Та він, хоч мучений жагою,
Солодкі звуки слів чужих
Душою ловить молодою
У бурі почуттів нових.
Хоча ні слова він не знає,
Та зір, що ніжністю горить,
Йому немовби шепотить:
Живи! і бранець оживає.
Чоло він од землі підвів,
Припав до чаши з сил останніх
У благотворних пориваннях
І муку спраги погасив.
І знов на камінь головою,
Знемоги сповнений, упав;
Та зір погаслий свій звертав
Усе до дівчини сумної.
І довго, довго перед ним
Вона задумано сиділа
І ніби співчуттям німим
Його утішити хотіла.
Мовчала ніч. Був пізній час.
Над бранцем дівчина зітхала,
І жалощів сльоза не раз
Їй темні очі заливала.

За днями проминають дні.
У кайданах за чередою
Блукає бранець, як у сні.
В печері, повній супокою,
Від спеки він знаходить схов;
А скоро місяць променистий
У темряві нічній зійшов,
Черкешенка в імлі росистій
Приносить бранцеві вино,
Кумис живлючий, мед пашистий
І білосніжнє пшено.
Очима й сердем розмовляє
Вона під місяцем блідим
І, повна ніжності без краю,
Вечерю поділяє з ним;
І ніжним голосом своїм
Співа про Грузію щасливу⁷,
І пам'яті його чутливо
Чужі передає слова.
Любов їй серцеogrива,
Вона уперше полюбила;
Та в нього пристрасть огнева
Давно в душі перегоріла.
Холодним сердем він не вмів
Кохання дівчини відчути —
Можливо, щастя сон забутий
Він пригадати вже не смів.

Не зразу молодість зів'яне
З її поривами для нас,
І сяйво радості неждане
Ми ще обнімемо не раз;
Та ви, небесні поривання,
Що перша нам дає любов,
Вражіння перші і останні,
Не прилітаєте ви знов.

Здавалось, бранець без надії
До днів безрадісних звикав.
Журбу неволі, буйні мрії
В душі він глибоко ховав.
Під співи птиць і шуми трав,
Блукаючи між скель печально,

Здіймав допитливий він зір
На снігові громади дальні
Рум'яних та блакитних гір.
Краси могутньої картини!
Престоли снігові кругом,
Очам здавались їх вершини
Хмар нерухомим ланцюгом;
Між ними велетнем двоглавим
З вінцем блискучо-крижаним
Ельбрус незмірний, величавий
Білів на небі голубім⁸.
Коли, з глухим з'єднавшись гулом,
Предтеча бурі, грім громів,
Як часто бранець над аулом
Нерушно на горі сидів!
В ногах його димились тучі,
В степу крутився пил леточий;
Уже олень між скель і трав
Притулку злякано шукав;
Із вітром, що летів в долини,
Зливався гордий крик орлиний;
Шум табунів, ревіння стад
У бурі й громі потопали...
З вогнями буйний дощ і град
На землю хмари посидали;
Здвигнувши брили кам'яні,
В землі проривши шлях широкий,
Стікали дощові потоки,—
А бранець, в темній вишніні,
Один, за хмарою важкою,
Чекав на сонце, над грозою,
Під бурі безпорадний гнів,
Під грому вдари ненастанині,
І слуком вітру завивання
В самотній радості ловив.

Та європейця всю увагу
Народ цей дивний притягав.
Він між горян спостерігав
Звичаї, віру їх, одвагу,
Любив життя їх простоту,
Гостинність їх, любов до броні,
Їх рухів вільних бистроту

І легкість ніг, і міць долоні;
І часто стежив бранця зір,
Коли черкес, в'юнкий, моторний,
Широким степом, синню гір,
В кошлатій шапці, в бурці чорній,
Вперед склонившись на коні,
В стремено спершися ногою,
Літав, як птах, у далині,
Себе привчаючи до бою.
І вабила його проста
Одежі ратна красота.
Черкес у зброї брязкотливій;
Він нею гордий і щасливий:
У добром панцирі вояк,
При ньому лук і сагайдак,
Кинджал, аркан і шабля вірна,
Дбайливо гостреня, добірна.
Все добре пригнано на нім,
Ніщо не дзвякне: піший, кінний,
Він лине в полі бойовім
Одважний, гордий, непоклінний,
Гроза недбалих козаків,
Його багатство — кінь гарячий
З гірських далеких табунів,
Товариш вірний і терплячий.
В печері чи в траві глухій
На жертву з ним хижак чекає,
І раптом, як стріла швидкий,
На мандрівця він налітає;
За рані вирішений бій
Скінчить удар його могучий,
І жертву в тишині німій
Волочить враз аркан летючий.
Серед високих рідних гір
Кінь уперед летить, як буря;
Все путь йому: болото, бір,
Гірські ущелини похмурі;
Кривавий слід за ним біжить,
І дзвін копит далеко чутно;
Ось перед ним потік шумить —
Він крає хвилю каламутну;
Скрізь піна й бризки огняні,—
І, захлинаючись на дні,

В знемозі бранець смерті просить,
Щоб потонуть у млі німій...
Та кінь його, як вихор злий,
На берег пінявий виносить.

Або вхопившись за пеньок,
Що в річку звалений грозою,
Як ніч покриє землю млою,
Без місяця та без зірок,
Черкес на віти і коріння
У тьмі навішує разом
Колчан, і бурку, й лук неzmінний,
І щит, і панцир, і шолом,
І, кинувшись в потік бурхливий,
Пливе безмовно за пеньком,
Собі шукаючи поживи.
Навколо ніч. В обіймах мли
Несуть його прудкі вали
Вздовж темних берегів камінних,
Де на шпилях могил пустинних,
На спис обпершись, козаки
Зорятъ на чорний струм ріки.
Повз них пливе, повита млою,
Як грізна тінь, хижач'ка зброя...
Про що ж бо думає козак?
Чи згадує колишні битви,
На смертнім полі свій бівак,
Полків натомлених молитви,
Отчизни даль?.. Лукавий сон!
Прощайте, ниви і станиці,
І дім батьків, і тихий Дон,
Віна й дівчата-чарівниці!
Пристав до берега хижак,
В сагайдаку готові стріли;
Одна дзвенить — і в тьму козак
Летить з кривавої могили.

Коли ж у батьківськім житлі
Сидить черкес в родиннім колі,
І вие буря в чорній млі,
І гасне світлий жар поволі,
І, прудко скочивши з коня,
Натомлений в путі тривожній,

До нього зайде подорожній,
Що на вогні свій зір спиня,—
Тоді з усмішкою ясною
Хазяїн радісно встає
І гостю доброю рукою
Чихир⁹ відрядний подає.
А потім гостя в саклі димній
Покриє бурка тінню крил,
І він уранці, повний сил,
Покине захисток гостинний¹⁰.

А в день байрану¹¹ шумно так
Зберуться юнаки юрбою,
І гра замінюється грою:
То, взявши повний сагайдак,
Завзятці стрілами дзвінкими
Збивають із-під хмар орлів;
То звишини крутих горбів
Рядами рівними й густими,
На даний знак, усі впадуть
І мчать, як лані, по долині,
Непереможні і невпинні,
І пил од ніг вкрива їм путь.

Та набридає воякові
Дозвілля мирного пора,
І часто ігри ті святкові
Затъмарює жорстока гра.
В бенкеті, в шумному розгоні
Не раз холодний сталі гнів
Стинає голови рабів,
І діти плещуть у долоні.

Та бранець холодно сприймав
Цю гру веселощів криваву.
Колись, закоханий у славу,
Жагою смерті він палав.
Невільник честі благородний,
Не раз він бачив свій кінець,
В дуелях гордий і холодний,
Грудьми стрічаючи свинець.
У думі похиливши чоло,
Не раз він, може, пригадав

Товаришів веселе коло,
З якими він бенкетував...
Чи в даль думки його летіли,
В ті дні, що цвіт надій згубили,
Чи він за ними жалкував,
І серце рвалось у відчай,
Чи люду дикого звичаї
Він просто так спостерігав —
Ховав у серці він глибоко
Всіх почуттів своїх сліди,
Його чоло бліде й високе
Було безхмарне, як завжди.
З його спокійної ходи
Грізні черкеси дивувались,
З одваги, вартої хвали,
Життя юнацьке берегли
І потай здобиччю пишались.

ЧАСТИНА II

Ти їх пізнала, діво гір,
Пориви серця, чар кохання,
Твій молодий невинний зір
Палав огнями раювання.
Коли твій друг у тьмі нічній
До тебе припадав устами,
Палкої сповнений нестяями,
Ти забувала світ земний,
Ти говорила: «Бранче милий,
Розвесели свій зір похилий,
Схились лицем мені на грудь,
Свободу й край батьків забудь.
Ладна я жити у пустині
З тобою, любий між усіх!
Кохай мене; ніхто донині
Не цілував очей моїх;
До мене, стищуючи кроки,
Юнак стрункий і чорноокий
Ще не скрадався в тьмі нічній;
Я серце горде і жорстоке
Являю їх юрбі палкій.
Лиху свою я знаю долю:
Дівочу потоптавши волю,
Мій батько й брат давно хотять
Мене за золото продати;
Та їх зумію я вблагати —
Чи трутізну гірку дістать.
Якась незнана, дивна сила
Мене до тебе притягла;
Шоб буть з тобою, бранче милий,
Я все б на світі віддала...»

Але на дівчину з журбою
Дивився бранець молодий
І, думи сповнений тяжкої,
Він слухав слів потік палкий.
Він марив у якісь тривозі
Про дні, що відцвіли колись,
І раз нестремно полились
З очей його гарячі сльози.
Лежала в серці, як свинець,
Любов без щастя й сподівання,
І юній діві під кінець
Він виповів свої страждання.

«Забудь мене: не вартий я
Твоєї чистої любові.
Нехай палкому юнакові
Душа відкриється твоя.
Його любов тобі замінить
Печальний холод мій, повір,
Він буде вірний, він оцінить
Твою красу, твій мілій зір,
Цілунків ніжних поривання
І пристрасть полум'яних слів;
Без оп'яніння, без жадання
Мій молодечий вік одцвів.
Сліди нèщасного кохання
Мое розбили існування;
Облиш меңе; та пожалій
Мене в журбі моїй тяжкій!
Нещасний друже, друже ширій,
Чому тебе я не зустрів
Тоді, як ще не втратив віри
І мрії чарівні любив?
Та пізно. Золотого щастя
Вже не зазнатъ мені тепер;
Твій друг одвик від любострастя,
Для ніжних почуттів умер.

Як тяжко мертвими устами
Цілунки огняні прийматъ
І очі, сповнені сльозами,
Холодним усміхом стрічатъ!
З душою, що заїала в тугу,

Під гнітом ревнощів жахних,
Так тяжко думати про другу
В обіймах пристрасних твоїх!..

Коли так ніжно, так поволі
Мої ти поцілунки п'єш
І серце щастю віддаєш,
Забувши про скорботи й болі,—
Я сльози ллю утишині,
Сумний, розгублений, безсилий,
Перед собою, мов у сні,
Я інший бачу образ милий;
До неї всі думки мої,—
Мовчу, не бачу, не вчуваю;
Тебе цілуочи, її
В своїй уяві обіймаю;
Рясні за нею сльози ллю,
В краю чужому одинокий,
І падає відчай жорстокий
На душу змучену мою.

Покинь же, діво, з ланцюгами
Мене в обіймах самоти,
З журбою тихою й слізами,—
Іх розділить не можеш ти.
Почула серця ти признання;
Проща... дай руку на прощення.
Не довго дівчини любов
Печалить і в'ялить розлука:
Мине любов, настане скука,
Красуня покохає знов».

Сумна, з розкритими вустами
Сиділа дівчина в нестямі,
Без сліз ридаючи; в очах
Був і докір, і сум, і жах.
Бліда, як тінь, вона трептіла;
В руці коханого безсила
Була, як лід, її рука;
Нарешті мова, як ріка,
Із уст гарячих полилася.

«Ох, руський, чом не знала я,
Що почува душа твоя,

Коли коханню віддалася!
Не довго на груді твоїй
Я в забутті відпочивала;
З тобою в тишині нічній
Так мало щастя я зазнала!
Невже не повернуть надій,
І сон розвіявся крилатий?
Хоч із жалю, коханий мій,
Мене ти міг би ошукати,
Чуттям удаваним зігріть,
Нещирих пестощів томлінням;
Я б кожен день і кожну мить
Твоїм служила повелінням;
Я б стерегла хвилини сна,
Я б твій оберігала спокій;
Ти не хотів... Та хто ж вона,
Признайся, друже мій жорстокий?
І ти в думках її палких?
Мені близькі твої страждання...
Прости ж і ти мої ридання,
Не смійся з мук моїх тяжких».

Замовкла. Сльози і стогнання
Спинили в грудях серця стук.
В нестерпнім, щирім пориванні,
До ніг йому вона востаннє
Припала, мліючи від мук.
І руський тихою рукою
Підвів нещасну і сказав:
«Знайомий з долею лихою,
Я сам любив і сам страждав.
Як ти, взаємного кохання
Не знав я у краю своїм
І, ніби полум'я в тумані,
Під небом гасну я чужим.
Вже не побачу вас, жадані,
Мої далекі береги;
І на кістках моїх в вигнанні
Іржа покриє ланцюги...»

Нічні світила потъмарялись;
В імлі прозорій позначались
Верхів'я світлосніжних гір;

Безмовні, опустивши зір,
Вони в журбі німій прощались.

З тих пір самотній і сумний
Навкруг аула руський бродить.
Не раз на небосхил блідий
Пекучий день зоря виводить;
За ніччю ніч услід відходить;
На волю все нема надій!
Пролине сарна за кущами,
В тумані пробіжить сайгак,—
Він раптом дзвонить ланцюгами,
Він жде, що з'явиться козак,
Який в нічний аул влітає,
Рабів одважно визволяє.
Він кличе... Все кругом мовчить.
І тільки хвиля бурно рине,
І звір од вигуку людини
В пустелю злякано біжить.

Раз чує руський полонений —
У горах крик розлігся воєнний:
«До табуна!» Біжать, шумлять,
Вуздечки мідяні дзвенять,
Чорніють бурки, сяють броні,
Осідлані басують коні,
І до нальоту вже аул
Готовий в грізному буянні,
У лютий вдавшися розгул,
Летіть по берегах Кубані,
Збираючи криваві дані.

Замовк аул; на сонці сплять
Пси вартові; а діти голі
Шумлять між саклями на волі;
Іх прадіди старі сидять,
В тісному колі гомонять,
З люльок іх дим тонкий синіє.
Неначе за колишніх днів
Дівочий слухаючи спів,
Старече серце молодіє.

Ч е р к е с ь к а п і с н я

1

Верхів'я морок обійняв,
Гримить у ріці вал шумливий;
Козак з утоми задрімав,
На спис обпершись незрадливий.
Не спи, козаче: в тьмі нічній
Чеченець ходить, ворог твій.

2

Козак у човнику пливе,
Задумав рибу він ловити.
Козаче, в цвіті юних днів
Ти втонеш, як маленькі діти,
Що в час купаються душний:
Чеченець ходить, ворог твій.

3

На берегах прозорих вод
Цвітуть, пишаються станиці;
Веселій в'ється хоровод.
Тікайте, руськії дівиці;
Рятуйся, люде молодий:
Чеченець ходить, ворог твій.

Так молоді співали діви.
Про втечу думав нещасливий;
Та кайданів вага тяжка,
Та бистро в даль пливе ріка...
Аж от померкнув степ заснулий,
Залиси скелі в тьмі німій,
І над хатинами аула
Засяяв місяць золотий;
В півні олені над водою,
Замовкнув пізній крик орлів,
І глухо лине за горою
Далекий тупіт табунів.

Чийсь крок поволі чути стало,
Майнуло діви покривало,

І от — поблідла і сумна —
До нього підійшла вона.
Їй на устах німіють речі,
Поблідла молода краса,
Спадає хвилю кося
На перса пишні і на плечі.
Вона з собою принесла
І пилку і кинджал булатний,
Немов готова йти була
На тайний бій, на подвиг ратний.

І, кинувши на бранця зір,
«Тікай,— сказала діва гір: —
Черкес ніде тебе не стріне,
Спіши, не гай годин нічних;
Візьми кинджал: слідів твоїх
Ніхто не знайде в тьмі долини».

І пилку дівчина взяла,
До ніг його вона склонилась:
В залізо врізилась пила,
Сльоза з-під вії покотилася,—
І впали кільця ланцюгів.
«Ти вільний,— голос продзвенів,—
Тікай!» Та зір її безумний
Спахнув коханням огняним.
Вона страждала. Вітер шумний
Крутив чадру її, як дим.
«О друже! — крикнув він,— ходім,
Тікаймо звідси, друже милив!
Я твій до смерті, до могили!
Тікаймо вдвох!» — «Ні, руський, ні!
Квітуча юність відбояла;
Я щастя, я кохання знала,
Та не вернуть його мені!
Кохаєш іншу ти, щасливу!..
Знайди її, люби її;
Про що ж я думаю журлivo?
Чом серце рвуть думки мої?..
Я в щасті жить тобі бажаю.
А я? Мій день уже погас.
Прощай — забудь, що я страждаю,
І руку дай... в останній раз».

Черкешенці простяг він руки,
Знов сердем змученим ожив,
Цілунок огняний розлуки
Кінець любові освятив.
В руці рука, мов занімілі,
Зійшли до річки мовчазні ---
Юнак в шумливій глибині
Уже пливе і пінить хвилі,
До скель добувся кам'яних,
Уже хапається за них...
Враз хвилі глухо зашуміли,
І чути стогін вдалині...
Він глянув... береги ясні,
Клекоче шумовиння біле;
Синіють гір стрімчасті схили;
Але черкешенки нема,
Шукає зір її дарма...
Скрізь мертв... Спить усе глибоко,
Усе туманом повилось,
І в світлі місячнім широко
На ріці коло розплилось.

Він все збагнув. З лицем туманним
Оглянув він в останній раз
Глухий аул з його парканом,
Поля, де бранцем стадо пас,
Де волочив свої кайдани,
Струмок, де він відпочивав,
Де марив з помутнілим зором,
Коли між гір черкес суворий
Про волю в тишині співав.

Над поріділою імлою
Зійшла зоря у небесах.
Вже вільний бранець під горою
Йшов по неходженіх стежках.
І перед ним уже в туманах
Російські блискали штики,
Й перекликались на курганах
Сторожові козаки.

Е П И Л О Г

Так музя, мрії друг легкий,
До грані Азії літала
І для вінка собі зривала
Кавказу квіти в чарагах мрій.
Вона любила дух бентежний
Племен, змужнілих у війні,
І в воювничій їх одежі
Не раз з'являлася мені.
Круг скель блукала посмутнілих
Там, де аулів тишина,
І співи дів осиротілих
В задумі слухала вона.
Любила гори і станиці,
Степи, тривоги козаків,
Кургани і сумні гробниці,
І шум, і ржання табунів.
Відрада віку молодого,
Згадає, може, ще вона,
Моя богиня чарівна,
Кавказу відгуки грізного;
Згадає повість давніх днів,
Мстислава¹² мужнього змагання,
Загибель росіян-мужів,
Грузинок помсту в час кохання.
Я оспіваю славний час,
Коли на клич війни кривавий,
Що кинув збурений Кавказ,
Піднісся наш орел двоглавий;
Коли над Тереком мутним
Ударив бою перший грім
І гуркіт руських барабанів,

І в куль потоці огнянім
Палкий з'явився Ціціанов;
Згадає ліра чарівна
І Котляревського, героя,
Що наче чорною чумою
Кавказу нищив племена...
Ти вже покинув шаблю мстиву,
Тобі не любий гул пожеж,
В спокої хатнім мовчазливо
У язвах честі ти живеш,—
Ти сам себе так жить зневолив...
Та грізна тінь на Схід лягла!
Схили ж високий сніг чола,
Скорись, Кавказе: йде Єрмолов!..

Замовк у горах крик війни,
Тепер там руський меч владика.
Кавказу гордого сини,
В борні ви гинули без ліку,
Та перемоги наша кров
Вам не дала, як ваши броні,
І гори, і шаблі, і коні,
І дика вільності любов!
Забуде, як народ Батия,
Кавказ огні старовини,
Повік не знатиме війни,
Тугі сагайдаки закриє.
Без жаху в глибочінь долин
Наш подорожній помандрує
І лиш в переказі почує
Про волі вашої загин.

ПРИМІТКИ

(Пушкіна)

¹ *Бешту*, чи правильніше *Бештау* — кавказька гора за 40 верст від Георгієвська. Відома в нашій історії.

² *Аул* — так звуться села кавказьких народів.

³ *Узденъ* — начальник або князь.

⁴ У Пушкіна — «удары шашек их жестоких» і примітка: *шашка* — черкеська шабля.

⁵ *Сакля* — хатина.

⁶ *Кумис* виробляється з кобилячого молока; напій цей широко вживається всіма горськими і кочовими народами Азії. Він досить приемний на смак і вважається дуже здоровим.

⁷ Щасливий клімат Грузії не надолужує цій чудовій країні всіх бід, які вона завжди завзнає. Пісні грузинські приємні і здебільшого журліві. Вони оспівують тимчасові успіхи кавказької зброї, смерть наших героїв: Бакуніна і Ціціанова, зради, вбивства, інколи кохання і втіхи.

⁸ Державін в чудовій своїй оді графу Зубову перший змалював в таких строфах дикі картини Кавказу:

О, юний вождь, в твої походи,
Через Кавказ весь ідучи,
Ти бачив жах, красу природи:
Як з ребер гір струмки ллючи,
Ревуть в темряві прірви ріки;
Як з гір чола гримкі сніги
Падуть, лежавши там одвіку;
Схиливши вниз свої роги,
Там бачать сарни під собою
Родіння блискавок, громів.

Ти бачив ясною порою,
Як сонця промінь між льодів,

Між вод відбившись чарівнико,
Чудовий краєвид вершить,
Як різnobарвно і манливо
У бризках дощ тонкий горить;
Як брили там сизо-яитарні
Зависли, дивлячись у бір;
І зорі там златобагряні
У лісі звеселяють зір.

Жуковський, у своєму посланні до п. Воеїкова, також присвячує декілька чарівних рядків описові Кавказу:

Ти зрів, як Терек швидко лине,
Між виноградників шумить,
Де, захованісь край долини,
Чеченець чи черкес сидить
У бурці, із страшним арканом;
Перед тобою в далині,
Блакитним вдягнені туманом,
Здіймались гори в вишині,
І сивий велетень між них,
Мов хмара, Ельборус двоглавий.
Усе в жахливій, величавій
Красі блищить в очах твоїх:
І моховиті круч громади,
Й ревучі в пітьмі водоспади,
Які течуть з гранітних скель;
І хащі темні, де одвіку
Сокири дзвін, спів чоловіка
Не хвилювали сну пустель,
Де не пройшли проміння денні
В похмурі нетрища лісів,
Де олень в темряві зеленій,
Вгорі почувши крик орлів,
Біжить шумливими кущами,
І кози легкими ногами
Перебігають тут чи там.
Видимі там стають очам
Чудові образи творіння!
Та серед того самотіння
Долин, захованих в горах,
Гніздяться і балкар, і бах,
І аbazех, і камуцінець,

І корбулак, і албазінець,
І чечереєць, і шапсук.
Пища́ль, кольчуга, шабля, лук
І кінь, товариш швидконогий,—
Ось їх коштовності і боги;
Мов сарни скачутъ по горах
І смерть несуть з-за скель широких;
Чи на багнистих берегах,
У буйних нетрях трав високих,
Сховавшись, легку здобич ждуть;
І вільні там вони живуть.
Та дні в аулах їх ідуть
На милицах похмурих ліні:
Життя їх — сон; немов брати,
Сидять у дружньому гурті
І смокчуть чубуки, як тіні,
В диму склубоченім сидять,
Запалом очі їх горять;
Чи славлять влучливі пища́лі,
Що з них діди колись стріляли;
Чи шаблі вигострить спішать,
Готуючись до вбивств нових.

⁹ Чихир — червоне грузинське вино.

¹⁰ Черкеси, як і всі дікі народи, відмінні від нас гостинністю. Гість стає для них священою особою. Зрадити його чи не оборонити вважається серед них за найвищу ганьбу. Кунак (тобто приятель, знайомий) відповідає життям за вашу безпеку, і з ним ви можете загибніти до самої середини Кабардинських гір.

¹¹ Байран чи байрам — свято розговин. Рамазан — мусульманський піст.

¹² Мстислав, син св. Володимира, прозваний Удалим, удільний князь Тмутараканя (острів Тамань). Він воював з косогами (цілком імовірно, сучасними черкесами) і в єдиноборстві подолав князя іх Редедю. Див. «Іст. Гос. Росс.», т. II.

ГАВРИІЛІАДА

ПОЕМА

1821

Воїстину єврейці молодій
Душевного спасіння я бажаю.
Підходь сюди, прекрасний ангел мій,
Я мирний шлях вкажу тобі до раю,
Спасти земну я прагну красоту!
Із посміху чудесних уст щасливий.
Царю небес і господу-Христу
Підношу я на лірі скромні співи.
Колись їй слух та приверне ж творець
На голос мій і на смиренні струни,
І дух святий злетить у серце юне;
Властитель він і мислей і сердечъ.

Шістнадцять літ, покірливість невинна,
Як ніч брова, пружистих двох бугрів
Під полотном рухливість безупинна,
Нога утіх, перлинний ряд зубів...
Чого ж це ти, єврейко, посміхнулась,
І на лиці рум'янець запалав?
Ні, далебі, ти, мила, обманулась:
Я не тебе — Марію описав.

Серед ланів, далеко від Сіону,
Від всіх забав і молодих гульвіс
(На згубу нам їх пестить хитрий біс)
Красуня ця, мов схована в запону,
Без вигадок вела спокійний вік.
Її старий шановний чоловік
Був столярем і теслею стараним,
На все село єдиним, хоч поганим.
Удень, вночі, багато мавши справ,

Чи то з важком, чи з вірною пилою,
Чи з долотом, не дуже він впадав
Коло принад, що біля себе мав,
І тайний цвіт, всевладною судьбою
Намічений для вищої мети,
Ще на стеблі не важився цвісти.
Ледачий муж із лійочки своєї
Удосвіта не зрошував його,
За батька був для дівчини тієї,
Харчив її — на тому і всього.

Та, братіє, з небес во врем'я оно
Всевишній бог рабу свою уздрів,
І стан гнуцкий, і непорочне лоно,—
І, чуючи завзятості приплів,
Поклав собі у мудрості глибокій
Благословить достойний вертоград,
Сей вертоград забутий, одинокий,
Щедротами притаєних розрад.

Спокійна ніч німі поля вкриває;
В своїм кутку Марія вже дрімає.
Всевишній рік — і діві сниться сон.
Враз небозвід одкрився від заслон;
У глибині небес, без меж просторій,
У сяєві і славі неозорій,
Тьми ангелів хвилюються, киплять,
У захваті літають серафими,
На струнах арф іграють херувими,
Архангели мовчазно вряд сидять,
Блакитними крильми закривши чола,—
І всіх сліпить одвічного престола
Сіяюче убрання із хмарин.
І світел враз очам з'явився він.
Всі впали ниць... Затихнув арфи дзвін.
Марія теж підвёсти зір не може,
Тремтить, як лист, і чує слово боже:
«Прекрасна ти в невинності ясній,
Ізраїлю надіє довгождана!
Кажу тобі, о дівчино кохана,
Причасниця ти славі будь моїй:
Жде честь тебе, небачена донині,—
Гряде жених до любої рабині».

Знов хмарою закрився божий трон;
Встав ангелів крилатий легіон,
Небесних арф знов розляглися звуки...
Відкривши рот, побожно склавши руки,
Обраниця в захопленні стоїть.
Та що її хвилює мимохіть,
Аж поглядів не сила одірвати?
Хто це в юрбі придворних молодих?
У неї зір втопив очей палких?
Ясний убір, шолом легкий, пернатий,
Блищання крил і кучерів злотих,
Високий стан, зір молосний, соромливий,—
Все любе їй, мовчальниці вродливій.
Помічений один з небесних сил,
Архангеле пишайся Гавриїл! —
Пропало все. На горе й плач дитині,
На полотні отак зникають тіні,
Породжені в чарівнім ліхтарі.

Прокинулась красуня на зорі
І ніжилась на томнім ложі ліні.
Та дивний сон, та любий Гавриїл
З думок не йшов у яснім сяйві крил:
Царя небес любити їй хотілось,
Принадна їй була найвища з слав,
І перед ним вона чолом хилилась,—
А до смаку все ж Гавриїл припав.
Так іноді дружину генерала
Затягнутий чарує ад'ютант.
Що ж нам робить? так доля наказала,—
І згодні в тім і неук, і педант.

Поговорімо ж про чудну любов
(Бо іншої не знаю я розмови).
У дні, коли вогненний зір чудовий
Безжалісно запалює в нас кров,
Коли весь час тягар жадань облудних
Проймає нас і душу нам гнітить,
І мучить нас, і томить кожну мить
Предмет один думок, страждань повсюдних,—
Хіба тоді між друзів молодих
Повірника собі ми не шукаєм?
З ним таїни душевних мук палких

В захоплених словах ми викладаєм...
Коли ж ми вже спіймали на льоту
Крилатий час небесного єднання
І до утіх на ложі раювання
Принадили стидливу красоту,
Коли жаги тортури ми забули
І більше нам нема чого бажать,—
Щоб оживить у пам'яті минуле,
З повірником ми любим розмовлять.

Ти, господи, таке ж пізнав горіння,
Пала в і ти, о боже, як і ми.
Творцеві всс набридло соторіння,
Докучили небесні всі моління,—
Любовні він вигадував псалми,
Співаючи: «Люблю, люблю Марію,
У самоті безсмертні линуть дні...
Де взяти крил, щоб полетіть мені,
Притиснути до серця дивну мрію!..»
І далі так... плід божеських зусиль —
Любив творець барвистий східний стиль.
А потім він покликав Гавриїла
І про любов у прозі розказав.
Їх бесіду нам церква затаїла,
Євангеліст омилки трохи дав!
Та між вірмен переказ був таємний,
Що, на хвалу не шкодувавши слів,
З любимця бог Меркурія зробив,
Побачивши, що він меткий та чемний,—
І ввечері до діви одрядив.
Архангел же хотів не тої честі,
Він нищечком щасливий теж бував;
Хоч з'аписку чи вісточку однести
І вигідно, свою він гордість мав.
Та слави син бажання приховав
І нехотя зробився він догідник
Царю небес... а по-земному звідник.

Та, давній враг, пильнує сатана!
Він десь прочув, блукаючи у світі,
Що має бог єврейку на приміті,
Якусь красу, і що спасе вона
У весь наш рід од жаху пекла й муки.

Лукавому причина для докуки
Та клопоту. Всевишній бог, між тим,
Замріяно втопивши зір у небо,
Весь світ забув, не керував нічим,—
І все ішло й без нього так, як треба.

Що ж поробля Марія? Де вона,
Іосифа задумлива дружина?
В своїм садку, задумана, журна,
Чекає все, коли ж прийде хвилина,
І мрія знов присниться чарівна.
З її душі не сходить образ мицій,
Стойть в думках архангел ясноокрилий.
У тіні пальм, над журкотом струмка
Замислилась вродливиця струнка;
Не радують її квітки пашисті,
Не веселять співучі води чисті...
Аж от змія, мінлива і в'юнка,
Сіяючи принадністю своєю,
У тіні віт гойдається над нею
Та й каже так: «Любов небес ясна!
Не утікай, я бранець твій покірний...»
О диво з див! Яка змія чудна!
Хто ж це казав Марії легковірній,
Хто з нею був? Звичайно, сатана.

Такий привіт, змії мінливі шати,
Лукавий блиск живих очей її
Сподобались Марії враз моїй.
Щоб стомленій душі розраду дати,
На сатану поглянувши без зла,
Непевну з ним розмову повела:

«Хто ти, змія? З улесливого співу,
З осяйності, з очей, з краси — в ту ж мить
Збегнула я: це ти привів зрадливо
До дерева праматір нещасливу
І встиг її на гріх там спокусить.
Накликав ти на необачну діву,
На всіх її нащадків божий гнів.
В безодню бід несамохіть ми впали.
Тобі не стид?»

—Попи вам набрехали,

Я врятував її, а не згубив!
«Від кого ж це?»

— Від бога.

«Ворог лютий!»

— Він закохався...

«Змія, побережись!»

— Любив її...

«Мовчи!»

—...він як прикутий,

Їй привелось у небезпеці бути.

«Та брешеш ти!»

— Їй-богу!

«Не божись».

— Послухай-но! —

Подумала Марія:

Це ж негаразд в садку, самій мені,

Так слухати плітки лукаві змія,

І вірити чи можна сатані?

Та пестить цар небес мене і любить,

Він, всеблагий, напевно, не погубить

Мене — за що ж? За кілька слів пустих!

До того ж, він не дастъ мене в образу,

Та ѹ ця змія скромненька, видно зразу.

Яке ж тут зло? Дурниці! Де ж той гріх?

Подумала і вухо приклонила,

На час любов забувши й Гавриїла.

Лукавий біс зухвало розвернув

Гримучий хвіст і, звивши кільця шиї,

Поплаzuвав з-під листя до Марії,

Вогонь жаги у груди їй вдихнув

І так почав:

«З переказом Мойсся
Узгодити своїх не можу слів:
Він казкою заманював єvreя,
І слухали, коли він брехні плів.
Бог оцінив і стиль і ум покірний,
І став Мойсей вельмишановний пан.
А я, повір,— історик не придворний,
Навіщо цей мені пророчий сан!»

Усі жінки, хоч би яка вродлива,
Позаздрили б на блиск твоїх очей:
Родилась ти, Маріє чеснотлива,
Щоб дивуватъ адамових дітей,
Щоб володіть легкими їх серцями,
У посмішці блаженство даруватъ,
Щоб зводити двома-трьома словами,
За примхою — кохати й не кохать...
Ось твій талан. І Єва теж красива,
Теж скромниця й розсудлива була,
Ta в сумі теж без любощів цвіла.
Завжди самі, віч-на-віч, муж і діва
На березі ясних едемських рік
У чистоті вели спокійний вік.
Була нудна їх днів одноманітність,
Ні вільний час, ні затінків привітність,
Ніщо бажань не збуджувало в них;
Удвох вони і їли і гуляли
Й нудилися весь день, вночі ж не мали
Ні насолод, ні пристрасних утіх...
Що скажеш ти? Тиран несправедливий,
Єрейський бог, похмурий та ревнивий,
Адамову дружину покохав
І лиш собі її оберігав...
Висока честь, утіхи незвичайні!
На небесах, мов у темниці тайній,
В його ногах молися та й молись,
Хвали його, на нього лиш дивись,
На іншого ж не смій повести оком,
Архангелу шепнути ненароком;
Ця доля жде оту, кому творець,
Як подruzі, готує свій вінець.
А потім що? За всю нудьгу й страждання
Відплатою — хрипких дяків співання,
Свічки, кадил смердючих дим і муть,
Виття бабусь, ікона під алмазом,
Написана якимось богомазом...
Як весело! Аж завидки беруть!

Я співчував красуні нещасливій
Та й вирішив, щоб досадитъ творцю,
Зламати сон і юнакові й діві.
Послухай-но правдиву повість цю!

На гілочці два яблука дотичні
(Символи втіх, любові знаки кличні)
Відкрили їй неясну мрію ту,
Прокинулись неясні ще бажання,
Вона свою спізнала красоту,
І млостъ чуттів, і сердця поривання,
І юного Адама наготу!
Я бачив їх! сердець палкої злуки,
Що я навчав, основу бачив я.
В глухий гайок зайшла чота моя...
Там швидко в них блукали очі, руки...
Між любих ніг стараний учень мій,
Незgrabний ще, дбайливий і німий,
Адам шукав захоплення й шаленства,
У захваті незнаному палав,
Запитував він джерело блаженства
Й, не стяминившись, у ньому потопав...
І, божого не боячися гніву,
Уся в огні, дружина трепетлива,
Ледь рухавши устами, як мала,
Адамові цілунки повертала,
В сльозах жаги, без пам'яті лежала
Під тінню пальм,— і молода земля
Гірляндами коханців убирала.

Блаженний день! Щасливий чоловік
Жону ласкав від ранку аж до ночі,
Та й уночі їм не стулялись очі,
Дозвілля час у насолодах тік!
Ти знаєш: бог, утіхи перервавши,
Рай одібрав у праобразів назавше.
Він вигнав їх з ясної сторони,
Де затишок вони так довго мали
І дні свої невинні коротали
У лінощах, в обіймах тишини.
Та я відкрив їм тайну любострастя
І юності привабливі права,
Захоплення, палання, сльози щастя,
Цілунками перервані слова...
Скажи тепер: чого ж це я в наruzі?
Чи міг Адам винити в чим мене?
Не думаю! Та знаю я одне,
Що з Євою зосталися ми друзі».

Замовкнув біс. Марія в тишині
Скорилася облесливій брехні.
«Що ж,— думала,— нечистий, може, й правий;
Казав же хтось: ціною шани, слави
Чи золота блаженства не купить;
Казав же хтось, що треба нам любить...
Любити нам! Та як, чому, для чого?..»
Увагою створіння молодого
Вона між тим у мові сатани
Ловила все — й події, і причини,
Нескромність слів і сміливі картини
(Охочі ми ж усі до новини).
Непевних дум початок, досі темний,
У той же час ставав яснішим їй.
Та вмить змінивсь перевертень таємний,—
Дивується вона, де ж дівся змій,
Враз юнака побачивши стрункого.
Навколішках, не кажучи нічого,
Звернувши зір до неї вогняний,
Про щось її він красномовно просить,
В одній руці їй квіточку підносить,
А друга мне простеньке полотно
І крадеться під убрання хапливо,
І перст легкий торкається грайливо
До мілих тайн... Все для Марії диво,
Новим, чудним здається їй воно,—
А на щоках рум'янця пал гарячий
Без сорому дівочого заграв —
І млюсний жар і подих нетерплячий
Незаймані їй груди підіймав.
Вона мовчить; та раптом зникла сила,
До сатани голівку притулила,
Не дихає, звела свій зір палкий
І, охнувши, упала на квітки...

О, подруго! кому я віддавав
Свій перший сон у сподіваннях раю,
В чий душі колись я царював,—
Чи ти простиш мені, що я згадаю:
Мої гріхи, забави юних днів,
Ті вечори, як я тебе томив
При матері набридливій, суворій
Тривогою, таємною в покорі,

I просвіщав невинну красоту?
Тож я навчив твою слухняну руку
Обманювати засмучену розлуку,
I потішать в покрові темноти
Дівочого безсоння довгу муку.
Ta молодість утратила вже ти,
I посмішка від уст блідих злетіла,
Твоя краса квітуча помертвіла...
Прости мене, любов моя, прости!

Отець гріха, Маріїн ворог спритний,
I тут вину ти перед нею мав,
Радіючи, її ти спокушав,
Зіпсності, під жартом непомітній,
Всевишнього дружину встиг навчитъ
I чистоту зухвалістю вразить.
Пишайся ж ти у славі соромітній!
Спіши ловить... Та близько, близько час!
От мерхне день, і світлий захід згас.
Все тихо. Враз до стомленої діви
Спускається з небес посол вродливий,
Що осяяні слова любові ніс.

Побачила красуня Гавриїла
I личенько від жаху затулила...
Змішавшися, підвівся хмурий біс
I каже так: «Щасливцю пречванливий,
Чого ти тут? Навіщо кинув ти
Ефір небес, високий та святий?
Щоб заважати утісі мовчазливій,
Цим любощам чутливої чоти?»
Ta Гавриїл насупився ревнивий
На вигук цей зухвало-жартівливий:
«Ти, вороже ясної красоти,
Гульвісо злій, вигнанцю безнадійний,
Ти спокусив красу цій діві мрійній
Ще й запити насмілився робить!
Геть зараз же, бешкетник неспокійний,
A то тебе я змушу затремтіть!» —
«Вік не тремтів од ваших я придворних,
Всевишнього прислужників покірних,
Од звідників небесного царя!»
Так біс казав, червоний, мов зоря,

Скрививши і закусивши губи,
Архангла він вдарив просто в зуби,
Аж Гавриїл, хитнувшись, закричав,
Не втримався і на коліно впав;
Та враз підвівсь, нового повен жару,
І сатану з раптового удару
У скроню лясь! Біс окнув, сполотнів —
І кинулись вони, обидва люті.
Ні Гавриїл, ні біс не повалив:
Зчепилися в міцних обіймах скуті,
Із тупотом важким пішли кружлять,
Переплели хрест-навхрест ноги, руки,
То дужістю, то хітростю науки
Суперника силкуються здолати.

О друзі, ви ж пригадуєте поле,
Де ми колись, в давно минулі дні,
Лишивши клас, ганялися на волі,
І в боротьбу гуляли повесні?
Утомлені, забувши лайку й речі,
Так ангели боролися міцні.
Підземний цар, буян широкоплечий,
Дарма кректав над спритним юнаком.
Нарешті він, щоб закінчити разом,
З архангла пернатий збив шолом,
Золотий шолом, оздоблений алмазом,
І ворога за кучері ясні
Могутньою рукою гне іззаду
Аж до землі. Розкрито всю принаду
В архангла Марії мовчазній,
І душу їй за нього страх хвилює.
Вже ломить біс, вже пекло торжествує,
Та Гавриїл, на щастя, не схібив,
Вчепившися він у місце небезпечне
(Не в кожному двобоєві доречне),
В зухвалий член, що клятий ним грішив.
Нечистий впав, пощади попросив
І ледве зник, напівживий, у пекло.

На воїнів, що бились так запекло,
'Дивилася Марія боязна;
Коли ж утік безславно сатана,
І Гавриїл звернувся до красуні,

Любові жар залляв їй щоки юні,
І ніжністю пройнялася вона.
Яка ж була єврейка чарівна!..

Палаючи, любов чужу й надії
Так викладав посол в святих словах:
«Радій, радій, незаймана Маріє!
Любов тобі! Прекрасна ти в жонах,
Благословен утроби плід твоєї,
Він спасе і подолає гріх...
Але клянусь од ширості всієї,
Отець його блаженніший за всіх!»
Навколішки склишивши до неї,
Він руку її тихесенько стискав...
Зітхаючи, красуня зір спустила,
І Гавриїл її поцілував.
Ніяково Марія червоніла;
Її грудей торкнувсь він молодих...
«Облиш мене!» — вона прошепотіла,
Але в ту ж мить в цілунках запальних
Невинності останній зойк затих...

Що їй робить? Що скаже бог ревнивий?
Та не тужіть, красунії говіркі,
У любощах порадниці меткі,
Умієте ви в спритності щасливій
Обманювати увагу жениха,
Тямких людей уважне споглядання,
І на сліди приємного гріха
Невинності накинути убрання.
Шкодливиця із матір'ю навіч
Розучує покірливість дівоцтва
І стогін мук і, вдавши благородство,
Іграє роль у вирішальну ніч.
На другий день ледь може вранці встати,
Так млюсно їй, така бліда вона.
Муж в захваті, радіє стиха мати,
А давній друг чекає край вікна.

Ось Гавриїл з приємними вістями
Летить ужс додому небесами.
Господь давно терпець згубити встиг
І стрів його привітними словами:
«Які повини?» — «Все зробив, що міг,

Я їй відкрив». — «Ну, що ж вона?» — «Готова!»
І цар небес, не мовлячи ні слова,
З престола встав і владним рухом брів
Всіх вислав геть, як древній бог Оміра,
Коли являв численним дітям гнів.
Але навік погасла грецька віра,
Богів нема, наш рід порозумнів.

Замріявшись над згадкою живою,
В своїм кутку Марія в тишині
Покоїлась на зм'ятій простиці.
Душа горить і млостю і жагою,
Дівочу кров новий хвилює жар,
І, кличучи тихен'ко Гавриїла,
Вона йому готує тайний дар.
Нічний покров ногою віддалила,
Чудовий зір вдоволено схилила
І, в наготі щаслива чарівній,
Сама красі дивується своїй.
І поки що, задумливо і мрійно
Вона грішить — прекрасна й чарівна,
І чашу п'є розради супокійно!
Смієшся ти, лукавий сатана!
Та що ж це! вмить кошлатий, білокрилий
В її вікно влітає голуб милив,
Він пурхає над нею й тріпотить,
І пробує веселі ніжні співи,
І враз летить в коліна любій діві,
Над розою сідає і дрижить,
Клює її, вовтузиться, тупцює,
І носиком, і ніжками працює.
Він, справді він! — Йй думка враз прийшла,
Кого вона у пташці пригощала;
Вона звела коліна, закричала,
Молитися, тремтіти почала,
Заплакала, а голуб торжествує,
У пристрасті аж труситься й воркує
Та й падає, легким сповитий сном,
Любові цвіт вкриваючи крилом.

Він полетів. Марія у несилі
Подумала: «Вони занадто милі!
Один, два, три! — чи не багато враз?

Перенесла сьогодні я тривогу:
У той же день дісталася зараз
Лукавому, архангелу і богу».

Всевишній бог, як водиться, признав
Пізніш своїм єврейчого сина,
А Гавриїл, як випаде хвилина,
Все крадькома до неї учащав;
Як майже всі, Іосиф утішався,
По-давньому дружини й не торкався,
Христа ж любив, як рідного свого,
За те господь і вшанував його!

Амінь, амінь! Чим розповідь кінчити?
Раз назавжди покинувши дуріти,
Підношу я, із скромних своїх сил,
Тобі в хвалу, крилатий Гавриїл,
Смиренних струн побожне брязкотіння.
Храни мене, почуй мої моління!
В коханні був я досі єретик,
Земних богинь обожнювач завзятий,
Друг демона, зрадливий і затяtyй.
Та я тепер розкаявся навік.
Тепер мій дух живе в благій надії
Змінився: в Єлени бачив я
Таку ж красу, як в ніжної Марії!
Підвладна їй навік душа моя.
Моїм словам надай зачарування,
Подобатись розкрий секрет мені,
У грудях їй ти розпали бажання,
А то піду молитись сатані!
Та дні пливуть, і старість сивизною
Мені чоло посріблiti iде,
Перед олтарем із любою жною
Мене колись нарешті приведе.
Іосифа прекрасний утішитель!
Навколішках благання шлю одне:
О, роганів заступниче й хранитель,
Молю, тоді благослови мене,
Терпіння дай, та не таке, як нині,
Молю тебе, давай ізнову й знов
Спокійний сон, упевненість в дружині,
Мир у сім'ї й до ближнього любов!

ВАДИМ

Уривок з незакінченої поеми

1821—1822

Тьма залягла на небосхилі,
З-за хмари, блиснувши серпом,
Проміння місячне стовпом
Упало на варязькі хвилі.
На водах лебідь в тишині
Заснув, і все кругом спочило;
Та ось по темній глибині
Летить, біліючи, вітрило,
І бризки світяться рясні;
Налякана злітає птиця,
Почуввши поряд шум весла.
Чий парус це? Чия правиця
Його в тумані натягla?

Іх двоє. За весло руками
Узявшися, гребе один
І човен направляє він
На південь, другий же очами
Окинув далеч темноти,
Задумався, не скаже слова,
На берег із човна зійти
Його нога уже готова.
Пливуть...

«Старий, до скелі прав!
Причалої», — і пустився вплав
Нетерпеливий за водою,
І ось на березі він став.
А другий вправною рукою
Вітрило опустив, на мох
Човна спокійно витягає,
До кореня вербичок двох

Вузлом надійним укріпляє —
І сходить повагом старий
На берег дикий і крутій.
Креснув об кремінь — нсозоре
Багаттям освітилось море.
Суворий край! Громаддя гір
Повите віковічним сумом,
Об них б'ючися, вал, як звір,
Реве і стогне; сосни з шумом
Аж гнуться в сутінках яруг
Над води спінені, кипучі;
Ні квітки, ні трави — навколо
Пісок та мох, шпилі та кручи
Сkrізь бережуть тавро громів,
Сліди потоків кучерявих,
І тліють кості — для вовків,
Пожива в урвищах кривавих.
Ось до вогню старий простяг
Свої худі закляклі руки,
Прикмети довголіття й муки,
Як темні зморшки на щоках.
Його літа не пощастили,
Забрали силу молоду,
Взуття і одяг говорили
Про дикість, працю і нужду.
А інший хто? Здоров'я ллється
Із тіла юного; як цвіт,
Прекрасний він; але, здається,
Не знає щастя з ранніх літ.
В його очах журба невпинна,
На ньому одяг слов'янина,
Слов'янський меч, що звідав січ,
Слов'янські очі голубіють,
Як золото, кучері ясніють,
Спадають хвилями до пліч...
Одягнений в брудне лахміття,
Зігрітий полум'ям од віття,
Старий забувся кріпким сном.
Але юнак, на грудях руки
Згорнувши в роздумі хрестом,
Сидить з нахмуреним чолом...
Минає піч, огонь погас,
Прочах і попіл, вод рівнинна

Біліє, близько ранку час;
Приходить сон до слов'янина.

Він був у дальній стороні,
По морю, по землі носився,
У дні війни, минулі дні,
На заході, на півдні бився,
Ділив і здобич і труди
З суворим племенем Одена,
Від нього ворогів ряди
Тікали, як морська, шалена
В час бурі хвиля в чорну млу.
Він слухав радісну хвалу
І арфи скальдів серед ночі,
У сильних він бенкетував
І гордих чужоземок очі
Незвичним чаром хвилював.
Але героя сон не носить
Тепер по стороні чужій,
В полях, де мчиться бурний бій,
Де гострий меч героїв косить.
І сон йому не нагадав
Кіріаландії глухої,
Ні Альбіона, де шукав
Він слави в грізному двобої.
Йому не сниться шум валів,
Він позабув на морі битви,
Досвітні спалахи вогнів,
Гук сурми, гавкання ловитви.
Тепер хвилює, постає
Щось інше в серці слов'янина:
Ось перед ним слов'ян дружина,
Її щити він пізнає;
Він знову простягає руки
Товаришам минулих літ.
Забутим в довгі дні розлуки,
Які покинули цей світ.
Він бачить Новгород Великий,
Знайомий терем з давніх пір;
Ta скрізь бур'ян розрісся дикий,
Все пил густий укрив навіки,
Травою весь покрився двір.
Поспішно в мовчазних оселях

Один герой проходить наш,
Все мертвє... Ні гостей веселих,
Ні вигуків, ні дзвону чаш.
І раптом — перед ним світлиця...
В нім серце б'ється: «Тут чи ні —
Любов очей, душа-дівиця,
Навіки суджена мені?
Чи то ж найду?» — з душевним шалом
Він входить; що ж? жахлива мить!
Ось під холодним покривалом
Кохана мертвою лежить.
В нім дух завмер і знов проснувся,
Юнак припав до білих рук:
Вона! — Лише стогнання звук,
Останній звук вві сні почувся...
Вона... Її не підвести...
У дівчини на грудях рана.
«Вона загинула, кохана,
Хто міг?...» — і чує голос: — «Ти!»

В цей час одні і ті ж турботи
Серед солодкої дрімоти
Тривожать душу старика:
Вві сні він парус розвиває,
Береться за весло рука,
Пливе, і човен відганяє
В затоку голуба ріка,
І вільна риба попадає
В дебелій невід рибака.
Скрізь тихо: море спочиває.
Ta хмара весь небесний шир
Оповиває, грім гуркоче,
І ось під човном дикий вир
Кипить, бунтується, клекоче;
Дарма назустріч берегам
Пливти нещасний звідси хоче,
Удар — і човен пополам!
Рибак летить в воді глибокій
На дно; прокинувся, дрижить,
Навколо гляне: всюди спокій,
В надхмар'ї сонячна блакить
Виводить ранок світлоокий.
З дерев, з обвітрених вершин

Назустріч ранішній зірниці,
Щебечучи, злітають птиці;
Розвиднілось — та слов'янин
Ще не прокинувся, дрімає,
Його лице вкриває гнів,
Із вуст летять потоки слів,
Він стогне, камінь обнімає...
Його рибалка розбудив,
Штовхнув тихесенько ногою —
Всі привиди, подібно рою,
Геть відлетіли,— він встає,
Йому в обличчя сонце б'є,
І він, прощаючись, старому
У руку золото дає.
«Тебе зовуть вітри додому,
Хай щастя справдиться твоє.
Сkrізь тихо, добра це година,
Спіши, а я — мій інший шлях».
Старий із радістю в очах
Благословляє слов'янина:
«Тебе хай вічно бережуть
Перун, і Світловид, і Ладо,
Живи на світі літ багато,
Здоровим до могили будь.
Тебе хай молода дружина
Зустріне в радості й слюзах,
У друга будеш пити вина,
А недруга розіб'єш впрах».
Він до човна зі скелі сходить,
Набряклив вузол розв'язав,
Надувся парус і помчав,—
Але старий очей не зводить
З крутых насуплених вершин,
Покритих темними лісами,
Де швидко між чагарниками
Сховався юний слов'янин.

БРАТИ-РОЗВІЙНИКИ

1821 — 1822

Не зграя воронів зліталась
На купи тлілих черепів,
За Волгою, навкруг огнів,
Ватага молодців збиралась.
Яка різноманітність лиць,
І станів, і племен, і строїв!
Із хат, із келій, із темниць
Вони зійшлися для розбоїв!
Мета одна лихим серцям,
Без влади жити — їхній звичай.
Втікач притулок має там,
Що Дон покинув войовничий,
Зійшлися грабувать людей:
У чорних кучерях євреї,
Калмик, башкирець з ним потворний,
І фінн рудий, і циган чорний,
Що з табору сюди прийшов!
Розпуста, небезпека, кров —
З'єднали узами міцними
Сувору і страшну сім'ю;
І той сьогодні вкупі з ними,
Хто руку підійма свою
На удовицю й сиротину,
Хто любить крові свіжий знак,
Немов замріяний юнак
Кохання чарівну годину.

Над лісом ніч ітишина,
І місяць блиск на них наводить,
І чарка, сповнена вина,
Із рук у руки переходить.

Частина спочиватъ лягла,
Полові звокли звуки пісні,
І сни злочинні, лиховісні,
Як птиці, в'ються круг чола.
Тим, що не сплять, оповідання
Скорочують часи нічні,
І розповідь нова до рання
Серця хвилює в тишині.
Таке його оповідання.

«Було нас двоє: брат і я.
В біді нам довелося жити,
Нерідна нас взяла сім'я,
І радості не мали діти;
Ми добре знали зліднів час,
Презирства стерпіли чимало.
Зростали ми, і рано нас
Жорстока заздрість хвилювала.
Не залишилося в сиріт
Ні хати бідної, ні поля;
Не знали ми щасливих літ,
Набридла нам печальна доля.
Тоді умовились брати
Шляхами іншими піти:
Нам стали друзями новими
Булатний ніж і ночі час;
Забули ми печалі з ними,
А совість... совість згасла в нас.

Хіба забути юність любу!
Тоді життя всміхалось нам,
Тоді ми зневажали згубу
І все ділили пополам.
Бувало, зійде місяць повний
І кине промінь золотий,
На роздобутки в ліс глухий
Виходимо у час умовний.
Кого нам доля принесе?
Кого сьогодні грабувати?
Убогий піп, єврей багатий.—
Вбиваєм і берем усе.
Бувало, в ніч глуху зимою
На конях летимо стрілою

Над білим обширом снігів
Під свист, під вигуки і спів.
Хто не боявся стрічі з нами?
Он корчма блимає свічками,
Ми гучно брязкаєм в вікно
І господиню викликаєм,
Ввійшли — без грошей п'єм вино,
Дівчат веселих пригортаєм!

Та що ж? Недовго на землі
Удвох брати бенкетували,
Впіймали нас — і ковалі
Залізним ланцюгом з'єднали,
І варта відвела в тюрму.

Я старший був і вже дозрілий,
І муку звик терпіть шіму
У ланцюгах, та брат мій милий
Засlab. Не спалося йому,
Він важко дихав і з журбою
Казав, схилившись головою
В нестямі на плече мені:
«Як тут задушливо і темно...
Я хочу в ліс... душа в огні...
Води, води!...» — та я даремно
З водою кухоль подавав:
Він знову спрагою томився,
І градом піт з чола котився.
У нього мислі хвилювали
Огонь отруйної недуги;
Вже він мене не пізнавав
І щохвилини закликав
Свого товариша і друга.
Він говорив: «Де дівся ти?
Боюсь без тебе я вмирати.
Чому лишив мене, мій брате,
Серед страшної темноти?
Хіба не вперше я з тобою
Покинув затишок ланів?
Мене убивства і розбою
Ти в лісі темному навчив!
Тепер без мене він на волі
У чистім і широкім полі

Гуляє з кистенем один
І у своїй завидній долі
Не згадує вже друга він!»
То в муках цих страшних годин,
Як совіті важучі хмари,
До нього сходили примари;
Він холодів тоді, як лід,
Коли вставав столітній дід,
Зарізаний у полі нами;
Цей привид він од себе гнав,
Він очі затуляв руками,
За діда так мене благав,
В журбі, суворими словами:
«Пожалься над його слізами!
Хто ніж на діда підійма,
Того в житті чекає лихо...
Не ріж його... він ледве диха...
В нім крові теплої нема...
Мій брате, не глумися з нього,
Облиш його... ачей у бога
Гнів пом'якшить в своїх мольбах!...»
Хотів я, поборовши жах,
Його ридання припинити
І від примар оборонити.
Все бачив він танець мерців,
Які прийшли в тюрму з лісів,
І чув жахливе шепотіння,
Близьке погоні тупотіння.
Очима бліскав брат слабий,
Волосся дубилось горою;
Як лист у хащі лісовій,
Тремтів, бо бачив за собою
На площах юрби глядачів
І путь страшну до місця страти,
І нагаї в руках катів...
Брат починав тоді кричати,
На груди упадав мені.
Так я проводив дні і ночі,
Мовчали стіни кам'яні,
І сну не знали наші очі.

Та молодість своє взяла
І повернула брату сили,

Недуга, наче тінь, пройшла,
Примари з нею відлетіли.
Тоді сильніш серця братів
Колишньої запрагли долі;
Вони неслись в ліси, до волі,
Жадали обширу ланів.
Огидла темрява в'язниці,
Крізь гратеги промені денниці,
І дзвін залізних ланцюгів,
І шум легкий нічної птиці.

Та ось одного ранку ми,
В тяжких кайданах, для тюрми
В людей просили подаяння,
І присяглися в тишині
Ми давнє виконати бажання;
Ріка шуміла вдалині,
Туди — із берегів високих
Бух! в водах попливли глибоких.
А ланцюги важкі гrimлять,
Б'єм хвилі дружними ногами,
Вже бачим острова піски
І крізь холодний плин ріки
Туди прямуємо. За нами
Кричат: «Лови! лови! втечутъ!»
Солдати віддаля пливуть.
Та вже на острів ми ступаєм,
Кайдани каменем збиваєм,
Брат з брата одіж ми рвемо,
Що обважніла під водою...
Погоню бачим за собою,
Та сміло вартових ждемо.
Один у хвилях потопає
І воду піняву ковтає,
І як свинець на дно пішов.
А другий глибину зборов,
І тільки плескіт ми почули
В холодній і мілкій воді.
У голову йому тоді
Два камені важкі метнули —
І бризнула на хвилі кров.
Ми кинулись у воду знов,
За нами вартові не бігли,

Ми досягти землі устигли
І в ліс пішли. Та бідний брат...
І холод хвиль і каземат
Юнацькі виснажили сили:
Товариш занедужав мій,
Примари знов його томили.
Три дні не розмовляв слабий
І не стуляв очей в дрімоті;
Четвертий день в сумній турботі
Немов перебував мій брат,
Мене покликав, стиснув руку,
Відкинув голову назад,
І погляд розповів про муку;
Рука здригнулась, він зітхнув,
На грудях він моїх заснув.

І я дививсь в холодні очі,
Не розлучався з ним три ночі,
Все ждав, чи не проснеться він,
І гірко сумував один
Над тілом; потім взяв лопату,
Молитву грішну прочитав,
Холодне тіло поховав...
Пішов один у путь без брата.
Даремно молодості дні
Тепер ввижаються мені:
Не прийдуть незабутні роки,
Бенкети наші та наскòки —
Могила все взяла німа.
Ходжу похмурий, одињокий,
Бо скам'янів мій дух жорстокий,
І в сердці жалості нема,
Та як ходжу я на поживу,
Боюся різать старика;
На голову столітню, сиву
Не зводиться моя рука.
Я згадую... в тюрмі жорстокій
У ланцюгах мій брат лежав —
Без пам'яті в журбі глибокій
За старика мене благав».

БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ ФОНТАН

Багато людей, так як і я, відвідували цей фонтан; але одних уже нема, а інші мандрують далеко.

Саді.

1821 — 1823

Гірей нахмурений сидів;
Янтар в устах його димився;
Бліскучий гурт вельмож-рабів
На хана з страхом дивився;
В палаці тиша залягла;
Усі читали святобливо
Ознаки і журби, і гніву
У тінях грізного чола.
Та раптом володар гордливий
Махнув рукою нетерпливо,
І всі, склонившися, ідуть.

В чертогах сам він, і зітхнуть
На самоті вільніше може.
Жававіше почуттів пожар
Лицю тепер явити гоже.
Так відбива затон погожий
У склі зибучім зграї хмар.

Що він замислив, гордовитий?
Які думки в душі горяТЬ?
Чи Польщу прагне він єскорити?
Чи з Руссю хоче воювати?
Чи помста мариться кривава,
Чи змова сталась у військах,
Горяни навівають страх,
Турбує Генуя лукава?

Ні, вже не вабить ратна слава,
Стомилась від боїв рука;
На серці інша мисль тяжка.

Невже сліди свої злочинні
В гаремі зрада провела,
І втіх та пристрасті рабиня
Гляуру серце віддала?

Hi! Жони ханові прекрасні
Думки і поривання власні
В мовчанні мусять берегти,
Сторожа пильна і холодна
Охороняє їх, щоб жодна
Не сміла серцем розцвісти.
Їх криє затінок темниці,
Не бачить їх окольний світ;
Так аравійський пишний квіт
Живе за шибами теплиці.
Для них в самотності гіркій
Дні, місяці, літа минають
І в необорний обіг свій
Любов і юність забирають.
Тече їх днів одноманіть
Без хвилювання, без пригоди,
І сон гарemu розбудить
Не здатен привид насолоди.
Красуні, прагнучи на мить
Хоч будь-чим серце обманить,
Міняють одяги шовкові,
В розвагах тішаться, в розмові,
Або під гомін вод живих
Над їх прозорими струмками
У тіні яворів густих
Літають світлими роями.
Між ними ходить злий євиух *,
І стерегтись його даремно;
Його ревнивий зір і слух
Простежать кожну мить таєму.
Давно тут запровадив він
Порядок вічний. Воля хана —
Твердий закон його один.
Священну заповідь Корана
Не береже пильніше він.
Нездатний прагнути й любити,

---

* Такий наголос у Пушкіна.

Мов кам'яний, він звик терпіти
Зненависть, насміхи, докір,
Нескромних пустощів буяння,
Зневагу, сліози, тихий зір,
І ніжне ремство, і зітхання.
Натуру він жіночу зна,
Що скрізь лукавити ладна —
На волі вольній і в неволі;
Благанням, поглядом німим —
Не ошукать його нічим,
Чужого й радості, і болю.

Коли в пекучі літні дні
Купатись, розпустивши коси,
Ідуть невільниці ставні,
І ллється струм срібноголосий
На їх принади чарівні,—
Розваг їх сторож невідступний,
Він тут. Байдужий, непідкупний,
Красунь вабливу голизну
Він спогляда. В добу нічну
Він по гарему тихо бродить;
Нечутно для людських ушай
Крадеться мовчки до дверей,
До лож по килимах підходить;
Всякчасно ханових дружин
Розкішний сон вартує він,
Нічний підслухуючи лепет;
Зітхання, подих, ніжний трепет —
Все ловить між пімотних стін.
І горе тій, чий голос сонний
Чуже наймення називав,
Чи про кохання беззаконне
Подружці крадькома шептав!

Чому ж печаллю хан окутий?
Чубук в руках його потух;
Німий, не сміючи й дихнути,
У дверях знaku жде євиух.
Весь повен думою одною,
Встає велитель; мовчки він
Іде до пишного покою
Недавно любих ще дружин.

Вони, чекаючи на хана,
Біля грайливого фонтана,
Прославши килими рясні,
Юрбою жвавою сиділи
І оком радісним ловили,
Як риба в ясній глибині
На мармуром грала дні.
Її не одна пустушка мила
Сережки золоті ронила.
Навколо срібним поставцем
Шербет ісвільниці носили,
І раптом співи задзвеніли,
На весь лунаючи гарем:

Татарська пісня

1

Дарує небо путь далеку
Тому, хто мучивсь і терпів:
Блажен фактір, що бачив Мекку
На старості печальних днів.

2

Блажен, хто береги Дунаю
Сподобивсь кров'ю освятити:
Йому назустріч діва раю
З жагучим зором полетить.

3

Стократ блаженний той, Заремо,
Хто в чараках ніжного півсну
Голубить в затишку гарemu
Тебе, троянду запашиу!

Співають. Де ж ти, о Заремо,
Зоря кохання, цвіт гарему?
Бліда, ой леле, і сумна,
Похвал не слухає вона.
Як пальма, зігнута грозою,
Вона поникла головою,

В журбі не зводячи очей:
Зарему розлюбив Гірей.

Він зрадив! Але хто з тобою,
Грузинко, рівний тут красою?
Навкруг лілейного чола
Ти косу двічі обвила;
Твої принадливі очі —
Як сяйво дня, як морок ночі;
Чий голос висловить сильніш
Огненні пориви жадання?
Хто вміє ранити гостріш
Цілунком, повним раювання?
Як серцю, що скорила ти,
Любов до іншої знайти?
Проте, байдужий і жорстокий,
Тебе зневажив хан Гірей,
В холодній темряві ночей
Він бродить хмурий, одинокий,
Не зна спокою, відколи
Князівну польську привезли.

Недавно лиш Марія мила
Блакить чужих небес уздріла;
Недавно цвітом чистих мрій
Вона цвіла в землі свої.
Був сивий батько гордий нею
І звав відрадою своєю.
Закон для нього був один —
Її невинна юна воля.
Одну турботу відав він —
Щоб доньки любленої доля
Була, як майський день, ясна,
Щоб і хвилинною журбою
Їй не затъмарено спокою,
Щоб навіть замужем вона
В замилуванні споминати
Могла про вік дівочий свій,
Що пролетів, як сон крилатий.
Усе було принадне в ній:
І вдача тиха, й рухи жвагі,
І очі голубі, ласкаві.
Природи щедрої дари

Вона мистецтвом прикрашала:
На арфі вивчилася гри
І учила в замку оживляла.
Юрба вельмож та багачів
Жадала з нею шлюб узяти,
Палких багато юнаків
Таємно мусили страждати.
Але жагучих почуттів
Душа не відала невинна
І в колі подруг молодих,
Серед веселощів та втіх,
Котилася юність бистроплинна.

Минуло все... Орда татар
На Польщу кинулась рікою:
З пожерливістю не такою
Ланами стелеться пожар.
І от, сплюндрований війною,
Квітучий край осиротів;
Ні гри, ні сміху, ні розмови,
В печалі села і діброви,
І княжий замок спорожнів.
Смутна Маріїна світлиця...
В домашній церкві, де кругом
Сплять предки віковічним сном,
Нова, з короною й гербом,
Висока виросла гробниця....
В землі ясновельможній пан,
Дочка в неволі. Хазяйнує
Скупий нащадок, вщент руйнує,
Яром неславить рідний лан.

Біда! Палац Бахчисарая
Князівну юну взяв у бран.
Марія тихо зав'яздає,
Гризе її німа печаль.
Гірей до неї має жаль:
Її мольби й плачі безкрай
Йому нічний тривожать сон.
Гарemu строгого закон
Він задля неї пом'якшає.
Похмурий сторож ханських жон
В її кімнату не ввіходить

I в сутінь вишитих запон
На ложе сну її не зводить.
Не сміє очі він свої
Підняти на красу її.
Вона сама в купальні зранку,
Лише невільниця при ній;
Бойтесь хан на полонянку
Звести жагучий погляд свій.
В кімнаті дальний, самотою,
Живе і мучиться вона,
Мов заletіла до покою
Якась істота неземна.
Перед лицем святої діви
Горить лампада там ясна
І вирок долі нещасливий
Промінням облива своїм,
Смиренна віра там витає —
I в серці спомин виникає
Про рідне поле, рідний дім...
Там ревні слози ллє Марія,
Там подруг ваздрісних нема;
Вона в скорботі там сама,
А все навколо шаленіє
В розкошуванні. Там надія
Зорею чистою горить.
Там серце, жертва сил гріховних,
Серед пороків невгамовних
Одно святе чуття тайть,
Одну божественну поруку...

. . . .

Настала ніч; укрили тіні
Тавріди пишної поля;
Солодкі співи солов'їні
Між темних лаврів чую я;
Сіяють зорі, місяць сходить
I з синьої височини
На ліс, на гори, на лани
Томливє сляво наводить.
В серпанку білім та легкім,
Мов тіней тиховійна зграя,
По вулицях Бахчисарая

Одна до 'дної, з дому в дім,
Квапливо йдуть татарки прості
За давнім звичаєм у гості.
Палац затих; заснув гарем
У несказанній млості мирній;
Натомлена шумливим днем,
Земля дрімає. Сторож вірний,
Дозором обійшов єvnúx.
Він спить; та, ханові покірний,
І в сні чатує пильний дух.
Всякчасне зради дожидання
Спокою не дає йому;
То ніби шелест, то шептання,
То крики чуються крізь тьму.
Ощуканий невірним слухом,
Він прокидається, тремтить,
Наляканим припавши ухом...
Але навколо все мовчить.
Фонтани лиш солодкозвучні
У мармуровій б'ють тюрмі;
Троянди друзі нерозлучні,
Лиш словів дзвенять у тьмі.
Єvnúx ще довго прислухався,
Та знов, натомлений, здрімався.

Які чудові мрії й сни
У ночах казкового Сходу!
Як ллються солодко вони
Для мусульманського народу!
Які розкоші у домах,
В пахучих росяних садах,
В гаремах, створених для щастя,
Де все під місяцем німим
Стає примарним і хистким,
Де все в обіймах любострастя!

. . . . .

Всі жони сплять. Не спить одна.
Встає, ледь дишучи, вона;
Іде і двері відчиняє
Квапливо; в темряві нічній
Ступає легко: все тут їй
 Таємний страх навиває.

На ложі спить євнúх старий.
Ах, серце в нього невмолиме,
І навіть сон його страшний!..
Як дух, вона проходить мимо...
• • • • •

Ось двері знов. Вона підбігла.
Її несмілова рука
Торкнулась вірного замка...
Ввійшла — і в подиві застигла...
Її пойняв таємний страх.
Лампади сяйво золотої,
Ківот в печальному спокої,
Пречиста з сином на руках
І хрест, любові знак святої,—
Грузинко, все в душі твоїй
Щось рідне раптом пробудило,
Все звуками забутих мрій
Неясно вміть заговорило.
Вві сні покоїлась княжна,
Невинна й світла, як весна,
Ланіти ніжні рожевили;
Їх томний усміх осявав,
Хоч сльози ще на них тримтіли:
Так світло місячних заграв
Блищить на росах буйних трав.
Здавалося, що, син едему,
Із неба ангел прилетів
І сльози променисті лив
Над полонянкою гарему...
Заремо бідна, що тобі!
Як серце стислося в журбі!
Склонились мимохіть коліна,
Слова злилися у мольбі:
«О, зглянься, чиста і невинна!..»
Цей стогін молоду княжну
Зненацька розбудив од сну.
Незнану вміть перед собою
Жопу побачила вона;
Підводить боязко рукою,
І річ несмілова луна:
«Хто ти? Північною порою
Чого прийшла?» — «До тебе я:

Врятуй мене. Уся моя
В руках у тебе доля нині...
Жила я в радіснім сп'янінні,
Я знала щастя чарівне...
Тепер нема від нього й тіні;
Я гину; вислухай мене.

Вродилась я не в цьому краї,
Далеко... Та минулий час
І досі в пам'яті не згас,
І досі в серці виникає.
Мов бачу сніг шпилів стрімких,
Гарячі струмні серед них,
Діброви морок таємничий...
Там інший люд, там інший звичай...
Але чому свій рідний край
Я залишила,— не питай,
Не знаю. Згадую лиш море,
Якусь людину в вишні
Над парусами...

Страх і горе
Були незнані тут мені;
Я в безтурботній тишині
В гаремі пишнім розцвітала
І перших любоців палких
Слухняним серцем дожидала.
Пора настала і для них,
Збулось. Гірей війні кривавій,
Походам хижим край поклав,
Він їх на пестощі ласкаві
В своїм гаремі проміняв.
Перед його орлині очі
Ми стали. Погляд він спинив
На постаті моїй дівочій,
Мене покликав... Охопив
Його й мене вогонь жадання,
Настав земного щастя час.
Ні клевета, ні дорікання,
Ні біль ревнивого страждання
Не розлучали довго нас.
Але з'явилася ти, Маріє,
Мені, ой леле, на загин!
Злочинні загніздились мрії

В його душі. Не хоче він
Моїх і слухати докорів,
Йому жалітися — дарма...
На голос мій, на ніжний порив
У нього відгуку нема.
Проте я буду справедлива.
Я знаю: не твоя вина.
Отож послухай: я вродлива;
В усім гаремі ти одна
Моя суперниця можлива.
Та в мене — пристрасть вогняна,
Та ти любить, як я, не можеш.
Навіщо ж чаром крижаним
Гірея серде ти тривожиш?
Він був, він мусить бути моїм!
Печать незрадного кохання
Він на уста мої поклав,
Давно всі думи, всі бажання
Гірей з моїми поєднав.
Він зрадить — вмерти я повинна!
Я плачу; бачиш, на коліна
Перед тобою я стаю.
Благаю і молю тебе я:
Віддай мені мого Гірея!..
Прошу я співчуття твого;
Він мій — засліплений тобою!
Презирством, тugoю, мольбою,
Чим хочеш, одверни його,
Клянись (хоч я для Алкорана,
Поміж невільницями хана,
Забула віру давніх днів;
Та віра у моїх батьків
Була твоя) — клянися исю
Зарему повернути Гірею.
Коли ж... мені ти хочеш зла...
Разить кинджалом я умію,
Біля Кавказу я зросла».

Сказала їй зникла враз. Марія
Услід ступити не змогла.
Невинній, їй незрозуміла
Розмова пристрастей тяжких,
Але якась в них дивна сила,

Страшне для неї щось у них.
Які слова, які моління
Її врятають від падіння?
Чи долі вирок їй судив
Гіркий останок юних днів
Ганьбою й соромом укрити?
Коли б Гірей її лишив
Самотньо в цій темниці жити,
Забув нещасну, занедбав,
Чи, гнівом чорним оповитий,
Життя її нитку перетяв!
З якою б радістю Марія
Покинула цей марний світ!
Усе минуло, і надія
Зів'яла, як прибитий цвіт!
Земля чужа, страшна надміру!
Вже її пора, Марію ждуть
І в небеса на лоно миру
Ласкавим усміхом зовуть.

. . . . .

Минули дні; нема її,
Марії в падолі земному;
У світлих ангелів сім'ї
Радіють ангела новому.
Та що в труну її звело?
Життя в неволі, в безнадії,
Недуга, а чи інше зло?
Хто відає? — Нема Марії!..
Палац похмурий опустів;
Ізнов Гірей його покинув,
Знов у шалений вир боїв
Він із татарами полинув.
У хижих наскоках він знов
Шугає, як у бурю птиця,
Га ще в душі горить любов,
Ще розпач у душі тайтесь.
Не раз, ллючи ворожу кров,
Підійме шаблю він — і з маху
Застигне, ніби кам'яний,
Безумно зводить зір німий
І полотніє, мов зі страху,

І шепче щось, і сліз ріка
По виду темному стіка.

Гарему ханського палати
Не бачать більш його лиця;
Там, вічно змушені страждати,
Під зимним наглядом скопця
Красуні в'януть. Поміж ними
Нема грузинки вже. Вона
Рабами вкинута німими
В пучину вод, і глибина
Взяла її, коли княжна
Лишила цю юдоль пороку.
Хто зна, яка її вина,
Та кару дано їй жорстоку!
Спustoшивши огнем війни
Кавказькі саклі та лани
І села мирної Росії,
В Тавріду повернувся хан
І, в пам'ять бідної Марії,
Поставив з мармуру фонтан
В палаца закутку глухому.
Там хрест отінє святий
Магометанський золотий
Півмісяць (в символі такому —
Нерозуміння дух сліпий).
Є напис: нищений роками,
Він залишивсь, хоч неясний.
За дивними його значками
Дзюрчить у мармурі вода;
Вона холодними слізами
Немовчно ніч і день спада.
Так матері не раз ридали
У дні нещадної війни.
Стару бувальщину прознали
Дівчата тої сторони,
І хмурий пам'ятник вони
Фонтаном сліз найменували.

З гучним розлучений життям,
В південнім опинившись краї,
Одвідав я в Бахчисараї
Палац, повитий забуттям.

Серед німотних переходів
Бродив я там, де бич народів,
Татарин бенкети справляв,
Криваві довершивши дії,
І в любострасті утопав.
Ще й досі пестощами віє
В пустих покоях і садах;
Там грають води, квітнуть рози,
І в'ються виноградні лози,
І стіни в злоті й килимах.
Я там побачив ветхі гратеги,—
За ними, на своїй весні,
Янтарні чотки розбирати
Рабині мусили сумні.
Я бачив кладовище ханів,
Останнє селище тиранів.
Стовпі ці, думалось мені,
Під мармуровою чалмою
Про долі вироки страшні
Вели розмову між собою.
Де хани ті? Де той гарем?
Куди все зникло, відлетіло?
Та іншим марив я лицем,
І серце з іншого боліло.
Троянди млосно-запашні
І водограї срібнопінні
Давали забуття мені,
Несли солодке оп'яніння,
І діва чарівною тінню
З'являлась у легкому сні...

. . . . .

Чия ж була то, друзі, тінь?
Чие лице крізь морок чорний
З'являлось між німих склепінь
Непереможне, непоборне?
Марії образ осяйний
Я бачив, чи палку Зарему
В безмежній муці вогняний
Серед безлюдного гарemu?

Таку ж я вроду, ще земну,
І мілий погляд пам'ятаю —

До неї думку я сумну
В вигнанні щоразу звертаю.
Безумчеві годів перестань,
Не оживляй свого страждання,
Шаленим поривам кохання
Ти заплатив достойну дань.
Отямся; чи ще довго в муках
Тобі кайдани цілуватъ
І в ліри невстидливих звуках
Своє безумство виливать?

Прихильник муз, прихильник миру,
Забувши й славу, і любов,
О, скоро вас побачу знов,
Веселі береги Салгіра!
Прийду на схил приморських гір,
Видіння згадуючи милі,
І знов таврійські сині хвилі
Мені утішать спраглий зір.
Чудовий край, очей відрада!
Все там живе: сади, ліси,
Янтар і яхонт винограду,
Долини, сповнені краси,
Де оновитись серце раде;
Все кличе мандрівця спочить,
Коли між горами стрімкими,
Над моря водами дзвінкими
Навиклий кінь його біжить,
І в серці спокій та відвага,
І хвиля зелено кипить
Навкруг бескетів Аю-дага...

I

ВИПИСКА З ПОДОРОЖІ ПО ТАВРІДІ І. М. МУРАВІОВА-АПОСТОЛА

«Учора ввечері, підіїхавши до Бахчисарая і спустившись у міжгір'я, в якому він лежить, я завидна встиг лише проїхати довгу вулицю, що веде до Хан-сарай (тобто до ханського палацу), на східному кінці міста розташованого. Сонця давно вже не видно було за горами, і сутінки починали густіти, коли я ввійшов на перший двір сарай. Це не перешкодило мені пробігти теремами і дворами таврійської *Аламбri*; і в міру того, як менш видними ставали предмети, живіщала гра моєї уяви, що наповнювалася райдужними кольорами східної поезії.

Я поведу тебе, мій друже, не з покоїв, але так, як треба, від зовнішніх воріт, якими проїзд з вулиці, через міст, над вузькою *Брудною річкою*, *Сурук-су*. Прийшовши у ворота, ти на першому дворі, на просторому паралелограмі, якого протилежний входові малий бік межує з садовими терасами; обидва ж великі заповнені в лівого боку мечеттю та службами, а з правого палацом, що складається з суміжних неоднакової височини будинків. На цьому правому боці, воріттями, що під будівлею, ти проходиш у внутрішній двір, де зараз же ліворуч з'являються перед тобою зализні двері, кольористо, на аравський стиль оздоблені, з двоголовим над ними орлом, що посів місце оттоманського місяця.

Переступивши за поріг, ти в просторих сінях, на мармуровому помості і праворуч бачиш широкий ганок, що веде до верхніх палат. Але попереду спинимося в сінях і подивимось на два чудових фонтани, що безперestанно ллють воду з стін у білі мармурові чаши: один насупроти дверей, другий зараз же ліворуч.

Щоб не залишити нічого недоказаного про цей нижній поміст, зауважмо широкий коридор від лівого кутка протилежної входові стіни, який веде просто до хатньої ханської божниці, де над дверима начертано:

Селамід-Гіреї хан, син Гаджі-Селім-Гірея хана *.

Другі двері того ж коридору ліворуч дають вхід до великої кімнати, де диван навколо стін до половини покою, з мармуровим посереднього водометом. Цей захисток чарівний прохолодою в час спеки, коли розпікаються від спеки гори, що оточують Бахчисарай. Треті двері ведуть до ханського дивана, тобто до кімнати, де збиралася державна рада; до неї є вхід і через передпокій, зовні від великого двору.

Коли я опишу тобі одну із зал верхнього житла, ти матимеш уявлення про всі інші, що відмінні між собою самою лише більшою чи меншою оздобою на стінах. Як фасад будівлі не по прямій лінії, а городками, то перше треба зауважити, що головні зали освітлюються з трьох сторін, тобто всі стіни, що виступають з фасаду, суцільно вікончасті. Іншого входу до зали немає, крім одних дверей бокових, непомітних, між піластрами аравського стилю, між якими і шафи, теж непомітні, містяться по всій темній цій стіні. Над ними шибики (в кращих залах) всередині й зовні покою, до стелі, між якими стоять прикраси ліпної роботи, як-от: чаши з плодами, з квітами, або деревця з чучелами різних птахів. Стелі так само, як і темна стіна, столярської роботи і дуже гарні: це тоненька визолочена решітка, що лежить на лаковому ґрунті, густого червоного кольору. На підлозі я побачив знайомі мені з Іспанії естері, тобто рогожки, дуже майстерно сплетені з комишу, рід геніста, і вживані замість килимів на підлогах цегляних або камінних. Для захисту від яскравого проміння в кімнаті, що освітлюється з трьох сторін, крім віконниць, служать ще й кольорові, мережчаті шибики у вікнах, улюблені рицарських замків прикраса, без сумніву, запозичена європейцями від східних народів, під час хрестових походів. Якщо на закінчення цього загального опису ти уявиш собі диван, тобто подушки, колись з шовкових тканин, що лежать на підлозі попід всіма стінами, виключаючи темну, ти матимеш уявлення про найкращі зали палацу, крім трьох чи чотирьох, перероблених для імператриці Катерини II, на європейський стиль, з високими диванами, кріслами і столами. Ця остання обстанова особливо дорогоцінна для нас християн, бо в усіх країнах, де проповідується Коран, правовірні замість столів уживають низенькі круглі ослони, на які ставлять підноси і сидіти на них, сидячи, підібравши під себе ноги, на підлозі.

Ти легко догадатися можеш, що останньою цієї будівлі містився гарем, який був неприступний для всіх, крім хана, і для цього самого мав сполучення через коридор з палацом. Ця частина більш усіх в занепаді. Різні будиночки, в яких колись жертови кохання, або,

* Селамід владував від 1587 до 1610.

краще сказати, любострастя, томилися в неволі, являють тепер сумну картину руїни: завалені стелі, поламані підлоги. Час знищив в'язницю; але яка від того користь, коли той час, який доля узницям судила, пройшов для них безвідрядно, в рабських догоджуваннях одному, не до серця обраному другові, але жорстокому владареві!— Край цього гарему стоїть на великому дворі висока шестикутна альтанка, з гратами замість вікон, що в неї, як оповідають, ханські жінки, невидимі, дивились на ігри, в'їзди послів та інші дивовища. Інші кажуть, ніби тут хан милувався з фазанів і показував їх укоханкам своїм. Це останнє тому лише ймовірне, що півень в сім'ю своєю є єдина картина, яку чоловік-мусульманин може показати невільницям своїм на віправдання многоженства.— Між цією напівзогнилою альтанкою і кімнатою, про яку я казав, на нижньому помості, з мармуровим фонтаном, є чудовий квітничок, де мірт і троянди могли колись навівати пісні татарському Анаkreону.

Але час уже залишивши ці стискаючі груди пам'ятники невільництва і вийти подихати на чистому повітрі. Ось насупроти великих воріт, на кінді двору, що притикається до гори, тераси на чотири уступи, на яких родючі дерева, виноград на штакетах і прозорі джерела, що з уступа на другий ллються до кам'яних басейнів. Може, колись мурзи-царедворці, уподібнюючи Гіреїв володарям Вавілона, порівнювали й тераси їх з висячими садами Семіраміди; але тепер це кримське чудо має вигляд запустіння, так само як і всі пам'ятники в Тавріді. Більше всього шкода иайдорогоціннішого тут скарбу, води: багато труб уже засмічені, а деякі джерела і зовсім зникли.

За мечеттю, поза двором, кладовище ханів і султанів владарного дому Гіреїв. Прах їх спочиває під білими, мармуровими надгробками, отіненими високими тополями, оріховими й шовковичними деревами. Тут лежать Менглі і батько його, васновник могутності царства кримського. Всі пам'ятники вкриті написами...

Перш ніж валишими цю юдолю сну непробудного, я вкажу тобі звідсіля на горб, ліворуч від верхньої садової тераси, на якому стоїть гарний будинок з круглим куполом: це мавзолей прекрасної груzinки, дружини хана Керім-Гірея. Нова Заїра, силою чарівності своєї, вона скорила собі того, кому все тут підлягало; але недовго: зів'яла райська квітка на самому світанку життя свого, і невтішний Керім спорудив коханій пам'ятник цій, щоб кожного дня входити до нього і втішатися слізми над прахом незабутньої. Я сам хотів вклонитися гробу красуні, але немає вже більш входу до нього: двері наглухо закладено. Дивно дуже, що всі тутешні жителі неодмінно бажають, щоб ця красуня була не грузинка, а полька, саме якась Потоцька, нібито викрадена Керім-Греєм. Скільки я не сперечався в ними, скільки не переконував їх, що переказ цей не має ніякої

історичної підстави і що в другій половині XVIII століття не так то легко було татарам викрасти польські, всі докази мої лишилися даремними: вони стоять на одному: красуня була Потоцька; і я іншої причини впертості цієї не знаходжу, як хіба що поширені і справедлива думка, що краса жіноча є, так би мовити, принадлежність роду Потоцьких».

II

УРИВОК З ЛИСТА

· З Азії переїхали ми до Європи * на кораблі. Я зараз же вирушив на так звану *Мітрідатову гробницю* (руїни якоїсь башти); там зірвав квітку для пам'яті, на другий день загубив без ніякого жалю. Руїни Пантікапеї не дужче вплинули на мою уяву. Я бачив сліди вулиць, напівзарослий рів, стару цеглу і тільки. З Феодосії до самого Юрзуфа ** ішав я морем. Всю ніч не спав; місяця не було; зірки блищали; передо мною в тумані тяглися південні гори... «Ось Четирдаг», — сказав мені капітан. Я не міг розглядіти його, та й не цікавився. Перед світом я заснув. Тимчасом корабель спинився недалеко від Юрзуфа. Прокинувшись, побачив я картину ча-рівну: різnobарвні гори сяяли; плоскі покрівлі хатин татарських зда-лека здавалися вуликами, приліпленими до гір, тополі, наче зелені колони, струнко підносились між ними; праворуч величезний Аю-даг... і навколо це сине, чисте небо, і світле море, і блиск, і повітря південне...

В Юрзуфі жив я сиднем, купався в морі та об'їдався виногра-дом; я зараз же призвичаївся до південної природи і тішився нею з усією байдужістю й безтурботністю неаполітанського Lazzarone. Я любив, прокинувшись уночі, слухати шум моря і заслуховувався цілими годинами. За два кроки від будинку ріс молодий кипарис; кожного ранку я відвідував його і до нього прив'язався почуттям, схожим на дружність. От усе, що перебування мое в Юрзуфі залишило у мене в пам'яті.

Я об'їхав південний берег, і подорож М. оживила в мені багато спогадів, але страшний перехід його по скелях Кікенеїса не залишив ані найменшого сліду в моїй пам'яті. Гірськими сходами видерлися ми пішки, тримаючись за хвіст татарських коней наших. Це забавляло мене надзвичайно, і здавалося якимось таємничим східним обрядом. Ми переїхали гори, і перший предмет, що вразив мене, була

* З Тамані до Керчі.

** Гурзуфа.

береза, північна береза! Серде мое стиснулось: я почав уже сумувати за милим півднем, хоча все ще був у Тавріді, все ще бачив і тополі і виноградні лози. Георгіївський монастир та його круті сходи до моря залишили у мене сильне враження. Тут же бачив я і казкові руїни храму Діани. Мабуть, міфологічні перекази щасливіші для мене від спогадів історичних, принаймні тут відвідали мене рими.

До Бахчисараю приїхав я хворий. Я раніше чув про дивний пам'ятник закоханого хана. К. поетично описувала мені його, називаючи *la fontaine des larmes* *. Ввійшовши до палацу, побачив я зіпсований фонтан; з іржавої залізної трубки краплями падала вода. Я обійшов палац з великою досадою на занедбання, в якому він зотліває, та на півєвропейські переробки деяких кімнат. НН майже силою повів мене по ветхих сходах до руїн гарему і на ханське кладовище.

Та не тим тоді

Було у мене серце повне:

пропасниця мене мучила.

Що стосується до пам'ятника ханської коханки, про який говорить М., я про нього не згадав, коли писав свою поему, а то неодмінно ним скористувався б.

---

* Фонтаном слів.

ЦИГАНИ

1824

Цигани табором гучним
По Бессарабії кочують.
Вони на березі річнім
У шатрах подраних ночують.
Як вільний спів, ночівля їх
І мирний сон під небесами.
Поміж коліс возів тяжких,
Напівзакритих килимами,
Горить вогонь. Сім'я кругом
Вечерю варить; в чистім полі
Пасуться коні; за шатром
Ручний ведмідь лежить на волі.
Усе живе серед степів:
Турботи мирні бідарів,
Що рушать ранньою порою,
Дитячий крик, жіночий спів,
І дзвін ковадла над рікою.
Та от на табір кочовий
Поволі налягло мовчання,
І чути в тиші степовій
Лиш гавкіт псів та коней ржання.
Вже позгасали скрізь огні,
Усе спокійне, місяць сяє
І, плинучи в височині,
Промінням табір обливає.
В шатрі однім старий не спить;
Біля багаття він сидить,
Перегортаючи жарини,
І в тиху далечінь зорить,
Де пара над землею плинє.
Ще звечора блукать пішла

Його дочка в пустельнім полі.
Вона розквітла в дикій волі,
Вона прийде; та ніч лягла,
І скоро місяць геть потоне
В імлистім мороці нічнім;
Нема Земфіри, і холоне
Вечеря в тьмі перед старим.

Та ось вона. В степу ніому
За нею йде юнак чужий,
Незнаний в таборі нікому.
Земфіра мовить: «Батьку мій,
Веду я гостя: за горбами
Його в пустелі я знайшла
І в табір на ніч привела.
Він хоче жити, як циган, з нами;
Закон прирік йому загин,
Та я йому женою буду.
Його зовуть Алеко — він
Ладен іти за мною всюди».

Старий

Гаразд. У нашому шатрі
Побудь до ранньої зорі,
Або лишись у нашім колі
Надовше. Буду я ділить
З тобою хліб свій доброхіть.
Будь наш, віддайся нашій долі,
Мандрівній бідності та волі;
А завтра, по нічному сні,
Нас дожидає путь весела.
Віддай трудові мирні дні;
Залізо куй, співай пісні,
А чи обходь з ведмедем села.

Алеко

Я зостаюсь.

Земфіра

Він буде мій:
Піти від мене не захоче.

Вже пізно... Місяць молодий
Зайшов; поля у млі густій,
І сон мені туманить очі...

Світає. Потихеньку бродить
Старий круг сонного шатра.
«Вставай, Земфіро, сонце сходить,
Прокинься, гостю мій, пора!
Залиште ложе насолоди».
І з шумом висипав народ,
Намети складено, підводи
Готові рушити в поход;
Юрба вироє по долинах.
Осли в перекидних корзинах
Смугляву дітвору несуть;
Чоловіки, жінки та діви,
Старі й молодші вслід їдуть;
Крик, шум, циганські вільні співи,
Ведмедиа рев, його ланців
Непогамоване бряжчання,
Пістрявість одягів чудна,
Дідів, малечі голизна,
Собачий гавкіт, завивання,
Козиці звуки, рип возів,—
Усе це дике й недоладне;
Та все живе, усе принадне,
Чуже для мертвих наших днів,
Для цих розкошів пустоцвітних,
Як спів раба, одноманітних.

Дивився в роздумі юнак
На даль спустілої долини,
І суму тайної причини
Він зрозуміть не смів ніяк.
Земфіра з ним. Синіє поле,
Тепер він вільний, як ніколи,
І сонце весело над ним
Південним променем сміється.
Чого ж так важко серце б'ється?
За чим нудьгує він, за чим?

Пташка божа вік не знає
Ні турботи, ні труда;
Клопітливо не звиває
Довговічного гнізда;
Довгу ніч дріма на вітті;
А настане ясний день,—
Бога славить у блакиті
Дзвоном радісним пісень.
За веселою весною
Літо красне промайне,
І з осінньою порою
Настає життя сумне.
Людям тяжко, людям горе,—
Вільна пташка восени
В теплий край, за синє море
Відлітає до весни.

Як пташка, гість наш безтурботний;
І він, вигнанець перельотний,
Гнізда надійного не знав
І ні до чого не звикав.
Для нього скрізь була дорога,
Ночівля скрізь була йому;
Як сонце розганяло тьму,—
Він оддававсь на волю бога,
І не могла життя тривога
Збудити лінь його німу.
Його принадні зорі слави
В незнані кликали путі,
Неждано розкіш і забави
Йому з'явились у житті.
Не раз йому над головою
І грім бувало гуркотав,
Та він недбало під грозою
І в тихомирний час дрімав.
Він не коривсь лукавій долі
І вирокам її сліпим,
Та пристрастей огненні болі
Як своєвільно грались ним!
Як палко билось серце чуле,
Кипіли думи, як завжди!
Чи то ж навік вони заснули?
Вони прокинуться... зажди.

З е м ф і р а

Скажи мені, ти не жалієш
За тим, що кинув, друже мій?

А л е к о

Що ж кинув я?

З е м ф і р а

Ти розумієш:
Людей вітчизни, шум міський...

А л е к о

За чим жаліть? Якби ти знала,
Якби ти тільки уявляла
Неволю городів душних!
Людей там тиснуть загороди;
Вони не знають прохолоди
І лук привілля весняних!
Любов ховають, мислі гонять,
Торгують волею братів,
Чоло перед кумиром клонять
І просята злота й ланцюгів.
Що я покинув? Шум зрадливий,
Безумні присуди юрби,
Сліпих безумців сміх зlostивий,
Пишноту, сповнену ганьби!

З е м ф і р а

Але ж великі там палати
У різnobарвних килимах.
В бенкетнім гомоні, вогнях,
Розкішні там дівочі шати!

А л е к о

Що гомін бенкетів міських,
Коли немає там любові?
А діви... Краща ти за них

Без самоцвітів дорогих,
У цій одежі несвятковій!
Лиш будь такою! А в мені...
Тепер живе одно бажання:
Ділить з тобою щастя дні
І добровільного вигнання.

Старий

Ти любиш нас, хоч і зростав
Серед багатого народу;
Та люблять не завжди свободу
Ti, хто в розкошах панував.
Між нами є оповідання:
Царем був засланий до нас
Південний житель у вигнання.
(Я забуваю повсякчас
Його тяжке таке прозвання.)
Він був уже в літах старих,
Та серцем — отрок незлостивий:
Мав дар він співів чарівних
І голос — як потік шумливий.
І він припав до серця всім,
І жив над тихим він Дунаєм,
Людей не кривдячи нічим,
Розвеселяючи серця їм.
Нічого він не розумів,
Немов дитина, малосилий;
Для нього рибу та звірів
Сусіди з жалоців ловили.
Як бралась кригою ріка
І хуртовини бушували,
В пухнасті шкури одягали
Вони святого старика:
Та звикнуть він не міг довіку
До бідування і тривог,
Казав, що кару цю велику
Наслав на нього гнівний бог
За вчинок, що зробив він хибно,
І ждав визволення жадібно.
І все нещасний сумував,
Дунайським берегом блукавши,
І сльози буйні проливав

За краєм рідним скрізь і завше,
І заповідав, умиравши,
Щоб у південній стороні
Старечі закопали кості,
У смертній навіть тишині
Спокоєм не повиті гості.

А л е к о

Так от судьба твоїх синів,
О Риме, о гучна державо!
Співець любові і богів,
Скажи мені, що значить слава?
Могильний гук, луна хвали,
Із роду в рід перекликання?
Чи цигана оповідання
В обіймах димової мли?

Пройшло два літа. Сонце сходить,
Як і раніше; в'ється шлях;
Як і раніш, цигани бродять
Юрбою мирною в степах.
Забувши пута виховання
Серед привілля й тишини,
Алеко ділить їх блукання,
Душою вільний, як вони;
Той самий він, і та ж родина,
Де став за мужа він і сина.
Циганський побут він злюбив,
Життя безжурне, недбайливе,
Сп'яніння лінощів щасливе,
І шум лункий убогих слів.
Ведмідь, що ліс покинув дикий,
Кошлатий гість його шатра,
По селах скрізь, під сміх і крики,
Біля молдавського двора,
Танцюючи перед юрбою,
На місці тупає, реве
І ланцюги безсило рве,
На костур спершися рукою,
Старий у бубон глухо б'є,
Алеко звіра потім водить,

Земфіра глядачів обходить,
І люд данину їй дає.
Настала ніч — зварили троє
Куліш з незжатого пшона;
Старий заснув — усе в спокої...
В шатрі і пітьма, ѹтишина.

В промінні сонячному гріє
Старий свою холодну кров,
Дочка співає про любов
Біля колиски. Муж бліdnіє.

З е м ф і р а

Сивий мужу, грізний,
Хоч пали, хоч заріж:
Я вогню не боюсь,
Не зляка мене ніж.

Ти не любий мені,
Ненависний мені;
За коханого я
Бути рада в труні.

А л е к о

Мовчи. Покинь ці дикі співи,
Не любить їх душа моя.

З е м ф і р а

Не любить? От який примхливий!
Собі співаю пісню я.

Хоч пали, хоч заріж;
Не боєся того;
Сивий мужу грізний,
Не назву я його.

Він як сонце весни,
Як проміння ясне;

Він одважний, стрункий!
Він кохає мене!

Як пестила його
Я у тиші нічній!
Як сміялися ми
З тебе, сивий, старий!

А л е к о

Невже не можна замовчати?..

З е м ф і р а

Тобі все ясно в пісні цій?

А л е к о

Земфіро!..

З е м ф і р а

Можеш лютувати.
Цей спів про тебе, друже мій.

(*Виходить і співає:
Сивий мужу, грізний і т. д.*)

С т а р и й

Цю пісню склали для забави
Ще за моїх юнацьких днів,
Давно її лунає слава
Серед веселих таборів.
Блокаючи в степах Кагула,
Над донею у тишині
Моя дружина Маріула
Її співала при вогні.
Минулі дні в моїй уяві
Змиває довгих днів прибій;
Але їй тепер дзвенить яскраво
Ця пісня в пам'яті моїй.

Глибока ніч. Ніде ні духа.
У срібнім сяйві вишина.
Земфіра лиш не спить: вона
Шепоче. Сивий батько слуха;
«Алеко став такий страшний,
Ридає він крізь сон важкий».

Старий

Не руш, не руш його до рання,
Є в росіян оповідання:
У північ, о глухій порі,
Стискає сонному дихання
Злий домовик у лютій грі.
Він одлітає до зорі.

Земфіра

Ти чуєш? Шепче він: Земфіра!

Старий

Тебе шукає він і в сні:
Він так тебе кохає широ!

Земфіра

Його любов нудна мені.
Я волі, татку мій, жадаю,—
І я... та тихше! чуєш? він
Імення інше вимовляє.

Старий

Чиє?

Земфіра

Ти чуєш? Цей проклін,
Цей дикий скрегіт... Як тривожно!
Я розбуджу його...

Старий

Не можна.
Ти духа ночі не жени —
Піде і сам.

Земфіра

Він обернувся,
Мене гукає; вже проснувся,
До нього йду — прощай, засни.

Алеко

Ти звідки?

Земфіра

З батьком розмовляла.
Наліг на тебе дух нічний,
Вві сні душа твоя страждала
І мучилася. Ти був страшний:
Ти сонний скреготав зубами,
Гукав мене.

Алеко

В страшному сні
Тебе я бачив — і між нами...
Так дико марилось мені...

Земфіра

Лукавим снам не йми ти віри.

Алеко

Не йму я віри з давнини
Ні снам, ані словам, Земфіро,
Ні навіть серцеві жони.

Старий

Безумний, чом зітхаєш ти,
Відкіль цей смуток повсякчасний?
Тут люди вільні, небо ясне,
Красунь миліших не найти.
Не плач, журба тебе загубить.

Алеко

Але вона мене не любить!

Старий

Вона дитя ще, і дарма
Ти в тугу вдався безрозсудно.
Ти любиш болісно і трудно,
Жіноче серце — жартома.
Он місячне у небі коло
Гуляє вільне й нічне,
На все однаково навколо
Проміння розлива своє.
До хмарі стрічкої загляне,
Її осяявши на мить,
І в іншій хмарі сріблом тане,
Та їй там не довго буде житъ.
Як можна в небі перетяти
Світилу ночі вільну путь?
Як серцю дівчини сказати:
Люби одно, незмінне будъ?
Розважся!

Алеко

Як вона кохала!
Як радо житъ було мені,
Коли вона у тишині
Зо мною ночі поділяла!
В безжурній радості, ясна,
Як часто з щебетом дитячим
Цілунком солодко-гарячим
Мою задуму, чарівна,
Вона розвіяти уміла!

I, леле, зрадила вона!
Мене Земфіра розлюбила.

Старий

Доволі никнуть у журбі,
Про себе я скажу тобі.
Давно, давно, коли Дунаю
Ще не загрожував москаль
(Ти бачиш сам: я споминаю,
Алеко, давніх днів печаль) —
Тоді боялись ми султана;
А правив Буджаком паша
Із веж високих Аккермана —
Я юний був. Моя душа
В ті роки радісно кипіла,
Ще в буйних кучерях моїх
Сивинка жодна не біліла;
Серед циганок молодих
Була одна... і довго нею,
Як сонцем, милувався я,
І час прийшов — назвав своєю.

Ах, швидко молодість моя
Зорею дальньою майнула!
Але ще швидше проминула
Пора кохання: тільки рік
Мене любила Маріула,
Щоб потім розлюбить навік.

Біля веселих вод Кагула
Ми стріли табір. Поруч нас,
Щоб перебуть недовгий час,
Юрба намети розіпнула.
Цигани ті на третю ніч
Від нас пішли тихенько пріч.
Пішла за ними й Маріула.
Я мирно спав, душа не чула,
Що мислить жінка молода.
Прокинувся — нема й сліда!
Почув я тихий плач Земфіри,
І сам заплакав... З тих-от пір
Я до жінок не маю віри;

Між ними подруги мій зір
Не вибирав собі з жагою,
І вже ніхто, ніхто зі мною
Ночей безсонних не ділив.

А л е к о

Та як же ти не поспішив
За нею вслід, як грім гнівливий,
Чом хижакам і їй, зрадливій,
Кінджалом серця не прошив?

С т а р и й

Нащо? Для юності палкої
Загат нема! Така ї любов.
Дається щастя нам чергою;
Те, що було, не буде знов.

А л е к о

Я не такий. О ні! Без бою
Я прав своїх не відступлюсь;
Чи хоч відплатою уп'юсь.
Коли б над моря глибиною
Я бачив ворога, що спить,
Клянусь, у ту щасливу мить
Не пожалів би лиходія;
В кипучий вир його б тоді я
Безоборонного штовхнув,
І передсмертне тріпотіння
Я б сміхом лютим дорікнув,
І гук тяжкий його падіння
Мені б смішний, солодкий був.

М о л о д и й ց ի գ ա ն

Дай ще уста, моє кохання!

З е м ф і р а

Пора: мій муж ревнивий вкрай.

Циган

Ще поцілунок... на прощання.

Земфіра

Він швидко вернеться. Прощай.

Циган

Скажи — коли ж ізнов стрівання?

Земфіра

Як місяць зайде, любий мій,
Там, де курган, біля могили...

Циган

Не прийде. Я не вірю їй.

Земфіра

Біжи — ось він. Прийду я, милий!

Алеко спить. В його умі
Рій тьмяних образів блукає;
Враз він проснувсь, кричить — і в тьмі
Ревниво руку простягає;
Шукає поруч, та дарма,
Рука нікого не стрічає —
На ложі подруги нема...
Підвісся він — ніде ні звука...
Так тихо скрізь; лише серце стука,
То в холод кидає, то в жар.
З намету швидко він виходить,
Поміж возів, як привид, бродить;
Спокійно скрізь; темніє яр,
Сховався місяць за тумани,
І промінь зорянний поблід;
Ледь по росі примітний слід

Веде травою за кургани.
І нетерпливо він їде,
Куди зловісний слід веде.

Аж ось могила край дороги
Здаля біліє перед ним,
Іде туди... Ослабли ноги...
В якімсь передчутті страшнім
Іде... Німі уста в тремтінні...
А серце б'ється, наче дзвін...
Враз бачить близько він дві тіні,
Близький іх шептіт чує він
З ганьбою вкритої могили.

1-й голос

Пора...

2-й голос

Зажди!

1-й голос

Пора, мій мицій

2-й голос

Ні, ні! стривай, дождімось дня.

1-й голос

Вже пізно.

2-й голос

Ти несміло любиш!
Хвилинку!

1-й голос

Ти мене загубиш!

2-й г о л о с

Хвилинку!

1-й г о л о с

Ні, любов моя...
Проснеться муж...

А л е к о

Проснувся я.
Пождіть! Куди ж ви заспішили?
Вам добре ѹ тут, біля могили.

З е м ф і р а

О друже мій, тікай!

А л е к о

Постій!
Куди ти, красню молодий?
Лежи!
(Затоплює в нього ніж)

З е м ф і р а

Алеко!

Ц и г а н

Я вмираю!..

З е м ф і р а

Ти вб'еш його! Поглянь, твій вид
І ти забризканий весь кров'ю.
О, що ти вдіяв?

А л е к о

Те, що слід.
Тепер живи його любов'ю

З е м ф і р а

Я не люблю тебе, мару,
Твої загрози зневажаю,
Твое злочинство проклинаю.

А л е к о

Умри ж!
(Убиває її.)

З е м ф і р а

Кохаючи, умру!

Уже зайнявся схід. Далеко
Побігли смуги золоті.
З ножем скривавленим Алеко
Сидів на гробовій плиті.
Два трупи перед ним лежали;
Лицем убійник був страшний;
Цигани злякано стояли
Круг нього у журбі німій.
Могилу остеронь копали,
Ішли жінки, як скорбний рій,
І в очі мертвих цілували..
Лише старий один сидів
І в очі мертвової зорив,
З тяжкої муки нездужалий;
Нарешті, з сумом на чолі,
У лоно вогкої землі
Нещасну пару положили.
Алеко поглядом ловив
Усе. Коли ж мерців закрили
В землі на вічний супокій,
Він мовчки, звільна похилився
І з каменя в траву звалився.

Старий наблизився в той час:
«Залиш, людино горда, нас!
Ми — дики мандрівці спадкові,
Чужі законам і судам,

Не треба муки нам і крові;
Та жити з убивцею — не нам.
Не звик до дикої ти долі;
Ти лиш для себе хочеш волі;
Твій голос буде нам страшний:
Ми не караємо злобою,
А ти відважний і лихий.
Іди! Хай буде мир з тобою».

Сказав — і з гомоном, юрбою
Полинув табір кочовий
Геть од жахливої долини
І зник у сині степовій.
Лиш віз один серед рівнини,
Покритий килимом старим,
Стояв на пагорбі страшнім.
Так іноді перед зиминою,
В тумані, ранньою порою,
Коли підноситься з степів
Ключ запізнілих журавлів,
Летить на південь і тривожить
Їх крик прощальний все кругом,—
Лише один злетіть не може
З пробитим, раненим крилом.
Настала ніч. В змаганні з тьмою
На возі вогник не спахнув,
І під запоною тяжкою
Ніхто до ранку не заснув.

ЕПІЛОГ

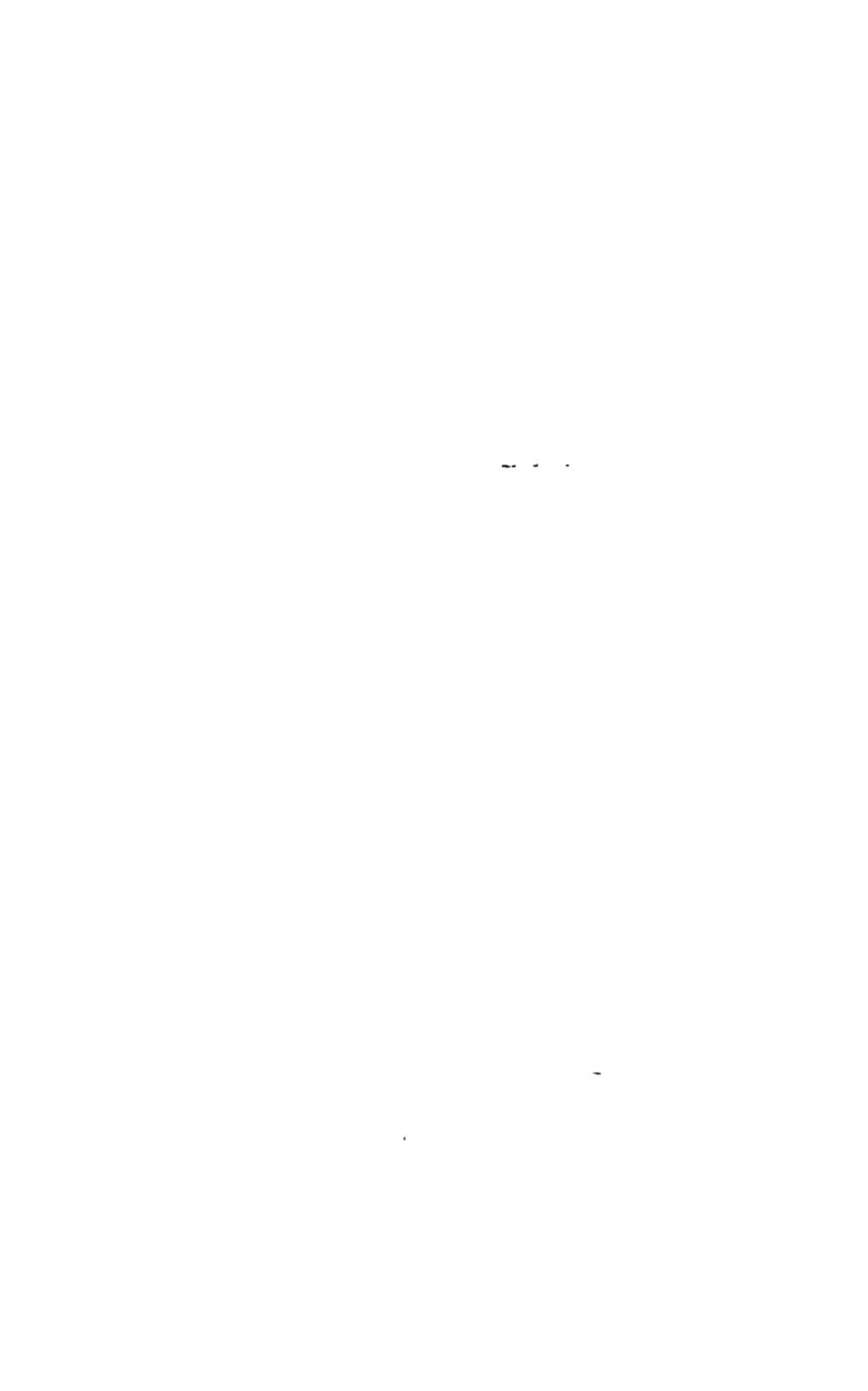
Натхнені піснею живою,
Так у туманній далині
Встають крилатою юрбою
То світлі, то печальні дні.

В краю, де довго-довго брані
Жахливий гул не замовкав,
Там, де свої суворі грані
Стамбулу руський показав,
Де наш старий орел двоглавий
Іще дзвенить луною слави,
Я зустрічав серед степів,
Над межами прадавніх станів
Вози мандрованих циганів,
Незлобних вільності синів.
За їх строкатими шатрами
В пустелі дикій я ходив,
І з ними єв, і з ними жив,
І спав я перед їх огнями.
В походах довгих полюбив
Я їх лункі, веселі співи,
І довго Маріули-діви
Ім'я солодке я твердив.

Та щастя не найти й між вами,
Природи біdnї сини!
І в подраніх шатрах так само
Літають нестерпучі сни,
І затаїлись муки чорні
Серед пустелі й самоти,
І всюди пристрасті незборні,
І від приречень не втекти.

ГРАФ НУЛІН

1825

На влови час! Ріжки сурмлять;
Псарі сідлають вірні коні
І в сідлах з досвіту сидять;
Хорти стрибають на припоні.
Та от виходить пан у двір,
У боки взявшись, поглядає;
Він задоволений, і зір
Поважністю приємно сяє.
Чекмінь затягнутий на нім,
Кінджал за поясом тугим,
І фляжка з ромом дорогим,
І ріг на ланцюжку дзвінковому.
В чіпці легенькому нічному
Очима сонними жона
Сердито дивиться з вікна
На збір, на псарну цю тривогу.
До пана підвели коня,
Він чолку — хоп, в стремено ногу,
Кричить: не скоро буду я! —
І виїжджає на дірогу.

У вересня кінці (простіть,
Що прози довелося вжитъ)
Нудота на селі: негода,
Осінній вітер, мокрий сніг,
Виття вовків. Та насолода
Мисливцеві! Узявши ріг,
В далекім полі він гарцює,
Знаходить скрізь собі нічліг,
Бушує, мокне і святкує
Свій опустошливий набіг.

Та що ж робить його дружині?
Без мужа о такій годині?
Нема її часу для журби:
Гусей корми, соли гриби,
Обіди замовляй, вечері —
От праця наших мілих дам!
В комору, в льох заглянь крізь двері,—
Потрібен зір хазяйки й там.

Читачу, героїня наша
(Ой, я забув їй дати ім'я!
Муж просто звав її Наташа,
Та буду величати я
Наталя Павлівна), зазначу,
Вона виховувалась так,
Що господарством, мій читачу,
Не турбувалася ніяк,
Бо не у батьківськім законі
Вона розквітла і зросла,
А в благороднім пансіоні
У емігрантки Фальбала.

Вона сидить перед вікном;
Розгорнуто четвертий том
Сентиментального романа:
Любов Елізи і Армана,
Чи листування двох родин —
Роман класичний, старовинний,
Без краю довгий, добродинний,
Нічим від інших не відмінний,
Без романтичних крутанин.

До романтизму не прихильна,
Вона його читала пильно,
Та ось розважилася вона,
Побачивши картину бою
Козла з собакою двірською
І посміхалася з вікна.
Навколо хлопці реготали;
Тимчасом, з виглядом сумним,
Індички ситі виступали
З індиком, мокрим і брудним;
Три качки плюскалися в калюжі;

Йшла молодиця через двір
Близну вішать; ніжний зір
На всьому зупиняється байдуже.
Здавалось, сніг піти хотів...
Аж раптом дзвоник забринів.

Хто в глушині прожив багато,
Той безперечно знає сам,
Чому дзвіночка вість крилата
Хвилює часом серце нам.
Це, може, їде запізнілий
Друг юності, товариш милий?..
О боже мій!.. Чи не вона?..
Ось ближче, ближче. Серце б'ється...
Та звук все далі віддається...
І змовкла у полях луна.

От господиня до балкону
Біжить, зрадівши тому дзвону,
І дивиться: із-за млина
Коляска їде — о, неначе
Сюди вона... звернула... ні,
Ще мить і зникне вдалини.
Красуня ледве не заплаче.

Та вмить... о радість! косогір:
Коляска набік.— «Філько! Гришо!
Біжіть до брички, та скоріше!
Везіть її мерщій у двір!
Просіть же пана у кімнати!
Та чи живий?.. біжи спитати!
Жаваше!..»

І слуга біжить.
Наталя Павлівна умить
Шаль найдорожчу одягає,
Завісу хутко запинає
І кучерявить локон свій,
І жде: коли ж, о боже мій!
Забризканий в глухій дорозі,
Сумний, поранений на розі
Так-сяк чвалає екіпаж;
Пан молодий услід кульгає;

Слуга-француз журби не знає,
Говорячи: *allons, courage!* *
Ось біля ганку; в сіни входять,
І через декілька хвилин
Кімнату панові відводять
І двері відчиняють. Він
Передягтись мершій бажає,
Picard клопочеться, літає.
Хто він? Я вам не розповів?
Граф Нуїн це, з чужих країв,
Де він, як знаємо ми з чутки,
Майбутні гайнував прибути.
Паризьких сповнений новин,
До Петербурга їде він;
Везе він фраки і жилети,
Плащі, капелюші, корсети,
Чарівні запонки, лорнети,
Панчохи дорогі *à jourg* **,
Жахливу книжечку Гізота
І зошит злих карикатур,
Роман новенький Вальтер-Скотта,
Bons-mots *** паризького двора,
Останню пісню Беранжера,
Мелодії Россіні, Пера,
Et cetera, et cetera ****.

Накрито стіл уже. Пора;
Хазяйка жде нетерпиво;
Відкрились двері, Нуїн мій
Ввійшов і кланяється їй,
Вона питаетсья зичливо:
«Нога болить ще?» — «Не біда», —
Хазяйці граф відповіда.
І дуть за стіл, і граф сідає,
Під ложок і виделок дзвін
Розмову починає він:
Росію ганить і не знає,
Як можна жити в її снігах,
Жалкує за Парижем — страх.

* Вперед, сміливіш!

** Ажурні.

*** Гострі словечка.

**** І так далі, і так далі.

«А що театр?» — «О, сиротіє,
C'est bien mauvais, ça fait pitié *.
І на Тальму нема надії,
І мамзель Марс, на жаль, старіє,
Але Потье, le grand Potier! **
Колишню славу у народі
Підтоимує і досі він».
«Який письменник там у моді?»
«Все d'Argincourt і Ламартін».
«В нас теж наслідують їх твори».
«І недаремно, я додам,—
Граф каже, жвавий та бадьюрий.—
Дай боже просвітитись нам!»
«Як талії в Парижі носять?»
«О, низько... майже до цих пір.
Дозвольте, пані, ваш убір
Оглянути... банти, кашемір,
Узори, рюші... Модно досить!»
«Нам надсилають Телеграф».
«Відомі вам останні вісті?»
Вже й водевіль співає граф
Хазяйці. «Графе, треба ж їсти!»
«Спасибі».

Зранку ще сумна,
Розвеселилась надзвичайно
Мисливця нашого жона;
Бліскучий граф міркує тайно,
Яка приваблива вона.
В розмові вечір пролітає,
Граф сам не свій; хазяйка зір
На нього з усміхом звертає
І знов байдуже опускає.
Аж от і ніч іде на двір.
Вже спить слуга у коридорі,
Вже чути півня крик надворі,
В чавунну дошку сторож б'є;
Свічки в світлиці догоріли,
Наталя Павлівна встає,
Здійма повіки обважнілі:
«Приємних снів!» — І граф палкий

* Дуже погано, саме убоєство.

** Великий Потье.

Встає, з досади сам не свій,
Цілує руку їй манірно,
А пустотлива та рука
Його долоню — неймовірно! —
В своїй тихесенько стиска.

Наталя Павлівна в алькові,
Стойть Параша край вікна.
Красуні вигадки раптові
Завжди виконує вона:
Усякі вісті переносить,
Приношених капотів просить,
Уміє з паном часом грать,
На пана вміє накричати
І бреше панії відважно.
Наталі Павлівні поважно
Про графа, про його діла
Усе вона розповіла,—
Про все дізнатися зуміла.
Та пані увірвавсь терпець,
Сказала їй: «Та годі, мила!
Подай-но кофту і чепець!»
Лягла і вийти їй звеліла.

Тимчасом гостеві слуга
Одежу зняти помага.
Лягає граф, сигару просить,
Monsieur Picard йому приносить
Графин і срібляний стакан,
Свічник у бронзовій оправі,
Маленькі щипці і цікавий
Це перозрізаний роман.

В постелю лігши, Вальтер-Скотта
Очима пробігає він.
Та в серці дивний шум і дзвін,
Немов його якась турбота
Тривожить; так він міркував:
«Невже я справді покохав?
А що, як можна?.. Так, це втішно;
Однакче це було б розкішно;
Здається, я її скорив». —
І Нулін свічку загасив.

Жар нестерпучий обіймає,
Він хоче спати — сну немає
Від грішних та солодких мрій.
Малює жваво Нулін мій
Хазяйчин погляд красномовний,
І стан її округлий, повний,
Рум'янець на лиці сільський —
Здоров'я пишного ознака:
Його косметика ніяка
Не дастъ у мудрості своїй.
Йому і ніжка в око впала,
Він не забуде тих хвилин,
Коли вона йому недбало
Потисла руку; дурень він!
Як міг лишить таку перліну?
Йому б ловить було хвилину!
Та ще не пізно. Спить вона
У спальні там, сама-одна.
В ту ж мить, накинувши на плечі
Халат шовковий свій нічний,
Якісь у тьмі зваливши речі,
Солодких сповнений надій,
Крадеться він до господині,
Як до Лукреції Тарквінії.

Так іноді лукавий кіт,
Маніжний любленик служанки,
Скрадає мишу з-за лежанки,
Прискорює поволі хід
І мружиться, і відступає,
Хвостом у насолоді грає,
Розкриє кігті хитрих лап
І бідолашну раптом хап.

У тьмі новий Тарквіній бродить;
Дорогу помацки находитъ,—
Його веде любовна хіть,—
Дух ледве-ледве переводить,
Коли підлога зарипить.
До любих він дверей підходить,
І клямку мідяну замка
Помалу стискує рука;
І двері тихо поступають;

Ось лампа у кутку горить,
Кімнату ледве осяває;
Хазяйка мирно спочиває,
Чи тільки удає, що спить.

Він входить, тихо підступає —
І впав до ніг її; дивно вам?
Вона здивована до краю.
Знайомих петербурзьких дам
Тепер, з їх дозволу, прохаю
Весь жах красуні уявить
І датъ пораду, що робить.

Вона на нього в дивуванні
Підводить очі — Ну лін мій,
Як у найкращому романі,
Про пал оповідає свій
І після ніжних слів зухвало
Горкнувшись хоче укривала...
Опам'яталася вона
І — вірна мужеві жона —
Так, як давно жінки не били,
Мого Тарквінія щосили
Б'є по напудреній щоці!

І граф почервонів одразу,
За необачні манівці
Таку одержавши образу;
Не знаю, чим би він кінчив
І що збирався їй сказати,
Та раптом песик, шпіц патлатий,
Служницю гавканням збудив.
Наш граф почув ходу квапливу;
Свій проклинаючи нічліг
І пані, надто вередливу,
Пустивсь він у ганебний біг.

Як він, хазяйка і Параша
Скорочують часи нічні,
Самі змалоюйте, ласка ваша!
Я вам не допоможу, ні.

Уранці вставши мовчазливо,
Граф одягається ліниво,

Рожеві нігті на руці
Він опоряджує недбало,
Бере до рук байдужно, в'яло
І галстука, і гребінці.
Печаль у нього на лиці;
Про що він думає, не знаю;
Його запрошують до чаю.
Ну, що робити? Ну琳 мій,
Зборовши гнів і сором свій,
Іде.

Хазяйка жартівлива
Глумливо дивиться. Вона
Кусає губи та на диво
Розмову скромно почина.
Давав він відповіді кволі,
Та, заохочений поволі,
Він у розмові смак знайшов.
Ще не минуло й півгодини,
Вже граф розповідав новини,
Закоханий в красуню знов.
Шум в сінях. Пан приїхав, може?
«Наташо, здрastуй!»

«Ах, мій боже!
Знайомтесь. Це, любий мій,
Граф Ну琳».

«Щиро я радий.
Надворі знову дощ, негода!
Я бачив коло джузні ваш
Готовий зовсім екіпаж.
Наташо! Там біля города
Я нині зайця вполював.
Горілки! Прошу, призволяйтесь:
Її здалека я дістав.
Обідати, графе, зоставайтесь!»
«Я поспішаю, іхать час».
«Облиште, графе, прошу вас.
Гостей нам бачити приємно.
Зостаньтеся, графе!»

Та даремно...
Усіх позбавившись надій,
Не зостається граф сумний.
Себе підсиливши стаканом,
Пікар кректить за чемоданом;

Вже до коляски служники
Тяжкі підносять сундуки.
Вже й річ покладена остання,
Пікар швиденько все уклав,
Поїхав граф... Оповідання
Вже час кінчати, друзі, нам;
Я тільки слова два додам.

Коляска вдалини пропала,
Жона все мужу розказала
І графа подвиги нічні
Усім сусідам змалювала.
Хто ж більше, знаєте чи ні,
З красунею тоді сміявся?
Ви не вгадаєте? — Чому ж?
Муж? — От•і маєш. Ні, не муж,
Він цим страшенно ображався,
Він графа дурнем називав,
Молокососом; він казав,
Що графа змусить верещати,
Ладен хортами зацькувати.
Сміявся Лідін, їх сусід,
Поміщик двадцяти трьох літ.

Тепер упевнено ѹ правдиво
Сказати може кожен з нас,
Що чоловікові в наш час
Дружина вірна — це не диво.

ПОЛТАВА

The power and glory of the war,
Faithless as their vain votaries, men,
Had pass'd to the triumphant Czar.

Byron*.

1828—1829

---

* Влада і воєнна слава, зрадливі, як і люди, іх суєтні прихильники, перейшли на сторону переможного царя. *Байрон.*

ПРИСВЯТА

Тобі — та голос музи темний
Чи ти почуєш віддалік?
Чи слово це я надаремне,
Як чистий дар, тобі прирік?
Чи ця поетова присвята,
Як в давні дні його любов,
Самою ширістю багата,
Пройде невизнаною знов?

То хоч послухай чисті звуки,
Що їх колись любила ти,
І пам'ятай: у дні розлуки,
В мінливім колі суети,
Твоя пустеля сумовита,
І звуки слів, і злети мрій —
Одна святыня серед світу,
Одна любов в душі моїй.

ПІСНЯ ПЕРША

Багат і славен Кочубей¹,
Для лук його межі немає;
Там коней, втіху для очей,
Без вартових він випасає.
Немало в нього хуторів²
В садах полтавських неозорих,
А скільки золотих скарбів
І хутра, срібла та шовків
І на показ, і по коморах!
Та гордий Кочубей не тим,
Пишається не табунами,
Не кримським золотом дзвінким,
Не родовими хуторами,—
Ні, донею серед людей
Гордиться сивий Кочубей³.

В Полтаві, між красунь, вона
Найкраща на дівочу вроду,
Вона — мов квітка весняна,
Що розцвіла до сонця сходу.
Тсполя кіївських висот —
Її подоба. Крок Марії
Мов плав лебежий в тиші вод,
А то, як лань у час негод,
Вона спішить в задумі мрії.
Як піна — персів білина,
Понад чолом ясним вона
Звиває кучері, мов тучі,
Уста — троянда у росі,
А очі — мов зірки жагучі.
Та не самій лише красі

(Зів'яне цвіт!) хвала усюди,—
За добрий звичай з юних літ,
За ясний розум, за привіт
Марію скромну люблять люди.
Зате найкращих женихів
Їй шле Україна і Росія,
Але віць, як ландюгів,
Ляклива уника Марія.
Усім відмова женихам,
І от — святів шле гетьман сам⁴.

Старий він, змучений літами,
Війною, тяжкими трудами,
Та почуття киплять, і знов
Мазепа відчува любов.

Жага у серці молодому
Горить і гасне. В нім любов
Минає і приходить знов,
І він в захопленні новому.
Та не на жарти, не на мить,
Як юний запал легокріплий,
Старого серце клекотить,
За довгий вік окаменіле.
Повільно, вперто вирина
Остання пристрасть огняна;
Та пізній пал не остигає,
З життям він тільки відлітає.

Не сарна в ліс густий заходить,
Як від орла грозить біда,
То по сінях Марія бродить,
Тремтить, чекає молода.

I в невимовнім гніві з хати,
До неї враз виходить мати,
Стискає міцно руку її
І каже: «Що він здумав, сивий,
На що він зваживсь, нечестивий!
Ні, відверну я гріх тяжкий!
Він батьком був би і єдину
Свою хрещеницю б жалів!
Безумний! На останку днів

Тебе він хоче за дружину!»
І гнівній матері до ніг,
Немов зів'яла квітка біла,
Вся тремтячи, пополотніла,
Марія впала на поріг.

Опам'яталася, та й знову
Закрила очі; жодне слово
Не лине з уст. Отець сумний
І від тривоги зблідла мати
Словами жах її тяжкий
І смуток хочуть відігнати.
Але дарма. Два довгих дні
Ридала, наче вся в огні,
Марія, не пила, нс їла,
Не знала сну, собі лишень
Шептала щось. На третій день
Її світлиця спорожніла.

Ніхто не знав, куди і як
Вона поділась. Лиш рибак
Чув кінський тупіт серед ночі,
Козацький голос та дівочий,
І вранці слід восьми підків,
На луках росяних уздрів.

Не тільки юності весна,
Рум'янці, кучері злотисті,
Бува, й стареча сивина,
Рубці чола та очі млисти
В душі жагучій, молодій
Раптово будять пломінь мрій.

І незабаром Кочубею
Вразила серце новина:
Забула сором, честь вона,
І він — Мазспа — він із нею!
Яка ганьба! Старі батьки
Нс хочуть вірити в чутки.
Та правда перед них з'явилася
У наготі своїй страшній,
Душа злочинниці розкрилася
Отцеві й матері старій.

І всім було тоді не диво,
Чому цуралася примхливо
Вона сім'ї, як тих заков,
І в тайні одна зітхала,
До женихів, на їх любов,
Мовчанням лиш відповідала;
Чому так тихо за столом
Лише Мазепу дослухала,
Як добра бесіда гуляла
І чаша пінилась вином;
Чому вона завжди співала
Його слова, його пісні⁵,
Котрі складав у ті він дні,
Як слава ще його не знала;
Чому в душі своїй живі
Носила кличі бойові
І дзвін літавр, що гучно лине
Під бунчуком, при булаві
Грізного владаря Вкраїни⁶...

Багат і знатен Кочубей,
Надійних має він людей!
Свою омить він може славу,
На повстання піднять Полтаву;
Раптово посеред двірця
Він може помстою отця
Скарати гетьмана лихого;
Він може десь на самоті
Вразитъ... Та помисли не ті
Тривожать горде серце в нього.

Була та буряна пора,
Коли Росія в юні літа,
Боріння полум'ям зігріта.
Мужала з генієм Петра.
Дано їй вчителя для слави,
Суворий був та грізний він,
І не один урок кривавий
Завдав їй шведський паладин.
Та в випробах тяжкої кари,
Від долі стерпівші удары,
Зміцніла Русь. Так молот б'є:
Він скло дробить,— булат кує.

У славі марній та холодній
Одважний Карл дійшов безодні.
На древню рушив він Москву,
І руські котяться дружини:
Так вихор пил жене з долини
І хилить в куряви траву.
Ішов він тим шляхом широким,
Де грізний муж у час новий
Втікав назад ганебним кроком
Назустріч гибелі своїй ⁷.

Вкраїна глухо хвилювалась.
Давно в ній іскра розгорялась.
Зухвалі друзі давнини
Нової прагнули війни,
Вимоги кидали чванливо,
Щоб гетьман узи їх розбив,
І Карла ждав петерпеливо
Їх нерозважливий порив.
Навкруг Мазепи роєтина сва
Славільний крик: Пора! Пора!
Та хитрий гетьман залишався
Слугою відданим Петра.
В спокою гордого личині
Урядував він на Вкраїні,
На поголоски не зважав,
Байдуже пив, бенкетував.

«Що ж гетьман? Він старий, безсилій! —
Казала молодь навкруги.—
Труди і літа погасили
Вогонь колишньої снаги.
По що тримтячою рукою
Він носить славну булаву?
Тепер би вдарити війною
На злоненависну Москву!
Коли б старий наш Дорошенко ⁸,
Чи Самойлович молодий ⁹,
Чи наш Палій ¹⁰, чи Гордієнко ¹¹
Були при владі військовій,
Тоді б у сніжному завої
Не вмерли наші козаки,
І Малоросії сумної
Вже визволялись би полки» ¹².

Отак, свавільна та гаряча,
Шуміла молодість козача,
Піддавшись пагубі оман,
Забувши краю давній бран
І при Богдані буйні збори,
Священні битви й договори
І сонце слави крізь туман.
Та старість ходить обережно
І підозріливо зорить,
Чого не можна й що належно,
Вона не вирішає вмить.
Хто в глибину морську погожу
Пройде в просторі льодовим?
Хто бистрим розумом своїм
Впізна безодню зловорожу
Душі підступної? У ній
Чуттів колишніх буревій
Лежить захований глибоко,
І давніх здійснення надій,
Можливо, зріє одиноко.
Та, затаївши зло в думках,
Чим хитрий гетьман брехливіший,
Тим в поведінці він простіший
І спокійніший у речах.
Як він уміє самовладно
В серцях довіру викликатъ,
Думками править безоглядно
І таємниці розкриватъ!
Як він у широті лукавій,
В старечім колі, при вині
Сумує по колишній славі
І згадує минулі дні,
Свободу славить з непокірним,
Ганьбує владу із невірним,
З озлілим — слози пролива,
З дурним — розумні ллє слова!
Небагатьом, мабуть, відомо,
Що буйний дух у нім кипить,
Що рад він ворогу своєму
І чесно, і безчесно мстить;
Що він образи її одної
Нікому в світі не простив,
Що він в удаванім спокої

Злочинні думи затаїв;
Що він не відає святыні,
Що він не знає благостині,
Що вірність гетьману чужа,
Що кров ладен він лить, як воду,
Що згорда топче він свободу,
Що рідний край він зневажа.

Думки страшні, мов чорні ночі,
Він затаїв, як лютий звір,
В душі своїй. Та інші очі
Його впіймали хижий зір.

«Ні, чорний яструбе, ні, враже! —
Скрегоче Кочубей.— Дарма!
Твоя оселя в прах не ляже,
Дочки коханої тюрма;
Ти не згориш серед пожару,
Ти не подохнеш від удару
Моєї шаблі й поготів;
В руках московських злих катів,
Серед відмов, у темній крові,
На дібі скорчишся в півслові,
Ти проклянеш і день, і час,
Коли дочку хрестив у нас,
І той бенкет, де чесну чашу
Тобі сповна я наливав,
І ніч, коли голубку нашу
Ти, яструб хижий, заклював!..»

Так! Дні були, що з Кочубеєм
Був друг Мазепа; з давниши,
Як сіллю, хлібом і слеєм,
Ділились мріями вони.
На полі бою вірні коні
Іх поруч крізь огонь несли,
Розмови довгі у безсонні
На самоті вони вели.
Упевнений у Кочубеї
Душі бездонної своєї
Частину гетьман відкривав,
Про переміну дуже скору,
Про перемови й непокору.

Словами темними казав.
Так, серце Кочубея вірне
Було за тих часів йому.
Та нині правий гнів незмірний
Не спогадів печаль німу,
А помсту родить; він голубить
В душі єдину мисль палку:
Чи сам загине, чи погубить,—
Сповна відплатить за дочку.

Але свою завзяту злобу
Він міцно в серді затаїв.
«В журбі безсилій жде він гробу,
Кінця своїх нещасних днів.
Він зла Мазепі не бажає;
Лиш на дочці лежить вина.
Та він проте й дочку прощає:
Хай богу дастъ одвіт вона,
Що занедбала честь і сором,
Закони неба і землі!..»

Тимчасом він орлиним зором
В домашнім колі, при столі,
Товаришів шука відважних,
Несхитних, вірних, непродажних.
У всім він звірився жоні¹³:
Давно в глибокій тишині
Донос на гетьмана він пише;
І по-жіночі запальна,
Його підбурює жона
Відплату довершить скоріше;
Як надійде пора нічна,
Неначе дух, йому вона
Про помсту шепче й дорікає.
І слової ллє, і запевняє,
І вимагає клятв,— і їй
Клянеться Кочубей старий.

Удар обдумано. У змові
З ним Іскра¹⁴ заодно стойть.
Обидва мислять: «Ми готові
Розправу з ворогом чинить.
Але покластися на кого,

Хто, для загального добра,
Донос на владаря лихого
До ніг могутнього Петра
Складе, забувши осторогу?»

Поміж полтавських козаків,
Що їх зневажила Марія,
В одного з юності років
Кохання розцвіло, як мрія.
В світання час, по вечорах,
Десь над рікою, в яворах,
В тіні черешень серед саду
Бувало він Марію ждав
І в тім жданні один страждав,
В короткій стрічі мав розраду-
Без сподівань її любив,
Не докучав він їй мольбою:
Відмови б він не пережив.
А як наїхали юрбою
До неї женихи, то він,
Несчастний, зник у безнадії.
Коли ж той поголос, як дзвін,
Розніс ганьбу страшну Марії,
І розтинає сміх людський
В жорстокім натовпі повсюди,—
Зостався вірним без облуди
Любові бранець молодий.
Якщо ж при нім хто випадково
Ім'я Мазепи споминав,
То мовчки він білів раптово
І зір додолу опускав.

. . . . .

Хто під зірками, в тишині,
Так пізно іде на коні?
То чий же кінь невтомно лине
Через байраки та долини?

На північ править він коня,
Ніде на спочив не спиня,
Ні у діброві, ні в долині,
Ані на річці бистроплинній.

Мов скло, булат його блищить,
Мішок у пазусі дзвенить,
І жвавий кінь біжить охоче,
Густою гривою тріпоче.

Потрібне золото гінцю,
Булат — утіха молодцю,
А кінь — утіха ще миліша,
Та шапка в нього найцінніша.

За шапку він лишити рад
Коня, червінці, свій булат,
А шапку видасть тільки з бою
І тільки разом з головою.

А що тій шапці за ціна? —
У ній важлива тайна,
Донос на лиходія правий
Царю Петрові із Полтави.

Не знаючи, що близько грім
І не сполоханий нічим,
Мазепа, знай, готує лихо.
З ним єзуїт¹⁵ у час нічний
Народний бунт готує тихо
І обіцяє трон хиткий.
У тьмі, як чорні лиходії,
Вони оцінюють події,
Ще ні світанок, ні зоря,
Складають шифр універсалів¹⁶,
Цінують голову царя
І продають життя васалів.
Убогий старець у дворсць,
Не знати звідки, часто ходить,
І Орлик¹⁷, справ усіх знавець,
Його заводить і відводить.
Отруту всюди потайну
Гетьманські слуги розсівають:
Там із Булавіним¹⁸ здіймають
Козацькі бунти на Дону;
Там будять диких орд відвагу,
Там, за порогами Дніпра,
Лякають вольнуватагу

Самодержавністю Петра.
Мазепа поглядом ширяє
І шле листи із краю в край:
В погрозі хитрій підіймає
Він на Москву Бахчисарай.
Король його в Варшаві знає,
В старім Очакові паша,
У стані Карл і цар. Не має
Спокою гетьмана душа;
Усі він зважує надії,
Вірніш готове свій удар;
Лиха в нім воля не слабіє
І не згаса злочинний жар.

Та як здригнувсь він, стрепенувся,
Коли здаля йому почувся
Раптовий грім! Коли йому,
Росії ворогу тому,
Вельможі руські¹⁹ надіслали
В Полтаві писаний донос
І замість праведних погроз,
Як жертві, ласку обіцяли;
І, ратним віddаний діlam,
Не давши віри тим словам,
Що правду щиро повістили,
Сам цар Іуду утішав
І карою бентежні сили
Утихомирить обіцяв.

Мазепа, ніби раб покірний,
Цареві пише, лицемірний:
«І знає бог, і видить світ:
Він, бідний гетьман, двадцять літ
Служив цареві чесно, вірно,
Його щедротами безмірно
Піднесений до висоти.
Яка ж злоба панує нині!
Хіба ж йому при домовині
В науку підлих зрад іти
І затемняти чесну славу?
Тож він помогу Станіславу²⁰
У перемовах відхилив,
Не захотів королювання

І потаємне листування
На розсуд відіслав царів?
Чи то ж не він підмову хана²¹
І царгородського султана
Відрік? Він, чистий, як зоря,
За славу білого царя
Готовий завжди стати до бою,
Життя віддать і труд тяжкий,
Йому ж той ворог навісний
Вкриває голову ганьбою!
І хто ж то? Іскра, Кочубей!
А звались друзями, братами!..»
І з кровожерними сльозами,
В зухвалій злобності своїй,
Їх страти просить лиходій...²²

Їх страти?.. Старче многолітній!
Чию дочку цілуєш ти?
Та серце, повне глухоти,
Докір ховає неодвітний.
Він каже: «Хоче в боротьбі
Зо мною мірятись, безумець!
Сокиру гострить, вільнодумець,
Він сам на голову собі!
Куди біжить, закривши очі?
Які за ним підуть охочі?
Чи, може... Ні, дочки любов
Сивин отецьких не відкупить,
Коханець гетьману відступить,
А ні — моя пролється кров».

Маріє, бідна ж ти, Маріє,
Красо черкаської землі!
Не знаєш ти, якого змія
Голубиш у нічній імлі,
До нього пристрастю окута!
Його ж душа розпутна й лютая!
Кому ти, кинувши сім'ю,
Невинність принесла свою?
Його хвилястий сивий волос,
Його лукаво-ніжний голос,
І зморшки темного чола,
І поглядів жагучі мла

Тебе навіки полонили.
Забула матір ти для них,
Віддавши отчий вік похилий
За ложе пристрасних утіх.
Своїми дивними очима
Тебе старий зачарував,
Словами тихими своїми
В тобі сумління він приспав.
На нього дивишся побожно,
В очах пашить кохання жар,
Його лелієш безт rivожно,
Твоя ганьба — тобі як дар.
Її несеш в собі, безсила,
Як честь,— красуня молода,
Ти чари ніжного стида
В своїм падінні загубила...

Що стид Марії? Що слова?
Людські обмови — марна піна,
Як їй схиляється в коліна
Гетьманська горда голова,
Як з нею гетьман забуває
Своєї долі труд і шум,
Чи таємниці грізних дум
На самоті їй розкриває!
І днів невинних їй не жаль,
І душу їй одна печаль,
Бува, як туча, затсмяє:
Вона зажурених, старих
Отця і матір уявляє;
Вона крізь сльози бачить їх,
Бездітних тих батьків своїх,
До їх печалі дослухає...
О, чом не відає вона
Того, що знає вся Вкраїна!
Ні! Тайни чорної не зна
У всім краю вона єдина.

ПІСНЯ ДРУГА

Мазепа хмурий. Клекотить
Жорстока дума невситима.
Марія ніжними очима
На нього, сивого, зорить,
Коліна гетьману обнявши,
Говорить про кохання знов.
Даремно чорних дум назавше
Не віддалити її любов.
Він на Марію не зважає,
Холодні думи тче свої,
На ніжні закиди її
Мовчанкою відповідає.
Марія вражена, сумна —
І, задихаючись, вона
Встає і гнівно промовляє:

«Послухай, гетьмане: тобі
Я віддала усе на світі
І за любов мою в ганьбі
Я мала лиш одне в приміті:
Твою любов. Глуха її німа,
Згубила щастя я сама,
Але за долею своєю
Я не жалію: в тишині,
В ту ніч, як стала я твоєю,
В коханні клявся ти мені.
Чому ж, скажи, мене не любиш?»

Мазепа

Мій друже, кривдиш ти мене.
Облиш безумство це чудне;

Ти ним лиш серце марно губиш:
Чуттів жагучих темний вир
Твою засліплює уяву.
Тебе люблю, Маріє, вір,
Сильніше я, ніж владу й славу.

Марія

Неправда. Скільки слів гучних!
Були ми завжди нерозлучні,
Тепер же пестошів моїх
Не прагнеш ти — вони докучні;
Всі дні ти десь поміж старшин,
Мені ж, самотній, дні, як літа;
А в ночі довгі — чи один,
Чи з старцем ти, чи в єзуїта.
Любов покірлива моя
Стрічає відсіч неласкову.
Ти пив недавно, знаю я,
За пані Дульську. Це цікаво!
Та пані Дульська хто?

Мазепа

I ти

Ревнива? Чи мені, старому,
Шукать любов ще невідому,
В покорі серце їй нести?
Чи став би я, усюди знаний,
Немов юнак палкий, зітхать,
Ганебні волочить кайдани,
Жінок лукаво спокушать?

Марія

Ні, ні, відкрий мені всю душу,
Скажи одверто все — і край.

Мазепа

Твій спокій берегти я мушу...
Що ж! Таємницю, друже, знай!

Давно задумали ми діло,
Тепер воно кипить у нас.
Для боротьби усе наспіло
І скоро вдарить слушний час.
Без вольності, добра і слави
Ми гнулисісь нижче від трави,
Під покровительством Варшави,
Під самовладністю Москви.
Вкраїні бути, як державі,
У незалежності пора:
Знамена вольності криваві
Я підіймаю на Петра.
Обидва, в пактах незабутих,
Стоять за мене королі,
У повстанні, у сіцах лютих
Я трон возвдвигну на землі.
Підтримати друзі теж зуміють:
Княгиня Дульська, з нею діють
Цей старець, що стрічала ти,
Та езуїт. Усе готове.
Від них я маю і домови,
І королівські всі листи.
Оде такі мої визнання.
Твої підозри й нарікання
Розвіяні?

Марія

О милий мій,
Ти будеш цар в землі своїй!
Корони золото багряне
Твоїм сивинам личить.

Мазепа

Стій.
Не все збулося. Буря гряне;
Що ж доля вирече моя?

Марія

З тобою я живу без страху,—
Могутній ти! О, знаю я:
Здобудеш трон.

Мазепа

А що, як плаху? .

Марія

На плаху разом, якщо так,
Не стерплю я твоєї згуби!
Та ні: ти носиш влади знак.

Мазепа

Тобі я любий?

Марія

Ти? Чи любий?

Мазепа

Скажи: чи я, чи батько твій
Тобі дорожчий?

Марія

Милій мій,
Цей запит — нашо він? Тремтливо
Його я слухаю. Сім'ю
Забути хочу я свою,
Бо я ж сім'ї ганьба; можливо,
(Який страшний думок потік!)
Мене отець прокляв навік,—
За кого ж бо?

Мазепа

Миліший, може,
Все ж батько? Ти мовчиш...

Марія

О боже!

Мазепа

Що ж? говори.

Марія

Вирішуй сам...

Мазепа

Послухай: довелося б нам,
Мені чи батьку, йти до скону,
А ти б суддею нам була,
Кого б ти в жертву принесла,
Кому б ти стала в оборону?

Марія

Ах, досить! Серця юс терзай
Спокусник ти.

Мазепа

Відповідай!

Марія

Ти зблід; яка сувора мова!..
О, не гнівись! Тобі готова
Віддать життя своєго дні;
Але від слів цих жахом віс.
Доволі.

Мазепа

Пам'ятай, Маріє,
Що ти сказала тут мені.

Спокійна українська ніч.
Прозоре небо. Зорі сяють.
Дрімоти-сну не гонить з віч
Повітря тепле. Ледве мають
Тополі листям срібляні.

І місяць ген в височині
Над Білу Церкву випливає
І гетьмана сади рясні
Та замок давній осяває.
І тихо, тихо все кругом;
Та в замку шепті і неспокій.
У темній башті, під вікном,
В задумі тяжкій і глибокій,
В заковах Кочубей сидить
І хмуро в небеса зорить.

У завтра смерть. Та він без страху
Гадає про жахливу плаху;
Не жаль йому свого життя.
Що смерть? Жадане забуття!
Готов лягти він в гроб кривавий.
Долає сон. Та боже правий!
Лягти негіднику до ніг,
Упасті безсловесно в порох,
Щоб по царевій волі міг
Царів знущаться з нього ворог,
Згубить життя і честь свою,
І друзів вольную сім'ю
На кару повести, на муки,
Чужий покутувати гріх
І ворогів почути сміх,
Упавши смерті в чорні руки!..
І нікому заповісти
Згубителю своєму мсти!

І він згадав свою Полтаву
І друзів погляди ясні,
Минулих днів багатство й славу,
Дочки задумливі пісні,
І дім, де зріс серед природи,
І труд, і сни, і роздолля нив,
Де взнав життєві насолоди,
А потім сам же їх лишив.
Для чого? —

Ключ в замку іржавім
Гримить, лунає межі стін.
Нешчасний думає: це він!

Це на шляху моїм кривавім
Мій вождь під знаменом хреста,
Той, що несе святі скрижалі,
Цілитель туги та печалі,
Слуга розп'ятого Христа,
Його святую кров і тіло
Приніс мені для каяття,
Щоб смерть свою зустрів я сміло,
Пішов до вічного життя!

В журбі, у розпаці сердечнім
Нещасний Кочубей готов
Перед всесильним, безконечним
Звільнити душу від заков.
Та не пустельника святого,
Він гостя пізнає страшного:
Жорстокий Орлик перед ним.
В огиді, з поглядом сумним,
Страждалець в Орлика питає:
«Ти тут, жорстокий кате мій?
Останній час у тьмі нічній,
І той Мазепа відбирає?»

Орлик

На допит мій відповідай.

Кочубей

Іди собі — й на тому край;
Залиш мене.

Орлик

Визнання нові
Потрібні гетьману.

Кочубей

Які?

Давно на допити тяжкі
Я все сказав. У кожнім слові
У мене лжа. Я лицемір,
Лукавий я. Хоч вір, не вір,
А гетьман правий.

О р л и к

Hi, зі мною
Все говори! Ти був багат;
Ми знаєм: не єдиний клад
В Диканьці²³ схований тобою.
Ти вмреш, тяжка твоя вина;
Добро ї маєток — все сповна
Надіїде у казну військову —
Такий закон. Кажу я знову:
Відкрийся сам, та не лукав.
Де ті скарби, що ти сховав?

К о ч у б е й

О, так! Безцінні мав три клади
Я у житті цім для відради.
І перший клад мій — честь моя,
Його в тюрмі утратив я;
Був другий клад, мов цвіт лілеї,—
То світла честь дочки моєї.
Над ним тремтів я, умлівав,—
Мазепа другий клад украв.
Але зберіг я клад останній —
Святу, гарячу мсту мою,
Що завтра богу віддаю.

О р л и к

Старий, покинь ці мудрування!
Покинутъ маєшъ нинѣ світъ,
Тож думу зберігай сувору.
Не час на жарти. Дай одвітъ,
А хочешъ мукъ — дістанешъ скоро:
Де гроши?

К о ч у б е й

Спокій дай мені,
Холопе злий! По лютій карі,
Як я лежатиму в труні,
Ти з гетьманом своїм у парі
Біжи моє добро шукать
Вночі, кривавими руками

Лъюхи глибокі розриватъ,
Палити села з хуторами.
Та ще візьми дочку мою;
Вона тобі, прелютий враже,
Скарби ті всі сама покаже;
Тож, ради бога, я молю,
Дай спокій бідному в неволі.

О р л и к

Де гроші маєш? Покажи.
Не хочеш? — Гроші де? Скажи,
А ні — у муках вмреш поволі.
До місця покажи сліди.
Мовчиш? — Ну, що ж! Гей, кате, йди!²⁴

І кат зайдов...

О, страдна noche!

Де ж гетьман? Де той лиходій?
Куди сковатися він хоче
В гадючій совісті своїй?
Ще спить Марія у світлиці,
Не знає бідна таємниці,
А поруч, мовби тінь німа,
Сидить, очей не піdnіма,
Мазепа втишині понурій.
В душі думки пливуть, як бурі,
Глухі, мов темрява ночей.
«Умре безумний Кочубей;
Нема рятунку вже. Чим ближче
Надходить час для наших справ,
Чим владу я міцніш прибрав,
Тим при мені схилиться нижче
Повинен ворог. Шлях один:
Донощику й клеврету згин,
Кінець». Та, глянувши на ложе,
Мазепа думає: «О, боже!
Що буде з нею, як вона
Почує про криваву страту?
Пролине часу небагато,
І виявиться тайна...
Що ж учинить тоді? Сокира,

Упавши зранку, загримить
По Україні. Правда щира
По світу враз загомонить!..
Ах, бачу я: кому від долі
Життя припали буруни,
Той стій один, як воїн в полі,
Не прилучай собі жони.
Не запрягти у віз єдиний
Коня і полохливу лань.
Минули захвату хвилини,
Тепер плачу безумства дань..
Все, що ціни собі не знає,
Все, чим життя цвіте, буяє,
Вона мені, сердешна, в дар
Все віддала старому,— боже!
Який готову їй удар!»
І він зорить на тихе ложе:
О, юність в тиші чарівній!
Як ніжно сон її леліє!
Уста розкрились; подих віє,
В груді тріпоче молодій;
А завтра... Він ховає очі,
Встає, не дивиться назад,
І тихим кроком серед ночі
Виходить у самотній сад.

Спокійна українська ніч.
Прозоре небо. Зорі сяють.
Дрімоти-сну не гонить з віч
Повітря тепле. Ледве мають
Тополі листям срібляні.
Та хмурі помисли страшні
В душі Мазепи: зорі ночі,
Обвинувальні гострі очі,
Глузливо дивляться за ним,
Тополі у ряду густім
Услід хитають головою,
Мов судді, шепчуть між собою.
І ночі літньої пітьма
Задушна й чорна, як тюрма.

І враз... мов стогін... крик' між стін
Неначе з замку чує він.

То сон уяви в час світання,
Чи плач сови, чи звіра рик,
Чи інший звук, чи муки крик,
Але у серці хвилювання
Перебороть не міг старий.
І на протяжний звук нічний
Мазепа відповів тим криком,
Яким в бою, в шаленстві дикім,
Криваву січу покривав,
А з ним Забіла й Гамалія,
І... Кочубей... немов завія,
Летіли в полум'ї заграв.

Зорі багряної краса
Вже осяває небеса
І облива промінням ниви,
Вершки гаїв, ріку ясну.
Лунає ранку шум грайливий,
Людина зводиться від сну.

Марія солодко зітхає
Іще в дрімоті, й почуває
Крізь сон легкий, що хтось зайшов
До неї, ніг її торкнувся.
Вона прокинулась — та й знов
В усмішці зір її зімкнувся,
Проміння стрівши чистий рій.
Марія руки простягнула
І в млості, в ніжності, шепнула:
«Мазепо, ти?..» Та голос її
Відповіда не той... О, боже!
Встає, тремтить... Як статись може?
Це ж мати тут...

М а т и

Мовчи, в цей час
Не погуби ти, дочки, нас.
Вночі я кралась обережно
Тобі благання принести.
Сьогодні страта. Тільки ти
Зм'якшила б лютість їх безмежну.
Врятуй отця.

Д о ч к а
(жахаючись)

Який отець?
І що за страта?

М а т и

Чи й донині
Не знаєш?.. Ні! Ти не в пустині,
Ти у двірці; ти знаєш те,
Що сердце в гетьмана круте,
Що невблаганно він карає,
Що цар його лиш дослухає...
Та горе: ти сумну сім'ю
З ним проміняла на неславу;
Тебе я сонну застаю,
Коли вчиняють злу розправу,
Читають вирок судовий,
І вже на пласі батько твій.
Ми тут чужі, мій плач не діє...
Опам'ятайся! Встань, Маріє,
Біжи, впади йому до ніг,
Щоб батька стратити не зміг.
Твій зір катам пов'яже руки,
Сокиру одведе від зла,
Проси, рятуй отця від муки:
Ти ж честь Мазепі віддала,
Він не відмовить...

Д о ч к а

Що зі мною?
Отець... Мазепа... За стіною
Кати... Ось мати тут моя,
Чи збожеволіла це я,
Чи, може, марю?..

М а т и

Бог з тобою!
Це не примари, дочка, ні!

Невже не знаєш ти в ці дні,
Що батько твій не міг миритись
З твоїм безчестям і гріхом,
І, щоб над гетьманом помститись,
Листа царю послав тайком,
Що в муках, в допитах кривавих,
Зізвався в помислах лукавих,
В стиді страшної клевети,
Що, бідну жертву правоти,
За це його згубити раді,
Що при військовій всій громаді,
Якщо його не осінить
Десниця праведна господня,
Він буде страчений сьогодні,
Що тут, тимчасом, він сидить
В тюремній башті.

Д о ч к а

Боже, боже!
Сьогодні! Бідний батьку мій!

І діва падає на ложе,
Як мертвa, в тиші гробовій.

Шапки цвітуть. Списи бліскочуть.
Б'ють бубни. Мчаться сердюки²⁵.
У лад шикуються полки,
Юрба кипить. Серця тріпочуть.
Дорога, мов гадючий хвіст,
Забита людом, ген іскриться.
На полі височить поміст.
Там кат гуляє, веселиться.
Своєї жертви дожида,
В руках, знічев'я, підкида
Важку нагострену сокиру;
З простолюдом жартує щиро.
Клекоче гомін поміж лав:
І сміх, і лайка, і нарікання...
Ралово вигук пролунав —
І стихло все. Лиш коней ржання

I тупіт чути в тишині.
Там на чолі із сердюками
Поміж старшин, із козаками,
Сам гетьман мчався на коні.
А там, по київській дорозі,
Підвода їхала. В тривозі¹
Дивились тисячі очей.
З землею й небом в ясній згоді,
У вірі чистій, на підводі
Сидів безвинний Коцубей
Ta Іскра з ним, товариш вірний,
Страшному вироку покірний.
Підвода стала. Загримів
Церковний хор в співзвуччях красних.
З кадил пахучий дим поплив.
За упокій душі нещасних
Народ весь молиться, притих,
Вони ж — за ворогів своїх.
Устали, йдуть. Ляга на плаху,
Перехрестившись, Коцубей.
Неначе в гробі, тьма людей
Мовчить. Сокира б'є з розмаху,
I покотилася голова.
Все поле зойкнуло. Катюга
Ізнов разить — і пада друга,
Аж закривавилася трава.
I кат злорадно на ту пору,
Їх за чуби піднявши вгору,
Потряс руками обома,
Щоб бачила юрба німа.

Збулася страта. Без турботи
Народ звідтіль додому йде
I про діла свої й роботи
Розмови голосно веде.
I затихає шум поволі.
Тоді через дорогу в полі
Дві жінки перейшли сумні,
В пилу, з утоми мов п'яні,
До місця страти по дорозі
Вони спішили у тривозі.
«Вже пізно!» — хтось жінкам сказав,

Рукою в поле показав.
Там козаки поміст ламали,
Молитву піп читав смутну,
І на підводу піdnimali
Дубову тесану труну.

Перед усім козацтвом, сам
Мазепа грізний віддалявся
Від місця страти. Він терзався
Страшної пустки відчуттям.
Ніхто до нього не зближався,
І він мовчав, хмурний, мов тінь;
Весь в піні, мчав гетьманський кінь.
Прибув додому, «що Марія?»
Спитав Мазепа. Чує він —
В словах розгуба, безнадія...
В страху, не знаючи причин,
Мазепа сам в світлицю входить;
Німа в світлицітишина —
Він в сад, і там бентежний бродить;
Але над ставом лиш луна
Та шелест листя таємничий.
Скрізь порожньо, нема слідів —
Марія зникла! — Слуг він кличе,
Своїх моторних сердюків.
Вони біжать. Хропуть їх коні,
Почувся дикий клич погоні,
Всі верхи — й скачуть молодці
Щодуху в даль, у всі кінці.

Він жде — але даремна мрія!
Не повертається Марія.
Ніхто не знав, не прослідив,
Куди та як вона втікала...
Мазепа в гніві скреготів,
Притихши, челядь трепетала.
У чорній тузві сам один.
Замкнувся у світлиці він.
Над ложем там у пітьмі ночі,
Сидів, не сплющаючи очі,
Знемігшись від нелюдських мук.

Світанком повернулись слуги,
За сердюком слідом сердюк.
Їх коні ледве йшли. Попруги,
Підкови, сідла й чепраки,
Було все піною покрите,
В крові, розгублене, побите,—
Та жоден, добру чи сумну,
Не зміг сказати новину.
Марії й сліду існування
Увага пильна не знайшла.
Одна лиш мати в тьму вигнання
Скорботу й горе понесла.

ПІСНЯ ТРЕТЬЯ

Душі похмурої печаль
Зухвалих поривань у даль
В душі Маєпи не поборе.
Надій огріваний огнем,
Він з гордим шведським королем
Продовжує переговори.
Але до часу він хотів
Розвіять сумніви ворожі,—
І перед сонмом лікарів
У вданих муках зліг на ложі,
Благаючи про ласки божі.
То праця, пристрасті, війна,
Печалі, хворості старечі
Його, як смерті злі предтечі,
В постелю вклали. Не страшна
Йому вже смерть. Він небо славить,
Святий обряд він хоче править
І архіпастирю рече,
Що зрікся вже земної слави,—
І на чоло його лукаве
Єлей освячений тече.

А час минав. Москва чекала,
Гостей даремно виглядала,
Щоб тризну справити нову
Там, де ворожі домовини.
Ta Карл, ішовши на Москву,
Звернув параз до України.

I день приспів. Устав з одра
Мазела, страдник той бессилий,
Що вже, здавалось, умира
У тихих зойках край могили,

І ополчився на Петра.
Перед полками він своїми
Погрозно блискає очима,
І зносить шаблю, й на коні
Враз опинився при Десні.
Безсилий, зігнутий додолу,
Так оний хитрий кардинал,
Дійшовши папського престолу,
Вернув собі юнацький пал.

І вість на крилах полетіла.
Вкраїна глухо зашуміла:
«Він перекинчик, зрадник він,
Під ноги Карлу, як поклін,
Бунчук поклав». Огонь бушує,
Війни народної зоря
Встає кривава.

Хто змалює
Страшний, мов буря, гнів царя? ²⁶
Гримить анафема в соборах;
Мазепин вид терзає кат ²⁷.
Шукають в Раді, в вольних зборах
Нового гетьмана. Назад
З пустельних селищ Єнісея
Родини Іскри, Кочубея
Самим покликані Петром.
Він з ними слізози проливає
І ласку чинить, осипає
Новою шаною й добром.
Мазепин ворог, друг єдиння,
Палій вертається з заслання,
Йде на Вкраїну, в стан царів.
Тремтить весь бунт осиротілий.
На пласі гине Чечель ²⁸ смілий
З отаманом січовиків.
І ти, що для гучної слави
Змінив корону на шолом,
Твій час настав, ти вал Полтави
Уздрів нарешті за горбом.

І цар туди ж повів дружини.
Вони як буря потекли —

І вороги серед долини
Один одного облягли:
Не раз побитий, в битві смілий,
З жадоби крові захмелілий,
Стріча на полі бою так
Грізного ворога вояк.
У злобі бачить Карл могучий
Уже не ті безладні тучі
Блідих з-під Нарви втікачів,
А шнур полків колопострійних,
Швидких, слухняних і спокійних,
І непохитних ряд штиків.

Та він рішив: узвітра бій.
Весь табір шведський — в сні міцному-
Лиш чути в темряві нічній
Розмову у шатрі одному.

«Hi, друже Орлику, ні, ні,
Ми поспішили не до речі;
Згоряль в дочасному вогні
Всі задуми мої старечі;
Змарнується мета моя,
Бо крок зробив я нерозважний,
В цім Карлі помилився я:
Він — хлопчик спритний та відважний;
Дві-три сутички розігратъ
Уміє, жартувати з лихом,
У ворога погостюватъ²⁹,
Відповісти на бомбу сміхом³⁰;
Не гірш за руського стрільця
Пробратись до чужого стану,
Звалити в сутиці бійця
І обмінятъ на рану рану³¹;
Та не йому стоять в борні
З самодержавності титаном:
Як полк, вертіти долі дні
Він змусить хоче барабаном;
Сліпий, упертий, запальний,
Він в легковажності своїй
Бог зна якому щастю вірить;
Ворожу силу в боротьбі
Минулим чудом хоче мірять,—

Він роги облама собі.
Соромлюсь: войовник-бродяга
Мене, старого, полонив.
Мазепу юність та відвага
І марні успіхи боїв,
Як діву, згадили».

О р л и к

Що ж! Бою
Діждемось. Не минув ще час.
Петро помириться з тобою,
Забуде зло і прийме нас.
Розбитий нами, як грозою,
Він прийме мир, поклавши зброю.

М а з е п а

Ні, пізно. Руському царю
Зі мною в мирі жить не можна.
Давно рішилась непреложна
Моя судьба. Давно горю,
Злобою повен. Під Азовом
Вночі я з ним бенкетував:
Вином кипіли повні чаші,
Кипіли в лад розмови наші.
Я слово смілив сказав.
Притихли гості, цар підвівся,
Об стіл ударила рука,
У вус мій білий учепився,
Кричав, немов на гайдука.
Тоді зумів я гнів здолати,
Але про помсту клятву дав;
Носив її — як носить мати
Дитя під серцем. Час настав.
Про мене мислі пам'яткові
Носить він буде до кінця.
Я — кара, послана Петрові;
Я — терен для його вінця.
Він городів би дав немало,
Віддав би щастя днів своїх,
Щоб тільки знову, як бувало,
Гримати за вус мене при всіх.

Надіймося цієї ночі:
Кому втікати, рішить зоря.

І змовк, заплющив темні очі
Він, зрадник руського царя.

Горяť заграви світанкові,
І на долини й береги
Гармати б'ють. Дими багрові
Пливуть у небо навколо
До сонця з сивої юги.
Полки ладом проходять в гулі.
В кущах засіли вояки.
Літають ядра, свищуть кулі,
Холодні блискають штики.
Звичаї гордої обранці,
Штурмують шведи наші шанці;
Летить кіннота наперед,
Піхота рушила за нею,
Тяжкою стійкістю своєю
Кріпить кінноти грізний лет.
І поле битви згубне, чорне
Гримить, палає тут і там,
Та щастя бою неповторне
Служити починає нам.
Назад відкинуті дружини,
Змішавшись, падають у прах.
Відходить Розен крізь тіснини,
Палкий здається Шліпенбах.
Ми гоним шведів рать за раттю;
Їх слава меркне між огнів,
І бога битви благодаттю
Наш кожен крок запломенів.

В натхненні віщім і високім
Тоді гримлять слова Петра:
«За діло, з богом!» Із шатра,
В юрбі любимців, певним кроком
Петро виходить. Із-під брів
Він мече іскри. Він прекрасний.
Він ночі тьма, він сонце ясне.
Він весь — гроза і божий гнів.
Іде. Йому коня підводять.

Баский і тихий вірний кінь,
В огні, в диму палахкотінь
Тремтить, очима косо водить
І, гордий вершником своїм,
Летить крізь битви чорний дим.

Вже полудень. Жара палає.
Мов ратай, битва спочиває,
Де-де гарцюють козаки.
У лад шикуються полки.
Музика бойова не грає.
Мовчать гармати між дерев,
Скінчивши свій голодний рев.
І враз — в роздолище безкрає
Могутнє грянуло ура:
Полки побачили Петра.

І перед воями своїми
Промчавсь він, радісний, мов бій.
Він поле пожирав очима,
За ним слідом, в юрбі тісній,
Гнізда Петрового пташата,
Його дітей сім'я крилата,
В трудах державності й війни
Товариші його й сини:
І Шереметев, слави тідний,
І Брюс, і Боур, і Репнін,
І щастя любленець безрідний,
Що став напівдержавцем він.

І перед синіми рядами
Своїх уставлених бійців,
В качалці, несеній руками
До гробу вірних служників,
Блідий від рани, Карл з'явився.
Вожді героя йшли за ним.
Він в думу тиху затопився.
Непевний зір його відбив
Якесь незнане хвилювання,
Немовби жданий бій родив
У серці сміливім вагання...
Враз кволим помахом руки
Послав на руських він полки.

І з ними царські всі дружини
Зйшлись в диму серед рівнини:
І грянув бій, Полтавський бій!
В огні, під градом розпашілим,
Жива стіна йде кроком смілим,
Над збитим строєм свіжий стрій
Штики змикає. Ніби туча,
Кіннота вимчалась летюча
І, повна шалу, згаряча
Січе, рубає з-за плеча.
Падуть на мертвих мертві люди,
Чавунні ядра звідусюди
Скакають, нібито живі,
Здіймають пил, шиплять в крові.
Швед, руський — ріже, ранить, коле,
Бій барабанний, стогін кволій,
Іржання, рик, гарматний грім,
І пекло й жах в диму страшнім.

Серед тривоги й хвилювання,
Натхнення повні, без вагання
Зоряť вожді-володарі
На бій від ранньої зорі,
Про перемогу й смерть раптову
У тишині ведуть розмову.
То хто ж стоїть біля царя
Старий, ізгорблений роками,
Підтримуваний козаками,
Орлиним оком бій зміря?
Не вперше бачити герою
Шалене хвилювання бою.
Вже на коня не скочить він,
Знемігсь Палій старий в засланні,
І козаки на кличі бранні
Не налетять з усіх сторін!
Та чом же спалахнули очі,
І гнівом, наче млоюночі,
Старого хмуриться чоло?
Що схвилюватъ його могло?
Чи він в диму, в огні картечі,
Мазепу вгледів десь крізь бій,
Зненавідів літа старечі,
Беззбройний, в немочі своїй?

Мазепа з думою одною
Дививсь на битву, між юрбю
Повсталих буйних козаків,
Близьких, старшин і сердюків.
І раптом постріл. Він скопився
У Войнаровського в руці
Мушкетний ствол іще димився.
Убитий, з гнівом на лиці,
Козак скривавлений валявся,
А кінь весь в піні, у пилу,
Почувши волю, дико мчався
І зник, пірнувши в синю млу.
Козак на гетьмана старого
Летів із шаблею в руках,
З безумним гнівом ув очах.
Мазепа підійшов до нього
І мовив слово. Та козак
Вже сплющив зір. Грозив, однак,
І в сконі ворогу Росії,
Зберігши невтоленний гнів,
Ім'я коханої Марії
Язик нечутно шепотів.

Та гнуться, гнуться шведські сили.
Час перемоги! Ми зломили!
О, славний час! О, слави лет!
Іще напір — тікає швед³²;
Кіннота вслід — рубає, коле,
Мечі ступила вже вона,
Покрили мертві збиті поле,
Немовби чорна сарана.

Петро святкує. Гордий, ясний
І слави повен зір його.
Бенкет царський його прекрасний.
Під війська поклики свого
В шатрі своїм він пригощає
Своїх вождів, вождів чужих,
Славетних бранців сам вітає,
І за навчителів своїх
Заздравний келих підіймає.

А де ж той перший, званій гість?
Учитель наш, ясновельможець,

Чию важку тривалу злість
Полтавський зборкав переможець?
І де ж Мазепа? Як з очей
Іуда зник, блідий од страху?
Чому король не між гостей?
Чом зрадник не пішов на плаху? ³³

Де степу дика глухина,—
Король і гетьман мчать здалека.
Зв'язала доля їх одна,
А злоба лята й небезпека
Дарують силу королю.
Він рану болісну свою
Забув. Поникши головою,
Втікає він у даль глуху,
І слуги віддані юрбою
Ледь здоганяють на шляху.

На степ загледівшись мінливий,
На трави росні до колін,
З ним поруч іде гетьман сивий.
Ось хутір видно... Що ж це він,
Мазепа, ніби налякався
І геть від хутора помчався,
Як від людей тікає звір?
Чи, може, запустілий двір,
Цей дім глухий, цей сад самотній
І двері в пустку цю німу
Якийсь-то випадок скорботний
Тепер нагадують йому?
Невинності святої кате!
Чи ти впізнав житло багатс,
Цей дім, колись всеселий дім,
Де пив вино в гульбі бурхливій,
І за столом, в сім'ї щасливій,
Сміявся з другом ти своїм?
Тобі цей дім очей не коле,
Де тихий ангел проживав?
І сад, відкіль вночі у поле
Ї ти вивів... О, впізпав!

Повіто степ нічною млою,
У тьмі дніпрові береги.

Дрімають чуйно під горою
Петра й Росії вороги.
Героя сон минають мрії,
Полтави втрату він забув.
Та сон Мазепи темний був.
Похмурій, повний безнадії.
І раптом в полі мовчазнім
Чийсь голос кличе. Що за лихо?
Перстом киваючи, над ним
Хтось нахилився тихо-тихо.
Здригнувшись, немов на страті, він.
Над ним бліда, простоволоса.
Одягнена в лахміття, боса,
З безумним поглядом, жахна,
Стойте під місяцем вона...
«Чи це не сон?.. Це ти... Маріє?»

Марія

Ах, тихше, друже! В цей-бо час
Сон над батьками тихо віє...
Чекай... Вони почують нас.

Мазепа

Маріє, бідна ж ти, Маріє!
Опам'ятайся! Ти страшна.

Марія

Як мати хитруватъ уміє!
І що за оповідь смішна?
Вона, як тайну, розказала,
Що вмер неначебто отець,
Мені тихенько показала
Старечу голову,— творець!
Куди втекти від злого слова?
Подумай тільки: голова
Була не людська, сивоброва.—
А вовча, он яке бува!
Чим обманить мене хотіла!
Не сором серце так пекти?

І задля чого? Щоб не сміла
У двох з тобою утекти!
Повіриш? —

Крізь одчай глибокий
Коханець наслухав жорстокий.
У вирі дум тяжких, вона
Йому шептала, мов п'яна:
— Я пам'ятаю поле... свято...
І чернь... і мертві там тіла...
І мати в степ мене вела...
А де ж ти був? З тобою різно
Ми розійшлися, самотня я.
Ходімо вдвох. Мерцій... вже пізно.
Ах, бачу, голова моя
Палає з думання пустого:
А я вважала не за того
Тебе, старий. Залиш мене.
Страшний твій погляд і глузливий.
Потворний ти, а він вродливий:
В очах його блищить любов,
Слова такі ласкаві, милі!
У нього вуса білі, білі,
А на твоїх засохла кров!..

І з диким сміхом завищала,
Подібна сарні молодій,
І, раптом скочивши, помчала,
І зникла в темряві нічній.

Світало. Схід зачервонів.
Огонь ясний полум'янів.
Пшеницию козаки варили;
Без сідел коней до Дніпра
Драбанти напуватъ водили.
Проснувся Карл... «Ого! Пора!
Вставай, Мазепо. Вже світає».
Та він не спить, лице бліде,
Бо розпач серце пожирає,
Дихання в грудях не зведе.
І мовчки він коня сідлає,
І мчиться з королем в імлі,

І страшно поглядом ширяє
Над рідним рубежем землі.

Сто літ минуло — що ж лишилось
Від гордих цих людей міцних,
Від пристрастей іх вогняних?
Минуле їх не воскресилося —
І зник давно кривавий слід
Зусиль, поневірянь, побід.
В житті північної держави,
В її звитяжній боротьбі,
Лиш ти воздвиг, герой Полтави,
Величний пам'ятник собі.
А там, де вітряки рядами
Стоять по самий небосхил
Понад бендерськими валами,
Де бродять буйволи стадами
Навколо вояцьких тих могил,—
Останки захистку розбиті
І сходини вкрива земля;
Вони одні лише на світі
Гласять про шведа-короля.
З них відбивав герой безумний
З юрбою слуг, під криків гук,
Бійців турецьких напад шумний
І кинув шпагу під бунчук.
Дарма б захожий тратив сили,
Шукавши гетьмана могили:
Мазепа ніби зник у тьму.
Лиш в дні великої святині
Собор погрозливо доині
Гримить анафему йому.
Та збереглася ще могила
Тих двох, що впали в кров і пил:
Між давніх праведних могил
Їх мирно церква приотила ³⁴.
В Диканьці вартою стоять
Дуби, розрісшися крислато;
Про друзів, посланих на страту,
Вони нащадкам гомонять.
Де ж грішниця-дочка? Предання
Мовчить об тім. Її страждання,

Її недоля та кінець
Укриті темною пітьмою
Від нас навіки. Лиш порою,
Коли в сслі сліпий співець
Виконує перед народом
Пісні Мазепи,— то, бува,
Він і про грішну діву згодом
Козачкам юним заспіва.

ПРИМІТКИ (Пушкіна)

¹ Василь Леонтійович Кочубей — генеральний суддя за часів Мазепи.

² До рядка «Кругом Полтавы хутора» Пушкін дав примітку: «Хутір — загородній дім».

³ Кочубей мав декілька дочок; одна з них була замужем за Обидовським, небожем Мазепи. Та, про яку тут згадується, звалася Мотрею.

⁴ Мазепа справді сватався до своєї хрещениці, але йому відмовили.

⁵ Переказ приписує Мазепі кілька пісень, що донині збереглися у пам'яті народній. Кочубей у своєму доносі теж згадує про патріотичну думу, яку ніби склав Мазепа. Вона гідна уваги не тільки в історичному відношенні.

⁶ Бунчук і булава — ознаки гетьманської влади.

⁷ Див. *Мазепу* Байрона.

⁸ Дорошенко, один із героїв давньої Малоросії, непримирений ворог російської влади.

⁹ Григорій Самойлович, син гетьмана, засланого в Сибір на початку царювання Петра I.

¹⁰ Семен Палій — фастівський полковник, славетний наїзник. За свавільні наскоки засланий був до Єнісейська через скарги Мазепи. Коли цей останній виявився зрадником, то й Палій, як заклятий ворог його, був повернутий із заслання і брав участь у Полтавському бою.

¹¹ Кость Гордієнко — кошовий отаман запорозьких козаків. Згодом передався до Карла XII. Взятий у полон і страчений в 1708 р.

¹² 20 000 козаків було відряджено до Ліфляндії.

¹³ Мазепа в одному місці закидає Кочубеєві те, що пим верховодить дружина його, *горда і зискоумна*.

¹⁴ Іскра, полтавський полковник, товариш Кочубея, що поділив з ним його умисел і долю.

¹⁵ Єзуїт Залєнський, княгиня Дульська і якийсь болгарський архієпископ, вигнаний з своєї батьківщини, були головними агентами Мазепи. Останній у вигляді старця ходив з Польщі на Україну і назад.

¹⁶ Так звалися маніфести гетьманів.

¹⁷ Пилип Орлик, генеральний писар, поплічник Мазепи, після смерті (в 1710 р.) Мазепи дістав від Карла XII марний титул малоросійського гетьмана. Згодом перейшов у магометанську віру і вмер у Бендерах близько 1736 року.

¹⁸ Булавін, донський козак, що бунтував близько того часу.

¹⁹ Таємний секретар Шафіров і гр. Головкін, друзі й заступники Мазепи; на них, по справедливості, повинен лежати жах суда і страти доносителів.

²⁰ В 1705 році. Див. примітки до Історії Малоросії, Бантиша-Каменського.

²¹ Під час невдалого походу до Криму Кази-Гірей пропонував йому з'єднатися з ним і спільно напасті на російське військо.

²² В своїх листах він скаржився, що доносителів катували надто легко, і невідступно вимагав іх страти, порівнюючи себе з Сусанною, безвинно обмовленою беззаконними стариками, а графа Головкіна — в пророком Даніїлом.

²³ Село Кочубея.

²⁴ Вже засуджений на смерть, Кочубей був катуваний у війську гетьмана. З відповідей нещасного видно, що його допитували про скарби, заховані ним.

²⁵ Військо, що перебувало на власному утриманні гетьманів.

²⁶ Сильні заходи, до яких удався Петро з властивою йому бистротою та енергією, утримали Україну в послухнянстві.

«1708 ноября 7-го числа, по указу государеву, казаки по обычаю своему вольными голосами выбрали в гетьманы полковника стародубского Ивана Скоропадского.

8-го числа приехали в Глухов киевский, черниговский и Переяславский архиепископы.

А 9-го дня предали клятве Мазепу оные архиереи публично; того же дня и персону (куклу) оного изменника Мазепы вынесли и, сняв кавалерию (которая на ту персону была надета с бантом), оную персону бросили в палачевые руки, которую палач, взяв и прицепя вя веревку, тащил по улице и по площади даже до виселицы, и потом повесили.

В Глухове же 10-го дня казнили Чечеля и прочих изменников...» (*Журнал Петра Великого*).

²⁷ В оригіналі слово кат і пояснення Пушкіна: «Малороссийское слово. По-русски — палач».

²⁸ Чечель одчайдушно обороняв Батурин проти військ кн. Меншикова.

²⁹ В Дрезден до короля Августа. Див. Voltaire. *Histoire de Charles XII*⁴.

³⁰ — Ах, вана величність, бомба!..— «Що є спільного між бомбою і листом, який тобі диктую? пиши». Це сталося значно пізніше.

³¹ Вночі Карл, сам оглядаючи наш табір, патрапив на козаків, що сиділи коло вогнища. Він поскакав просто на них і одного з них застрелив. Козаки дали по ньому три постріли і тяжко поранили в ногу.

³² Завдяки прекрасним розпорядженням і діям князя Меншикова, наслідок головної битви був вирішений зараздегідь. Ібо (скавано в Журналі Петра Великого) непобедимыс господа шведы скоро хребет свой показали, и от наших войск вся неприятельская армия весьма опрокинута. Петро згодом багато чого прощав Даниличу (Меншикову) за послуги, які явив того дня генерал кн. Меншиков.

³³ Московський імператор, охоплений радістю, сковати яку він не давав собі труда, приймав на полі бою полонених, яких приводили до нього натовпом, і щохвилини питав: «Де ж мій брат Карл?»

...Тоді, піднісши келих з вином, він сказав: «За здоров'я моїх вчителів у воєнній справі!» Реншільд запитав його: кого він вшанував таким чудовим найменням. «Вас, панове шведські генерали»,— відповів цар.— «В такому разі, ваша величність,— сказав граф,— ви дуже невдячні, коли так кепсько повелися з своїми вчителями».

³⁴ Обезглавлені тіла Іскри і Кочубея були віддані родичам і поховані в Київській лаврі; над їх гробом висічено такий напис:

«Кто еси мимо грядый о нас неведущий,
Елицы зде естесмо положены сущи
Понеже нам страсть и смерть повеле молчати,
Сей камень возопиет о нас ти всцати,
И за правду и верность к монарсе нашу
Страдания и смерти испытмо чашу,
Злуданьем Мазепы, всевечно правы,
Посченны заставш топором во главы;
Почиваем в сем месте Матери Владычне,
Подгающия всем своим рабом живот вечный.

Року 1708 месяца июля 15 дня посчены средь обозу войско-вого, за Белою Церковию на Борщаговце и Ковшевом, благородный Василий Кочубей, судия генеральний; Иоанн Искра, полковник полтавский. Привезены же тела их июля 17 в Киев и того ж дня в обители святой Печерской на сем месте погребены».

* Вольтер. Історія Карла XII.

T A 3 I T

1829—1830

Не жартівливих бесід ради,
Не для кривавої наради,
Не для вітання кунака,
Не у гульбі напитись п'яно
Адехи з'їхались так рано
У двір Гасуба старика.
Підступно вбитий у Гасуба
Рукою заздрісника син
Біля руїни Татартуба.
Лежить у рідній саклі він.
Обряд завершують прощальний,
І смутно лине спів мулли.
В гарбу запряжені воли
Стоять при саклі в час печальний.

У двір набилося людей
І чутъ сумне виття гостей,
Що б'ють з плачем в нагрудні броні,
Зачувши шум не бойовий,
Без вершників гасають коні.
Всі ждуть. Із саклі між дружин
Виходить батько — в горі він.
Два уздені за ним виносять
На бурці мертвого. Юрбу
Вони дорогу дати просяять.
Складають тіло на гарбу
І поряд з ним — завітну зброю:
Ще не розряджену пищаль,
Колчан і лук, кинджал героя
І шаблі звіrenoї сталь,
Аби міцна була могила,

В якій звитяжцю спочивать,
Щоб міг на клич він Азраїла
При зброї воїном устать.

Уся процесія у зборі,
Гарба рипить. У пил доріг
Адехи рушили суворі,
І коней стримують своїх.
Вже меркнув захід променистий,
Гірські освітлювали вали,
Коли в долину кам'янисту
Прийшли наморені волі.
Від люті ворога в долині
Поліг той вершник молодий,
Там тінь могили прийме нині
Навіки труп його німий.

Вже труп в землі. Уже могила
Закидана. І саме в час,
Як молитви юрба творила,
Із-за гори з'явились враз
Старик і отрок з ним плечистий.
Дають дорогу прихідцю —
І мовить скорбному отцю
Старик поважний, урочистий:
«Минуло вже тринадцять літ,
Як ти в аул чужий ледь світ
Прийшов, вручив мені младенця,
Щоб виховав я немовля,
Як волелюбного чеченця.
Сьогодні прийняла земля
Твого улюбленого сина.
Скорись, Гасубс, ти судьбі —
Привів я іншого тобі.
Ось він стойть, твоя єдина
В житті надія і любов.
Свою ти втрату ім заміниши,
Труди мої ти сам одіниш,
Я не хвалитися прийшов».

Замовкнув. Глянув в пориванині
Гасуб на отрока. Таєт,
Схиливши голову в мовчанні,

Неначе вкопаний стойть.
Старий Гасуб йому радіє
І мрію вже в душі леліє,
До себе горне юнака,
І до наставника ступає,
І дякує, і закликає
До себе в гості старика.
Три дні, три ночі з кунаками
Його він хоче пригощать,
По тому чесно виряджатъ
З благословенням і дарами.
Йому завдячую я цим,—
Так батько думає з журбою,—
Безцінним другом і слугою
За кривду месником міщним.

*

Минають дні. Печаль заснула
В душі Гасуба. Та юнак
Не втратив дикості однак
Серед родимого аула.
Він мов чужий. Він цілий день
У горах сам; мовчить, блукає.
Так в саклі пещений олень
Все рветься в ліс і в глуш тікає.
Він у скелястих горах звик
Повзти по стежці кам'янистій,
Вслухатись в бурі голосисті
І споглядати гірський потік.
Сидить до ночі над горою
І в нього в серці сум і жаль.
На руку спершилась головою,
Він очі вступлює у даль.
Які думки йому спадають?
Чого бажає він тоді?
І сни бентежні, молоді,
Куди з землі його гукають?
Хто зна! Незрима глиб сердець,
Адже свавільний отрок в мрії,
Як вітер в небі...

Та отець
На нього вже втрача надії.

«Де ж,— мислить він,— плоди наук,
Одважність, хитрість, зброї вірність,
Лукавий розум, сила рук?
В Тазіті ж млявість, непокірність.
Чи сину в душу не проник,
Чи обманув мене старик».

*

Тазіт із табуна виводить
Коня, улюбленця свого.
Два дні в аулі їдуть його,
На третій — в саклю він приходить.

Б а т ь к о

Де, сину, був?

С и н

У тих краях,
Де прорвано скелястий берег,
На Даріял відкрито шлях.

Б а т ь к о

Що там робив?

С и н

Я слухав Терек.

Б а т ь к о

А чи не бачив ти грузин,
Чи руських?

С и н

Бачив я, з товаром
Тифліський їхав вірменин.

Б а т ь к о

При варті їхав?

С и н

Ні, один.

Б а т ь к о

Чом несподіваним ударом
Його ти вбити не посмів,
Не окропив шаблюки леза? —

Потупив очі син черкеса,
І слова він не відповів.

*

Тазіт ізнов коня сідлає,
Два дні, дві ночі пропадає
І на зорі вертає в двір.

Б а т ь к о

Де, сину, був?

С и н

За пасмом гір.

Б а т ь к о

Кого ти стріниув?

С и н

На кургані
Від нас утеклого раба.

Б а т ь к о

О, милосердна ти, судьба!
Де ж він? Невже-бо на аркані
Ти втікача не приволік?

В мовчанні знов Тазіт поник.
Гасуб нахмуривсь, розізвився,
Та гнівним словом не відкрився.
«Ні, — дума про Тазіта він,—
Таким, як брат, йому не бути,
Ні, не навчився менший син,
Як золото шаблею здобути.
Ні стад моїх, ні табунів
Він не зуміє збагатити.
Усе б на хвилі він зорив,
На небо, зорями укрите.
Він незугарен відбиває
Ногайських коней із биками
І з бою взятими рабами
В Анапі судна наповнять».

*

Тазіт ізнов коня сідає.
Два дні, дві ночі пропадає.
На третій день, блідий, як мрець,
Прийшов додому. І отець,
Його побачивши, питає:
«Де був ти?»

Син

Поблизу станиць
Кубані, близ лісних границь.

• • • • • • •

Батько

Кого ти бачив?

Син

Супостата.

Батько

Кого, кого?

С и н

Убивцю брата.

Б а т ь к о

Того, що сина вбив мого!
Підходь!.. де голова його?
Тазіт!.. Дай череп, де ж бо він?
Дай подивлюсь!

С и н

Убивця був
Один, поранений, без зброї!

Б а т ь к о

Ти, знаю, помсти не забув!..
Його ти повалив на спину
І, шаблю вихопивши, сину,
У горло сталъ йому встремив,
Повільно тричі покрутив,
Натішився його стогнанням,
Його гадючим умираним...
Де ж голова, яку ти зняв?

Та син мовчав, потупив очі.
Гасуб темніший став од ноці
І сину грізно заволав:

«Іди ти геть,— не мій ти син,
Ти не чеченець,— ти старуха,
Ти боягуз, ти вірменин!
Кляну тебе — тікай, щоб духу
Ніхто лякливого не чув,
Щоб вічно знов ти сором втечі,
Щоб мертвий брат тобі на плечі,
Мов кішка зранена, стрибнув,
І гнав до урвища нещадно,
Щоб ти, як олень від рушниць,
Тікав у страху, безпорадно,
Щоб руські діти із станиць

Тебе вірьовкою спіймали,
Як вовчена пошматували,
Щоб ти... Тікай... тікай мерщій,
Мій зір поганити не смій!»

Сказав, на землю впав — і очі
Заплюшив. Так лежав до ночі,
Коли ж підвісся він без сил,
Був темним синій небосхил,
Поволі місяць піdnімався,
На скелі сріблом розливався.
Таєта тричі він гукнув.
Одвіту з ночі не почув...

*

Гірських ущелин поселенці
В долині весело зійшлись,
І звичні ігри почались,
І юні вершники чеченці,
Як вихор линучи крізь пил,
Стрілою шапку пробивають,
І килим складений, навпіл
Умить булатом розтинають,
То раптом сходяться в борні,
У танці мчать. Дружини, діви
Пісні заводять — в далині
Ліси відлунюють ті співи.
Між юнаків лише один
Забав наїзників не знає,
Не скаче верхи вздовж рівнин,
З дзвінкого лука не стріляє.
І поміж дів стоїть одна
Бліда, похмура, мовчазна.
Та дивна пара на майдані
Немов не бачить усього.
І горе ім: він у вигнанні,
Вона любовниця його...

Було колись!.. юнак із нею
Таємно бачився між гір,
Любовну трутуту пив душою,
Щасливий долею своєю

Ловив коханки теплий зір,
Коли з домашнього порогу
Вона дивилась на дорогу,
Подружку слухаючи,— вмить
Не чує жартів, побіліє
І в очі глянути не сміє,
Немов зоря вся запашить;
Або коли вона стояла
Край річки, при воді ясній,
І довго глек високий свій
Дзвінчастим струмом наповняла.
І він, закоханий бідак,
По волі серця раз приходить
До неї в саклю, і відводить
Старого батька, ѹ каже так:
«Твою дочку давно кохаю,
В самотині живу, страждаю.
Благослови любов мою.
Я бідний, та могуч і молод,
Люблю я труд, ним відгоню
Від саклі нашої я голод.
І буду я тобі, старик,
Як син і друг, завжди слухняний,
Твоїм синам — кунак коханий,
Для неї — вірний чоловік».

ДОМИК В КОЛОМНІ

1830

I

Чотиристопний ямб набрид мені:
Ним кожен пише. Хлопчакам в забаву
Пора б його лишить. У давні дні
Я вже хотів узятись за октаву.
А ѿ справді-бо: для мене не страшні
Співзвуч потроєння. Пущусь на славу!
Зі мною рими запросто живуть;
Дві прийдуть якось, третю приведуть.

II

Щоб вільний шлях відкрити перед ними,
Дієслова я ім дозволю вжити...
Ви знаєте, що дієслівні рими
Не до вподоби нам. Чому? — скажіть!
Шіхматов так писав богохранимий,
Вживати їх і в мене давня хіть.
І так у нас не дуже щедра мова,—
Навіщо ж нам цуратись дієслові?

III

Не буду їх я згорда бракувать,
Як рекрутів, що мають ганджі й вади,
Або як коней, за погану стать,—
Прислівників і злучників заради;
З дрібного наброду вербую рать,
Нам треба рим; все зберегти я радий,
Хоч весь словник; що слово, то й солдат,
Всі в стрій придатні: в нас бо не парад.

IV

Ну, чоловічі і жіночі рими!
Благословившись, спробуймо: рушай!
Рівняйся, в ногу, й лавами стрункими
По троє в ряд в октаву заждкажай!
Не бійтесь, не надто вже грізні ми,
Тримайсь вільніш і тільки не здавай,
А там потроху звикнем, слава богу,
І на широку вийдем дорогу.

V

Як любо віршів шереги вести
Під цифрами, в порядку, стрій за строєм,
Не дозволять убік ім одійти,
Як війську, в пух розсипаному боєм!
В пошані кожен склад тут має йти,
Тут виглядає кожен вірш героєм;
Поет же... З ким цей порівняти стан?
Він — сам Наполеон чи Тамерлан.

VI

Спочиньмо трошечки на цьому слові.
Що? Припинити чи пустить на пе?
Люблю діліти рядки п'ятистопові
Цезурою, інакше-бо сліпе
Веде нас око на стежки тернові,
І хоч сиджу тепер на канапе,
Здається, ніби у тряскому возі
Я по грудках на мерзлій мчу дорозі.

VII

Що за біда? Не пішки ж все гулять
По невському граніту, чи на балі
Лощить паркет, або конем гасать
В киргизькому степу. Подамся ж далі
Від станції до станції чвалатъ
За прикладом того оригінала,
Що, не годуючи, на рисаку
З Москви приїхав на Неву-ріку.

VIII

Ну, вже й рисак! Парнаський іноходець
Не обжене його. Старий Пегас
Беззубим став. Ним виритий колодязь
Усох давно. У кропиві Парнас;
В відставці Феб живе, а хороводець
Стареньких муз уже не вабить нас.
І табір свій з класичних верховинок
Перенесли ми на торговий ринок.

IX

Усядься, музо; рученьки прийми,
Під лавку ніжки! Не пустуй, небого!
Тепер почнім.— Вже років до восьми
Тому, жила собі старенька, вбога
Вдова з дочкою. Перед ворітами
Покровської, де будка, дим з старого
Домка їх вився. Й зараз ув очах
Їх ганок, три вікна, похилий дах.

X

Три дні тому, в годині вечоровій,
Туди ходив з знайомим я одним.
Хатини вже нема. Триповерховий
Замісто неї збудували дім.
Згадав стареньку я, дочку, розмови
Із ними під віконцем розписним,
І дні пори моєї молодої,
І думав: чи живі ж вони обое?

XI

І посмутнів я: на високий дім
Я скоса поглядав. Якби в ту пору
Його вогнем оповило лихим,
То для мого озлобленого зору
Було б приємно. Серце сном чудним
Буває сповнене, і без розбору
Думки рояться нам, коли самі
Чи вдвох з товаришем блукаєм ми.

XII

Тоді блажен, хто твердо словом править
І держить мисль на прив'язі свою,
Хто присипляє в серці або давить
З сичанням там притаєну змію;
Хто ж балакун, тих поголос уславить
Як виродків... Я води Лети п'ю,
Бо лікар заказав мені смутливість:
Облишмо це — зробіть таку вже милість!

XIII

Старенька (бачив лиця я такі
Не раз в картинах Рембрандта) носила
Чепець та окуляри. А з дочки
Була, їй-право, дівчина премила:
Ніч темна — очі, брови, як шнурки,
Сама ж, немов голубка — ніжна й біла;
І мала смак освічений. Вона
Вже прочитала твори Еміна,

XIV

Уміла також на гітарі грати,
Співати «Стонет сизий голубок»
І «Выйду лъ я», ѹ старішої згадати,
Що восени,— за самовар гурток
Зібрали, чи везімі, у теплій хаті,
Або весною, вибігши в лісок,—
Співає сумовито руська діва,
Як музи наші, тужна і журлива.

XV

Фігурно чи буквально: всі в одно.
Від ямщика до першого поета,
Ведем сумної. На Русі давно
Не пісня — тужний зойк. Ясна прикмета!
Заводим за здоров'я, а воно
Зійде на завпокій. Журби тенета
Смутять нам муз гармонію і дів,
Та до вподоби нам їх журний спів.

XVI

Параша (звалась так красуня наша)
Уміла прати, гладити, шить, плести:
Всім господарила сама Параша,
Доручено їй рахунки її вести,
При ній варилася гречана каша
(Допомагала їй цей труд нести
Стара Феклуша, куховарка вправна,
Дарма що без смаку й оглухла здавна).

XVII

Удень, було, матуся під вікном,
Панчохи мирно в'яжучи, сиділа,
А вечорами за малим столом
Розкладувала карти й ворожила.
Дочка ж надворі, в домі і кругом —
Встигала скрізь, лиш плаття миготіло,—
Чи хто ішов чи їхав хто, вона
Всіх (стать зірка!) вже бачила з вікна.

XVIII

Віконниці зимою досить рано
В них зачиняли, влітку ж — довидна
Скрізь порозчинено. Бліда Діана
Дивилася ще довго до вікна
Дівочого (ні одного роману
Нема без того, де — не новина!).
Хропла давно вже матінка бувало,
Дочка ж усе на місяць поглядала

XIX

І слухала десь на даху котів
Нявchanня — знак побачення нескромний,
Чи варти поклик, дзвони дзигарів,
Та ѹ тільки. Ніч у затишній Коломні
На диво тиха. Рідко де з домів
Майнє дві тіні. Серце діві томній
Було можливо чути, як воно
Колотиться в напруге полотно.

XX

І влітку, і зимою щонеділі
В Покровській церкві бачили вдову,—
З дочкою вдвох у лівому приділі
Вони ставали спереду. Живу
Тепер не там я, та не раз у мілі
Місця, в Коломну думкою пливу
І слухаю в неділю у Покрови
Відправи руські — ранні й вечорові.

XXI

Туди вчащала поїздом бучним
Графиня... (не згадаю, як і звали) —
Багата, молода; у дорогім
Убранні пишно входила,— стояла
Й молилась гордо (гордість перед ким!).
Не без гріха, весь час і я бувало
На неї задивлявся. Парашин стрій
Здавався ще убогішим при ній.

XXII

Графиня часом погляд свій вельможний
Спиняла на Параші. Але та
В сумирності молилася побожній,
Уся — покора й ніжна простота,
Заглиблена у мрії нетривожні;
Графині ж тільки власна красота
Була в думках, сурова й гордовита,
У чарі мод принадливо повита.

XXIII

Вітрець пихи від неї повівав.
Та в цім її холоднім ідеалі
Виразно повість іншу я читав —
Покори в скаргах, довгої печалі...
То їх я думкою перебігав,
То лиш вони мій погляд привертали...
Графиня ж цього знати не могла
І, мабуть, в список жертв мене внесла.

XXIV

Вона страждала, хоч була прекрасна
І молода, хоч бігла доля їй
В розкошуванні, хоч фортуна власна
Годила їй, хоч мода запашний
Курила фіміам,— вона нещасна.
Стократ від неї в простоті своїй
Була щасливіша моя Параша,
Нова, читачу мій, знайома ваша.

XXV

На гребні роговім змія-коса,
Мов змійки, кучері з-над вушок русі,
Косинка навхрест чи вузлом звиса,
Та воскові на тонкій шиї буси —
Оде і вся оздоб її краса.
Проте стрункі гвардійці чорновусі
Все ж їздили біля її вікна —
І без оздоб їх вабила вона.

XXVI

Чи хтось припав до серця городянці,
А чи до всіх байдужою була
Вона,— побачимо. І вдень, і вранці
Вона собі то шила, то пекла,
Не думаючи про Париж, про танці,
Про царський двір (хоч при дворі жила
Її двоюрідна сестриця, Вєра
Івановна, дружина гоф-фур'єра).

XXVII

Сумна набігла раптом новина:
Вернувшись раз із бані, куховарка
Заслабла. Надаремно їй вина
Давали, ї чаю, ї м'ятної припарки,
І оцту. Саме під Різдво вона
Вночі померла. Бідної пекарки
Як не бувало. Того ж дня прийшли
Й труну її на Охту одвезли.

XXVIII

У дому всі за нею шкодували,
Найбільш — кіт Васька. Та вдова моя
Подумала, що два, три дні — не далі —
Живуть без куховарки, що своя
Трапеза не залежить від печалі.
Дочку покликала: «Парасю!» — «Я!»
— «Де б куховарку взяти? Розпитай-но
В сусід. Шукай дешевшої, звичайно».

XXIX

— «Спитаю, матінко». Й пішла кудись,
Закутавшись (було в зимі суворій,
І сніг скрипів, і сяйвом розлились
По небі синьому морозні зорі).
Вдова все ждала, хоч давно плелись
Її сном думки старечі. В пізні пори
Дочка до неї тихо увійшла
І мовить: «Ось я наймичку знайшла».

XXX

За нею слідом дівчина незнана,
В одєжині короткій повстяній,
Ставна на зрост, з обличчя непогана,
Ввійшла, вклонилася низько, одяг свій
Мнучи, стоїть в кутку, біля дивана.
«Що ж візьмеш ти?» — Звернувшись,
мовить їй
Старен'ка.— «Все, що буде вам завгодно,—
Відказує вона: — на все я згодна»...

XXXI

Тій відповідь сподобалась.— «Як звуть?» —
«Та Мавра». — «Ну, живи, Мавруню, з нами.
Ти молода, але розумна будь —
Гони мужчин. Служила в нас роками
Покійниця, та на непевну путь
Ні разу не хитнулася без тями.
Вмій догоditъ мені й дочці моїй,
Ретельна будь, прилічуватъ не смій».

XXXII

Минає день і два. Не видно діла
Із куховарки: те перепекла,
Те недосмажила, пересолила;
Перевернула мисник, повен скла;
Посадять шити — голку загубила,
На лайку — хоч би оком повела;
У всьому знає тільки зіпсувати,
Параша й ради не могла їй дати.

XXXIII

В неділю вранці мати і дочка
Пішли до церкви. Дома залишили
Маврушу: бачте, спухла її щока,
І зуби в неї цілу ніч боліли;
А що спекти хотіла пиріжка,
То мала в ступці натовкти ванілі.
Пішли без неї. На вдову відтак
У церкві враз находити переляк.

XXXIV

Вона подумала: «З якої ласки
Так заманулось Мавроньці пекти?
Чи не кортить їй часом — без опаски
Нас обікрасти й нишком утекти?
Були б мені упам'ятку запаски
В обнову к святу! Боже, захисти!
В таких думках старенька умлівала,
Не витерпіла врешті і сказала:

XXXV

«Постій сама, Параню, я піду
Додому,— щось так моторошно стало».
Тій дивно: мати зблідла на виду,
Біжить, і з паперті ледь-ледь не впала.
Старенькій серце, мовби на біду,
Колотиться. Якось дошкандибала,
Ввійшла до кухні — наймички нема,
Ступила далі — й стала як німа.

XXXVI

Поважно, перед дзеркалом, в покої
Мавруша брилась. Що ж моя вдова?
«Ах, ах!» — і впала. Халепи такої
Не ждавши, наймичка не добрила
Лиця і просто з мильною щокою,
Лиш затулившись краєм рукава,
Через старенку без поваги плиг,
І всіх по вулиці збиває з ніг.

XXXVII

Відправа одійшла; біжить Параша —
«Що, матінко?» — «Ах, Пашенько моя!
Маврушка...» — «Що їй, що?» — «Служниця
наша...

Ніяк і досі не отямлюсь я...
З люстерьком... вся у милі»... — «Воля ваша,
Нічого не збегну я до пуття;
Та де ж Мавруша?» — «Ах, вона розбійник!
Вона тут брилась... наче мій покійник!»

XXXVIII

Чи Паша зашарілась хоч на мить,
Вже не скажу; але не чути й нині
Про Мавру; ані шкоди наробить
Не встигла, ні копійки в господині
За службу не взяла. Хто заступить
Маврушу взявся молодій дівчині
Й старенкій удові? Не знаю я.
Та ї оповідь кінчається моя.

XXXIX

— «Оце ї усе? Жартуєте!» — «Їй-богу».
— «Так от куди октави нас вели!
Навіщо ж ви зняли таку тривогу,
Скликали рать і з похвальбою йшли?
Завидливу ж обрали ви дорогу!
Невже предметів інших не знайшли?
Чи хоч нема науки в цім якої?»
— «Та ні... чи є: хвилиночку спокою...

XL

Мораль тут ось яка: на погляд мій,
Без грошей наймички не слід наймати;
Хто народивсь мужчиною — не смій
Спідниці ти даремно одягати,
Бо прийде час однаково і в ній
До бритви вдатись, а її вживати
Не дамська справа... От і вся, на жаль,
Оповідання нашого мораль».

ЕЗЕРСЬКИЙ

1832

I

Осінній вітер туч отари
 Над Петроградом хмурим гнав,
 Несли вологий холод хмари,
 Нева шуміла. Вал злітав,
 Об пристань бився в мур камінний,
 Мов чолобитник неспокійний
 В судові двері. У вікно
 Жалівся дощ. Уже давно
 Стемніло все. В цю пору ночі
 Сусіда мій вернувся в дім —
 Іван Єзерський... Спершу з ним
 Я познайомити вас хочу:
 Про службу, чин його і рід
 Вам, читачі, узнати слід.

II

Почнем ав ово *: рід Іванів
 Походженням із тих вождів,
 Чий дух звірячий отаманив
 За давніх літ серед морів.
 Одульф, його начальник роду,
 Був велими грізний воєвода,
 Софійський твердить хронограф.
 При Ользі син його Фарлаф
 Разом з хрещенням в Цареграді
 Взяв руку грецької княжни;
 У них родилися сини:
 Якуб і Дорофей. В засаді

---

* З початку (лат.).

Якуба вбито; Дорофей
Дванадцять народив дітей.

III

Ондрей, за прізвиськом Єзерський,
Родив Івана та Іллю.
Він в лаврі схимився Печерській.
Звідсіль фамілію свою
Ведуть Єзерські. В грізний січі
Один з них глянув смерті в вічі,
Роздавлений, як той комар,
Задами дужими татар;
Зате зі славою із бою
Вернувшись Єзерський Єлізар,—
В степах донських розбив татар,
Поганською упився кров'ю,—
Повівши з тилу в табір іх
Дружину сужальців своїх.

IV

В віках, у почесті і в славі,
Оберігає давнина
Крамол і смут у дні криваві
Єзерських славні імена.
Вони завжди були при владі,
На воєводстві, в війську, в раді
Князям служили і царям.
Із них Єзерський Варлаам
В погорді славився боярській:
За спір, було, в трапезі час
Бував він вигнаний не раз
Із-за стола по волі царській,
Та знов ішов під грізний гнів —
І Сицьких він відсторонив...

V

Тоді ж, як Дума величава
Вінець Романову дала,
Як втихомирилася держава —
І відпочити Русь могла,

А вороги її скорились,—
Тоді Єзерські з'явились
У владній силі при дворі,
При імператорі Петрі...
Але, прощайте: серце чує,
Читачу, я вам надоїв:
Наш вік вас вірно просвітив,
Вас гордість панська не турбує,
І не цікавить вікова
Вас книга ваша родова...

VI

Хто б ваш не був родоначальник,
Мстислав Удалий чи Єрмак,
А чи Митюшка цілувальник,
Вам все одно — звичайно так,
Бо ви гордуєте батьками,
Їх славою та їх правами,
Що їм дісталися колись,—
Від них давно ви відреклися,
Своїй освіченості ради,
Пишаючись, як люду друг,
Достоїнством своїх заслуг,
Чи зіркою своєго дяді,
Чи тим, що звуть вас на обід
Туди, де не бував ваш дід.

VII

Я сам — хоч, правда, з мене всюди
Жартую не один собрат —
Я міщанин, це знають люди,
І в цьому смыслі демократ.
Та каюсь: новий Ходаковський *,
Люблю, як бабушки московські
Заводять річ про давнину,
Про славу роду голосну.
Могучих предків- правнук бідний,
Люблю зустріть їх імена

---

* Відомий любитель старовини. (Прим. Пушкіна).

В двох-трьох рядках Карамзіна.
Хай цей порок і безобидний,
Але від нього — це вже так —
Одвикнуть я не міг ніяк.

VIII

Жалію, що родів боярських
Вже сходить блиск, біdnє дух,
Що вже нема князів Пожарських,
Про інших же пропав і слух;
Що блазень лає їх — Фіглярин,
Що легковажливий боярин
Посіяв грамоти царів,
Як збір старий календарів;
Що історичні древні звуки
Чужі нам стали — хоч спроста
З панів ми лізем в tiers-étât*,
Хоч вбогі будуть наші внуки,
Й ніхто не скаже нам за це
Подяки доброї слівце.

IX

Шкода, що ми свої доходи
Чужим довірили рукам,
В столицю ідем задля моди,
Щоб час лиш марнувати там;
Що не живем сім'єю, спільно,
В достатку, в радості, привільно
До смерті близ могил рідні
У маєтковій тишині,
Де в нашім теремі закритім
Трава пустельна поросла;
Що геральдичний лев осла
Жахається, бо той копитом
Його демократичним б'є:
Так віку дух вершить своє!

* Третій стан, буржуазія (*франц.*).

X

Тому-то, риючись в архіві,
 Я розібрав у вільний час
 Весь родовід героя, в сиві
 Віки заглянувши для вас,
 Мої нашадки, все повідав...
 Єзерський сам же твердо відав,
 Що дід його — великий муж,
 Що мав п'ятнадцять тисяч душ,
 А батькові із них дісталась
 Частина восьма — та й вона
 Була закладена сповна,
 В ломбарді потім продавалась...
 А сам він жалуванням жив
 І регистратором служив.

XI

Спитає з усмішкою злою
 Мене, поета, критик мій:
 «Ото принадного героя
 Обрали ви! Хто він такий?»
 — А що? Колезький регистратор.
 Який ви строгий літератор!
 Співати про нього — чом би й ні,
 Бо він сусід і друг мені.
 Державін про своїх сусідів,
 Про смерть Мещерського писав;
 Співець Феліци прославляв
 Весілля, розкіш їх обідів,
 Їх похорони ospівав
 І світу цим не стурбував.

XII

Поміж Державіним і мною
 Різниця, скажуть, не проста,
 І відокремлена стіною
 Від злопотвори красота,
 І князь Мещерський був сенатор,
 А не колезький регистратор,
 Тож краще хай бере поет

Високий славити предмет;
Нема, до того ж, перевідку
Героям справжнім; досить їх
Серед сучасників моїх;
То чи не з того ж я приходу?
Чи поміж друзів багатьох
Нема великих двох чи трьох?

XIII

Для чого вітер у ярузі
Кружляє листом, пил мете,
Коли судно на виднокрузі
Його дихання в морі жде?
Чому од гір, повз веж руїни,
Важкий орел із неба лине,
Летить на пень? Спитай його.
Чому закохана в свого
Арапа юна Дездемона,
Неначе місяць в ночі млу?
Тому, що вітру і орлу,
І серцю дів нема закона.
Гордись, поєт: ти вільний теж,
Тобі також немає меж.

XIV

Думками повний золотими,
Ніяк не збагнений ніким,
Перед розпуттями земними
Ідеш ти в роздумі своїм.
З юбою ти не ділиш гніву,
Ні здивування, ні пориву,
Ні сміху того, ні нужди.
Дивак гука: куди? куди?
Дорога тут. Та ти не чуєш,
Ідеш, куди тебе ведуть
Чудесні мрії, в славну путь
В натхненні творчому прямуєш,—
І плід його вручаєш ти
Юрбі, рабині суєти.

Скажіть: дурниця, а чи *bravo*,
Або ж нічого не кажіть —
На тім стою,— бо має право
Сусіда мій героєм жити,
Цілком він повісті достойн,
Хоч він, звичайно, і не воїн,
Не другокласний Дон Жуан,
Не циган навіть і не пан,
А так собі звичайний тлінний,
Яких зустрінеш всюди тьму,
Ні по лицю, ні по уму
Від нас ні в чому не відмінний,
Сумирний досить і простий,
А все ж — хлопчина діловий.

А П Д Ж Е Л О

1833

ЧАСТИНА ПЕРША

I

В одному з древніх міст Італії ясної
Колись владарював старий предобрий Дук.
Народові отець, він жив у супокої,
Другу миру, істини, мистецтва і наук.
Та берло владаря не терпить кволих рук,
А добрості своїй він надто віддавався.
Народ любив його і зовсім не боявся.
Караючий закон в його суді дрімав,
Мов недолугий звір, не здатний вже до ловів,—
І Дук це почував, і дуже часто мовив
Про це зі скаргою. Він сам спостерігав,
Що гірші за дідів щодня ставали внуки,
Що груди матері вже гризло немовля,
Що правосуддя скрізь сиділо, склавши руки,
І не давав йому лише лінтою щигля.

II

Нерідко добрий Дук, відчуввши в серці скруху,
Хотів перебороть безладність слабодуху;
Та як? Існуючє, давно наявне зло
В мовчазності судів потвердження знайшло,
Його скарати враз було б несправедливо,
Та й не годилося — для того ж, особливо,
Хто перший сам йому сприяв і потурав.
Що вдіяти? Про це Дук довго міркував
І врешті вирішив на певний час віднині
Віддати до інших рук всю владу у країні,—
Нехай новий владар наводить лад новий,
Удавшись до крутих і незабарних дій.

III

Суворий Анджело, муж, досвідом багатий,
Тоді там проживав; в мистецтві владувати
Не був він новаком, звичаїв пильнував,
Поблід од праць тяжких і святобожних справ;
В закони замкнутий, похмурий, гордовитий,
За дух суворий свій був славою він вкритий;
Заступником нарік його старенький Дук,
І жахом укріпив, і берло вклав до рук,
Йому віддавши всі права і переваги,
А сам, уникнувши докучної уваги,
Ні з ким не стрінувшись, *incognito*, один,
У мандри вирушив, як древній паладин.

IV

Як тільки Анджело узяв стерно в державі,
Тоді відразу все по-іншому пішло,
Заворушилися знов коліщата ржаві,
Закони підвелись, затисши в кігтях зло;
На площах, з остраху примушених мовчати,
Щотижня почались і катування, і страти,
Аж стала чухатись потилиця в людей
І люд казав: «Еге! Не той уже оцей».

V

Один грізний закон, забутий на ту пору,
Поміж законів був: він гнівно провіщав
За перелюбство смерть. Про кару цю сувору
Ніхто із горожан не чув, не пам'ятив.
Похмурий Анджело у зведенні законів
Знайшов його й звелів зробити дійовим
На страх для всіх міських гульвіс і вітрогонів,
Сказавши рішуче помічникам своїм:
«Пора злякати зло. В розбещенім народі
Перетворилися вже звички на права
І крутяться навколо закону на свободі,—
Круг лева, що заснув, туляє так мишва.
Закон не мусить бути опудалом з лахміття,
Куди уже пташки сідають, мов на віття».

VI

Так Анджело на всіх навіяв раптом жах,—
Скрізь ремствуває народ, а молодь на словах
З вельможі строгої сміялася глухо, —
Проте над прірвою ходила пустотливо,
І перший катові до рук попав як стій
Безжурний Клавдіо, патрицій молодий;
Гадаючи в свій час спокутувати провину
І світові явить коханку як дружину,
Джюльєту чарівну він спритно спокусив
І до нешлюбної любові прихилив,
Та наслідки того, на лихо, стали явні;
Коханців молодих застали свідки вправні,
Їх обопільний гріх засудження зазнав
І юнакові суд законний вирок склав.

VII

Нещасний вислухав грізні слова ухвали
І повертається знов журливо до тюрми.
Над долею його й сторонні вболівали.
Він в розpacі ішов. Раптovo між людьми
З'явився Луціо, гультяй собі ледачий,
Паливода й брехун, та чоловік добрячий.
«Мій друже! — Клавдіо гукнув, — допоможи:
Знайди в монастирі сестру мою. Скажи,
Що мушу я на смерть іти, — хай поспішає
Мене порятувати, хай друзів ублагає,
Нехай одвідає сама намісника.
Вона ж бо, Луціо, розумна і метка,
Від бога в цій хист чудово промовляти;
До того ж молодість, коли почне ридати,
Розчулює людей». — «Зроблю, мені повір!» —
Гульвіса відповів, і сам у монастир
Пішов, не гаючись.

VIII

Сиділа Ізабела
У тихій келії. Ігуменя дебела
Із нею бесіду провадила про те,
Щоб завтра прийняла постриження святе.

Враз Луціо дзвінком забрязкав. У світлиці
Напівпослушниця під каптуром черниці
З ним привіталася: «До кого ваш прихід?» —
«Дівице (зваживши на ваш рожевий вид,
Я певен,— справді ви дівиця в цій оселі),
Чи можна передати прекрасній Ізабелі,
Що надіслав мене її нещасний брат?»
— «Нещасний він?.. Чому? Що з ним?.. Кажіте сміло:
Я Клавдіо сестра». — «Насправді? Дуже рад.
Він шле вам свій уклін, та сталося прикре діло:
Ваш брат в тюрмі». — «За що?» — «За те, що, власне, я
З охотою б схвалив, принадніце моя,
І кари іншої я б не обрав для нього».
(Тут вдався Луціо до опису такого,
Який докладною одвертістю дрібниць
Міг приголомшити цнотливий слух черниць,
Але з увагою все вислухала діва,
Не вдаючи, немов є вражена й гнівлива,—
Була душа ясна у неї, як ефір,
Її не стурбував життя земного вир
Своєю марністю, брехнею й зазіханням).
«Тепер,— промовив він,— ви мусите благанням
Розчулити Анджело,— просити вас прибіг
Від брата я». — «Не знатъ,— красуня відказала,—
Чи я б од слів моїх якусь користь дістала,
Бо мучусь сумнівом: не стане сил моїх...» —
«Цей сумнів — ворог наші,— той відповісти зміг,—
Нас підлі зрадники невдачею лякають
І вірного добра сягнути заважають.
Ідіть до Анджело,— скажу вам тайкома,
Що дівчина, коли прийде просить сама,
І падає до ніг, і плаче, і голосить,
То чоловік, як бог, дає їй все, що просить».

IX

Вклонилася дівчина наставницям своїм
І з Луціо пішла правителя узріти;
Уклінно ї лагідно схилившись перед ним,
За брата почала намісника молити.
«Ні, дівчино,— сказав сунорий чоловік,—
Його не врятуватъ; твій брат оджив свій вік.
Умерти має він». Печальний Ізабелі

Доводилося іти додому, в тишу келій,
Та добрий Луціо красуню не пустив.
«Не відступайтесь так,— він тихо її повів,—
Благайте знов його, зневаживши загрози,
Схиляйтесь до ніг, ридайте; скарги, слози,
Жіночі хитрощі, зітхання, молитви
Тут застосовуйте. Холодні надто ви,
Неначе поміж вас розмова йде про голку.
Звичайно, коли так,— не буде, певне, толку.
Не йдіть відсіль! Просіть!»

X

Вона вдалася знов
До пристрасних благань, до запальних промов.
Щоб серце пом'якшить дозорцеві законів.
Казала: «Ти повір,— ці велич царських тронів
Ні меч намісника, ні владна булава,
Ні оксамит судді,— вся пишність світова,
Ніщо володарів отак не прикрашає,
Як милосердя. Знай,— лише воно вславляє.
Коли б мій брат дістав твої права без меж,
А ти був Клавдіо, ти міг би впасти теж,
Та брат би мій не був таким, як ти, суворим».

XI

Здригнувся Анджело. Сяйнувши темним зором.
«Облиш мене, прошу»,— він кинув тихо їй.
Та діва лагідна взялась тоді мерещій
До ще палкіших слів. «Подумай,— говорила,—
Подумай: якщо той, чия небесна сила,
Рятує її згоює, почне судити нас
Без милосердності,— скажи: що з нами буде?
Подумай,— і любов одчуєш в серці враз,
І милість осяйна твої наповнить груди,
І для твого життя нові почнуться дні».

XII

Він одказав: «Дарма! Слова марнуєш всує.
Нс я, закон скарав. Ніхто вже не врятує,
І завтра брат твій вмре».

Ізабела

Як завтра? Що? Ні, ні.
Він не готовий ще, його вбивати не треба...
Невже так похапцем надішлемо до неба?
Цю марну жертву ми? Таж павіть і курчат
Не б'ють так нашвидку. Не личить спіх для страт.
Обдумай все, врятуй нещасного оцього!
Ти знаєш, владарю,— бідак іде на скін
За злочин отакий, що досі ще за нього
Покарань не було; загине перший він.

Анджело

Не вмер закон, а впав у сон лиш тимчасово,
Тепер прокинувся.

Ізабела

Зласкався!

Анджело

Ні, ніяк!
Злочинцям потурати — робити злочин знову.
Одного стративши, врятую інших так.

Ізабела

Ти перший вимовиш цей рішенець негідний?
І перша жертва — брат, нещасний брат мій рідний?
Ні, ні! Врятуй його! Чи серцем ти закляк,
Чи ти безвинний сам? Спитай в душі своєї:
Чи завше грішина мисль була чужка для неї?

III

Він голову схилив, здригнувшись мимохітъ,
І геть іти хотів. Вона: «Зажди ще мить!
Послухай, повернись. Великими дарами
Тебе потішу я... ти радо їх бери,
Вони — не марнота, а дорогі дари,
І ти поділиш їх з самими небесами.

Тебе потішу я молитвами благань
У тишині нічній, в час зоряних світань,
Молитвами добра, любові і привіту,
Молитвами черниць, сумирних дів святих,
В глибокій самоті померлих вже для світу,
Живих для бoga».

Він збентежено притих
І в покій поспішив самотній віддалитись,
Звелівши дівчині на другий день з'явитись.

ЧАСТИНА ДРУГА

I

Похмурий Анджело, німотний, повний суму,
Просидів цілий день, єдину мавши думу,
Єдине прагнення; всю ніч його повік
Не доторкнувся сон. «Та що це? — він прорік.—
Невже я покохав, що палко так жадаю
Почути знов її, красою юних рис
Натішити свій зір? Всім серцем я бажаю
Її побачити... либоń, як схоже біс
Святого знадити, тоді й святу принаду
Чіпляє на гачка? Собі давав я раду.
Як вабила мене нескромна красота,
Та ось перемогла тепер краса свята.
Закоханий мені до цього дня здавався
Смішним, і я з його шаленства дивувався.
А нині!..»

II

.

Міркуватъ, молитись хоче він,
Та мислитьъ, молиться розгублено. Словами
Він лине до небес, а волею й думками
До неї тягнеться. Отак в журбі, один,
Устами млявими жував наймення бога,
А в серці гріх кипів. Прихована тривога
Його знесилила. Всю тьму державних справ,
Немов нудну, давно виучувану книгу,
Зневажив він цілком. Нудився; мов кормигу,
Із себе скинути свій владний сан бажав;
Свою прославлену поважність веледумну,
Яка вражала так громаду нерозумну,
Вважав він за пусте, за пір'ячко дурне,

Як лєтить туди, куди вітрець майнє...

Уранці дівчина прийшла до нього знову
І мала з Анджело тоді чудну розмову.

III

Анджело

Що скажеш?

Ізабела

Хочу знати про волю я твою.

Анджело

Коли б її вгадати змогла ти!.. Не втаю,—
Він вмре, а міг би жити...

Ізабела

Чому цієї ж миті

Ти не простиш його?

Анджело

Простити? Чи на світі
Є гріх огидніший? Убивство легше.

Ізабела

Стій!

Так судять в небесах, а тут же суд земний!

Анджело

Ти думаєш? А що подіти б змогла ти,
Як долю братово на розсуд твій віддати,—
Чи брата на убій потягне лютий кат,
Чи жертву принесеш, щоб врятувався брат,
І плотто согрішиш?

І забела

Скоріше я готова
Віддать на жертву плоть, не душу...

Анджело

Зара з мова
Йде не про душу... Я з'ясую все цілком:
Твій згине брат; його порятувати гріхом —
Не милосердя це?

І забела

Душою перед богом
Ладна ручитись я; за це судом він строгим
Нас не судитиме. Ти брата відпусти!
Це милість, а не гріх.

Анджело

Його врятуєш ти,
Як милість із гріхом зарівно важить буде?

І забела

Нехай мій буде гріх, як волю брат здобуде!
(Якщо це є гріхом). Готова цілі дні
Молитися за те.

Анджело

Ні, дай сказати мені.
Або ти слів моїх цілком не розумієш,
Або збагнути їх навмисне не волієш.
Я просто висловлюсь: приречений твій брат.

І забела

Так.

Анджело

Він за вироком піде до місця страт.

І забела

Так.

Анджело

Засіб є один його порятувати.
(Все сказане лише за гадку треба брати,
Лише питанням є, а більше анічим).
Коли б отої, хто міг зласкавитись над ним
(Щось роблячи в суді, або діставши владу
Глумачити закон, м'якшити судну раду),
До тебе відчував палку злочинну хіть
І вимагав, щоб ти падінням відплатила
За братове життя, а ні — закон рішить,—
Якби так сталося, ти б що тоді вчинила?

І забела

Для мене кращим є, для брата поготів,
Носить, як яхонти, сліди від батогів,
В закровлену труну лягти, немов на ложе,
Ніж забруднить себе.

Анджело

Твій брат загине.

І забела

Може.

Напевне, обере він кращий шлях отут
І честь сестри не дасть за визволення з пут.
Брат краще раз помре, ніж буду гинуть вічно.

Анджело

Чому ж ти ганила так гнівино і велично
Судовий рішенець? Ти ще й винила нас
В немилосердності. Давно? Та в цей же час
Ти праведний закон тираном обізвала,
А братів гріх за жарт заледве не вважала.

І забела

Пробач, пробач мені. Тоді в душі своїй
Збрехала мимохіть. На жаль, собі самій
Я суперчила, щоб врятувати рідне
І виправдати, бодай удавано, огидне.
Ми кволі.

Анджело

Схвалюю я висповідь твою.
Жіноцтво — квOLE все. Це правда, визнаю,
І я қажу тобі: будь жінкою, та й годі,—
Чи будеш ти пічим. Не супереч природі
І долі.

І забела

Не збагни, що криєш ти під цим.

Анджело

Збагнеш: люблю тебе.

І забела

Ох, що я відповім?
Джюльєту брат кохав, і згине він в одчай.

Анджело

Мене ти покохай,— він житиме.

І забела

Я знаю,
Ти хочеш випробу вчинити і мені...

Анджело

Од слів своїх тепер не відчураюсь, ні!
Я честю поклянусь.

I забела

О, честі забагато!
І чесні наміри!.. Шахрай! Ти діеш клято!
Негайно ж звільнення для брата підпиши,
А то про вчинок твій, про хіть брудну душі
Я всюди розповім,— і годі лицем'рить
Тобі перед людьми.

Лиджело

А хто ж цьому повірить?
Своєю строгістю відомий світу я;
Загальнє визнання, мій сан, моє життя
І навіть вирок той, що смерть віщує брату,
Підкажуть всім, що ти верзеш брехню затяту.
Жагучій пристрасті я зараз волю дав.
Подумай, покорись тому, що я сказав;
Ці дуроці покинь: і слізози, і розпуку,
І вигляд зляканий. Від брата смерть і муку
Цим не одвернеш, ні! Лише скорившись, ти
Зумієш братові в біді допомогти.
До завтра буду я чекати твоєї згоди
І знай, що ти мені не заподіеш шкоди,—
Що хочеш, говори, не похитнуся я.
Всю істину твою поб'є брехня моя.

IV

Сказав і геть пішов, красуні світлолицій
Завдавши розпачу. До неба в виштину
Звела, благаючи, і руку, і зіниці,
І так з бридких палат пішла аж до в'язниці.
Розкрилась брама їй,— і брата в мить страшну
Вона побачила.

V

Закутий у кайдани,
Про втіхи прагнучи дістати забуття,
Вмирать готовуючись, ще вірячи в життя,
Безмовно він сидів, і з ним, в кермо вбраний,
Під чорним каптуром, з розп'яттям у руках,
Прибитий старістю, вів бесіду монах.

Доводив в'язню дід в розмові краснословіній,
Що і життя, і смерть є між собою рівні,
Що тут і там лише про душу дбати слід
І що дурницею є піднебесний світ.
З ним бідний Клавдіо погоджуався сумно,
Та до Джюльєти він душою рвавсь безумно.
Послушниця ввійшла: «Мир вам!» —між хмурих
стін

Побачивши сестру, віджив одразу він.
«Мій отче,— дідові послушниця сказала,—
Побуди з братом вдвох тепер би я бажала».
Чернець їх залишив.

VI

К л а в д і о

Здорова, сестро, будь!

Що скажеш?

І з а б е л а

Брате мій, останні миті йдуть.

К л а в д і о

Нема рятунку?

І з а б е л а

Так, хіба лише душою
За голову сплатить.

К л а в д і о

Тож засіб є один?

І з а б е л а

Так, є. Ти міг би жити. Я стрілася з суддею,—
Ладен явити нам чортівську ласку він:
Тобі віддасть життя за пекла вічні муки.

К л а в д і о

Тюрма навічна? Так?

Ізабела

Тюрма, хоча без грат.

Клавдіо

Та що ж це, поясни!

Ізабела

Я сповнена розпуки.

Мій брате! Я боюсь... Послухай,— ти ж мій брат.
Невже довічна честь принаду меншу має
За кілька літ життя? Боїшся ти вмирати?
А що є смерть? Це мить. Чи страшно мук зазнати?
Розчавлений хробак те саме відчуває
При смерті, що й гіант.

Клавдіо

Хіба я з боязких?

Хіба іти на смерть не стане в мене сили?
Повір, без трепету зректися б світу зміг
В годину смерті я; зустріну ніч могили,
Як любу дівчину.

Ізабела

Ось брат мій! Пізнаю,

Я голос батьківський вчуваю з домовини.
Так, вмерти мусиш ти,— будь дужий в ці хвилини.
Отож від тебе я нічого не втаю;
Суддя суворий той, святоша той негідний,
Що строгим поглядом до жаху всіх довів,
Що гнівним словом шле на страту юнаків,—
Сам демон; в серці він ховає бруд огидний
І пекла чорну тъму.

Клавдіо

Правитель наш?

Ізабела

Ти знай:

Поріддя пекла він, лукавець і шахрай.
Якби я згодилася його хітливість скритну
Задоволінить, тоді б ти й далі жити міг.

К л а в д і о

О ні, не треба, ні!

І з а б е л а

На зустріч соромітну
Эвелів мсні прийти він до палат своїх,
Або ти завтра вмреш.

К л а в д і о

Не йди, сестрицс!

І з а б е л а

Брате!

Бог свідок: щоб тебе урятувать од страти,
На смерть би я пішла. Життя земного дні
За голку не були б дорожчими мені.

К л а в д і о

Спасибі, друже мій.

І з а б е л а

Ти мусиш пам'ятати:
На завтра, Клавдіо, він страту призначив.

К л а в д і о

Я знаю...—Пристрастю він може так палати!
Чи в цім нема гріха, чи із семи гріхів
Найменший, може, цей?

І з а б е л а

Як?

К л а в д і о

За такі провини
Не судять, певне, там. Невже б він для хвилини
Чуття солодкого занапастив свій вік?

Навряд. Розумний він, сестрице, чоловік.
Ах, Ізабело!

Ізабела

Що? Що скажеш?

Клавдіо

Смерть жахлива!

Ізабела

Жахливий сором теж.

Клавдіо

Подумай: все згубить,
Піти в незнану тьму, в труні холодній тліть...
А жити любо так, і кожна мить щаслива!
З прекрасної землі в німу спуститься млу,
Упасті стрімголов у вогняну смолу,
Чи в кризі ціпеніть, чи вітром бистрокрилим
Літати в безвісті, в просторі спорожнілім,
І все, що мариться у пристрасному сні...
О! Краще в злигоднях свої дожити дні.
В неволі, у журбі... Усе це буде раєм
У порівнянні з тим, що в гробі стріти маєм!

Ізабела

О боже!

Клавдіо

Друже мій! Я хочу, сестро, жити.
Допоможи мені. Для порятунку брата
Не буде це гріхом!

Ізабела

Що смієш говоритъ?
Ти боягуз гидкий! Тварина ти проклята!
Розпустою сестри купить собі життя

Ти хочеш! Вірити не можу, що дитя
Мойого батька ти. Прости, великий боже!
Так! Мати осквернить своє посміла ложе,
Як зачала тебе... Умри. Хай здатна я
Тебе урятувати лиш волею своєю,—
Підеш на плаху ти, і вся вина — твоя.
У сотнях молитов благаю я душою,
Щоб ти не жив, а вмер.

К л а в д і о

Сестрице, пожалій!

Прости, прости мене!

VII

І в'язень молодий
Утримував її за сукню. Діва мила
Свій справедливий гнів на ласку відміnilа,
Простила братові слова його — і знов
Із серця потекли і кротість, і любов.

ЧАСТИНА ТРЕТЬЯ

I

Монах усе стояв тихенько за дверима
І чув розмову ту, що відбулась між ними.
Пора мені сказати, що той старий монах —
То був наш добрий Дук під одіжжю чужою.
Як люди думали, що він в чужих краях,
З кометою його рівняли мандрівною,
Ховався він в юрбі, все бачив, помічав,
Спостерігаючи незримо, оглядав
Монастирі й двірці, темниці і лікарні,
Розпусти гнізища і зборища базарні.
Уявою старий палкою володів,
Любив романи він, а може, ще й хотів
Чинити за взірцем Гаруна Аль-Рашіда.
Черниці розповідь прослухавши сумну,
Він, розхвильований, замислив річ одну,
Щоб скарані були жорстокість та обида
І дещо владнано... В кімнату він ступив,
Одкликав дівчину і в кут її одвів.
«Я чув усе,— сказав,— ти честі не зганьбила
І гідна похвали; та раджу я з цих пір
Чинить, як я скажу. Не бійсь нічого, мила,
І вийде все гаразд: слухняна будь і вір».
Тут, пояснивши їй суть задуму своєго,
Благословення дав він діві на дорогу.

II

Чи ви повірите, щоб хмарне те чоло,
Що чорної душі жорстокість одбивало,
Жіночі почуття навік зачарувало
І лагідній красі сподобатись могло?

Це чудно, другі? Що ж! Сей Анджело пихатий,
Сей злобний чоловік, сей грішник — заронив
Кохання віддане в жіночу душу ніжну,
У душу, терзану мучителем своїм.
Він був одружений. Летівши перебіжно,
Недобрий поголос жону його зчорнив;
І він прогнав її й гордливо говорив:
«Хай і неправда це, хай вигадка хвилинна,—
Підоозра, все одно, торкатись не повинна
Дружини Кесаря». І от вона жила
За містом, у журбі, самотньо, як в темниці.
Згадав про неї Дук, і молода черниця
До неї тайкома, як він звелів, пішла.

III

Мар'яна край вікна щось пряла, невесела,
І тихо плакала. Мов ангел, Ізабела
Ступила на поріг. Знайома вже була
Вона з нещасною, і променем тепла
Не раз, жаліючи, їй серцеogrівала.
Розмову із ченцем вона переказала.
Мар'яна, тільки-но наляже ночі мла,
Повинна під палац явитися була,
Де мешкав Анджело, умовну нагороду
Подарувати йому край потайного входу,
В глибокій темряві — і кажучи «прощай»,
Додати пошепки: *про брата пам'ятай*.
Мар'яна, чувши те, крізь слози усміхалась,
І з нею молода черниця попрощається.

IV

Всю ніч в темниці Дук на наслідки ческав
І тихо Клавдіо нещасного втішав.
Черниця прибула до них уранці-рано.
Ішло усе як слід: утомлена Мар'яна
Вернулась; обманить їй мужа удалось
Належко. А коли світання зайнілось,—
То запечатаний наказ приносить вісник
Начальнику тюрми. Читають: що ж? Намісник
Велів не гаючись нещасного скарати
І голову його в палаті переслати.

V

Дук показав тоді, на вигадки багатий,
 Начальнику тюрми свій перстень і печать,
 Щоб страту зупинить, а голову послати
 Не ту до Анджело: він поголить і зняти
 Велів її мерцій з розбійника морського,
 Що тої ночі вмер з гарячки у тюрмі,
 І вирядився сам судить вельможу злого,
 Що, лицемірячи, творив мерзоту в тьмі,
 І викрити його.

VI

Ще поголоска млиста

Про страту Клавдіо не встигла прозвучатъ,
 Як інша вість прийшла. Почули, що до міста
 З мандрівки іде Дук. Народ його стрічать
 Гуртами кинувся. І Анджело вельможний,
 Сумлінням терзаний, з передчуттів тривожний,
 Теж поспішив туди. Всміхаючись, вітав
 Старенький Дук народ, що вколо вирував,
 І Анджело простяг свою він чесну руку.
 І раптом чути крик — і просто в ноги Дуку
 Дівиця падає. «Ти добрий володар,
 Ти щит невинності, ти милості вівтар,—
 Помилуй!..» — Анджело бліdnіє і трепече
 І дикі погляди на Ізабелу мече...
 Та переміг себе, тривогу потаїв,
 «Безумна це,— сказав,— приреченого брата
 Вона побачила, і ця тяжка утрата
 Й розум потрясла...»

Та, виявивши гнів,
 Обурення, яке був змушеній тайти,
 «Все знаю,— мовив Дук,— все знаю, і кінець
 Злочинству на землі я маю повершити.
 Дівице, Анджело! За мною, у дворець!»

VII

До трону у двірці приведено Мар'яну
 І з нею Клавдіо. Лукавий лиходій
 Затрепетав, поник, відрікшися надій.
 Все з'ясувалося, і правда із туману

Засяла. Дук тоді: «Що, Анджело, скажи,
Чого ти заслужив?» Той міг одно сказати
Без сліз та остраху, похмуро й твердо: «Страти.
Лиш про одно молю: скоріше накажи
Вести мене на смерть».

— «Іди,— сказав велитель,—
Загине хай суддя — шахрай і спокуситель».
Та впала, плачуши, до ніг йому жона.
«О, зглянься! — Дукові промовила вона.—
Чи повернув мені його ти, щоб забрати?
Це ж глум!»—«Він, Анджело, смів з тебе глузувати,
Не я,— сказав їй Дук.— Та долю я твою
Оберігатиму. Його скарби даю
Тобі у спадщину,— дістанеш, з ласки неба,
Ти мужа кращого».—«Ні, кращого не треба.
Молю, нехай мине його покари грім,
Твоя рука мене навік з'єднала з ним!
Чи для розлуки я так довго удовіла?
Гріхові людському приніс він тільки дань.
Кохана сестронько! О, Ізабело мила!
Проси за нього ти, хоч на коліна стань,
Хоч руки підійми в мовчанні!»

Юна діва

Лице до Анджело звернула, милостива,
І перед владарем склонилася до ніг.
«Державцю, не карай його за чорний гріх,
За мене. Досі він (як те мені відомо,
Як хочу вірити) не завинив нікому,
Аж поки поглядом моїх очей не стрів.
Прости ж його, молю!»

І Дук його простив.

МІДНИЙ ВЕРШНИК

П е т е р б у р зька п о в і с т ь

1833

ПЕРЕДМОВА

Пригода, описана в цій повісті, основою має собі дійсність. Подробиці поводі запозичено з тогочасних журналів. Цікаві можуть звіритись, заглянувши до відомостей, що подає *B. M. Берх*.

В С Т У И

Де вод пустинних оболонь,
Стояв він; гордих дум огонь
Чоло світив. Поперед нього
Котилась річка. З вольних тонь
Плив човен, зладнаний убого.
Сусіди вогким берегам,
Хати чорніли тут і там,
Житло убого чухонця,
І ліс, повік чужий огням
У млі захованого сонця,
Кругом шумів.

І думав він:
Тут зрине місто крізь тумани,
І швед, війни чванливий син,
Зустріне опір нездоланий.
Природні сили тут велять
Вікно в Європу прорубать¹;
При морі непохитно стати.
Сюди із всіх кінців 'землі
Прилинуть в гості кораблі,—
І процвіте наш край багатий.

Сто літ пройшло, і диво з див,
Перлина у північнім краї,
З тяжких болот, з густих лісів
Високий город виростає;
Там, де колись понурий фінн,
Природи пасерб нещасливий,
Край берегів низьких один
Свій невід закидав дрантивий

У темні води,— подивись:
Шпилями в небо піднеслись
На велелюдному помості
Палаці й вежі; кораблі
Сюди з усіх кінців землі
Пливуть, закликані у гості;
Нева вдяглася у граніт;
Мости над нею простяглися;
На островах її сплелися
Сади в мережі темних віт,—
І віку юного столиці
Стара вклонилася Москва,
Як нововінчаній цариці
Порфіроносна удова.

Люблю тебе, дитя Петрове,
Люблю твій гордий, строгий взір,
Неви одіння гранітове
І хвиль її державний шир,
Твоїх чавунних грат узори,
Ночей задумливих твоїх
Безсяйний блиск, туман прозорий,
Коли серед книжок німих
Пишу, читаю без лампади,
І вулиць видяться громади,
І око бачить звідусіль
Адміралтейський ясний шпиль,
І не пускавши мли нічної
На неба золоту твердинь,
Зоря, чергуючи з сестрою,
Жене короткачасну тінь².
Люблю морозний день застиглий
По днях жорстоких сніговиць,
Санки, що по Неві побігли,
Дівочих рожевіння лиць,
І танці, й шум, і барви строїв,
А в колі друзів молодих
Шипіння спінених напоїв
І пуншів пломінь голубих.
Люблю на Марсовому полі
Вояцьку гру спостерігать,
Коли і кінна й піша рать
Хвилюється на видноколі,

Коли в шикованих полках
Корогви мають нездолані,
Шапки виблискують мідяні,
Наскрізь прострелені в боях.
Люблю, столице пишноэбройна,
Фортечних мурів дим і грім,
Як півночі цариця гойна
Дарує сина в царський дім,
Чи по тріумфі голоснім
Росія свято людне править,
Чи в море лави крижані
Нева односить навесні
І животворне сонце славить.

Красуйся, городе Петрів,
Будь непоборний, як Росія.
Хай стихне на віки віків
Тобі підборкана стихія,
Хай фінських вод злоба стара
В своїй замовкнє ворожнечі,
І не стривожать марні речі
У сні довічному Петра!

Був час лихий, страшна пора...
Живі про неї спогадання...
Про неї, друзі, розпочну
Для вас я це оповідання,
Про долю розкажу сумну...

ЧАСТИНА ПЕРША

Над охмарнілим Петроградом
Шугала осінь листопадом.
В струнку ограду кам'яну
Страшні вергаючи навали,
Нева пручалась, як зо сну
В жорсткій постелі нездужала.
Майдани морок оповив;
У вікна дощ сердито бив,
І вітер плакав за стіною.
Додому в пізній час нічний
Прийшов Євгеній молодий...
Ми знову нашому герою
Дамо наймення це. Воно
Лунає мило: з ним давно
Мої зріднилися писання.
Не треба нам його прозвання,
Хоч, може, у прадавній час
Воно по всім громіло краї,
І Карамзін його для нас,
Як літописець, воскрешає;
Але минувся гомін той,
І слава зникла. Мій герой
Живе в Коломні, десь там служить,
Мина вельможних і не тужить
Ні по скороненій рідні,
Ні по забутій давнині.
Оточ, вернувшись, Євгеній
Струснув шинель, роздягся, ліг,
Та довго він заснуть не міг,
Думки утишити щоденні.
Об чим же думав він? Об тім,

Що вбогий, що трудом тяжким
Йому судилося добувати
І незалежну долю, й честь;
Що міг би бог йому додати
Ума і грошей,— в світі ж єсть
Нероби, гультяї щасливі,
На розум бідні та лініви,
Яким живеться хоч куди!
Що, певно, він за два лиш роки
Дістане чина; що води
Все більше має прибувати;
Що звелено мости підняті —
І що Параші з тих причин
Днів зо три не побачить він.

Тут він розніжківся сердечно
У поетичній маячні:
«Женитись? А чому ж би й ні?
Воно не легко, безперечно;
Та я людина молода,
Здорова, не боюсь труда;
Тож сяк чи так собі владнаю
Гніздечко просте, затишне,
І з нею щастя там вазнаю.
Можливо, рік чи два мине —
Посаду випрошу; Параші
Препоручу всі справи наші,
Хазяйство й догляд за дітьми...
І будем жити ми в супокої,
І тихо помримо обое
Між унучаток любих ми...»

Так мріялось. І стало сумно.
Йому в ту ніч, і він бажав,
Щоб вітер вив не так безумно
І дощ у вікна калатав
Не так сердито...

Врешті очі
Йому склепилися. Пройшли
Години буряної ночі,
І день блідий встає з імли³...
Жахливий день!

Нева ревла

Всю ніч і рвалась проти бурі
У моря займища понурі,
Та на світанні знемогла....
Уранці вільний та цікавий
Збивався юрмами народ,
Милуючись на гнівні лави,
На шумовання чорних вод.
Та вітри в море не пускали
Нетерпеливої Неви,
І хвилі буйні заливали
Потоком пінним острови.
Дедалі буря скаженіла,
Нева зростала і кипіла,
В нестримний обернувшись вир.,
І враз, неначе хижий звір,
На город кинулась. Від неї
Усе побігло. Спорожнів
Довкола берег... Шум валів
Підземні виповнив підвали,
До граторів полились канали,
І сплив Петрополь, як Тритон,
По пояс серед водних лон.

Облога! Штурм! Вали ордою
У вікна тиснуться. Кермою
Човни з розгону б'ють шибки..
В покрові воднім рундуки,
Уламки стін, дахи, баляси,
Купецтва дбалого запаси,
Пожитки з голого житла,
Мости, що буря рознесла,
З могил розмитих домовини.
Пливуть по улицях!

Бідар

Гнів божий зрити і жде покар..
Усе — і скарб, і статок гине!
А де ж узять?

Покійний цар
Ще посідав тоді в Росії
У славі славній отчий трон;
Він вийшов смутен на балкон.
І мовив: «Божої стихії
Царям не подолати». Сів

І в думі скорбними очима
Лихе видовище ловив.
Річками улиці буйними
В озера линули, що ними
Майдани розлились. Сумним
Здавались островом палати.
Цар мовив — і по слову тім
Пливуть одважно рятувати
Серед бурхливих темних вод
Його покірні генерали⁴
І страхом нелюдським опалий,
І лихом спітканий народ.

А на Петровому майдані,
Де височіє у тумані
Збудований недавно дім,
І непорушно перед ним,
Достоту на живих похожі,
Стоять два леви на сторожі,—
У думи вдавшися страшні,
На звірі, наче на коні,
Сидів блідий, згорнувши руки,
Євгеній. Не загину й муки
Боявся він. Він не зважав,
Що вир навколо бушував,
Йому доходячи по ноги,
Що дощ в лиці його шмагав,
Що вітер навісний у нього
І шапку з голови зірвав.
У непорушному відчай
Очей не зводив він своїх
З одного місця. Там бурхає
Юрба несита хвиль страшних,
Що повстають, як гори чорні,
Несуть там води непоборні
Уламки... Боже, боже! Там
Безумним видяться очам
Внизу, над самою водою —
Домочок з тихою вербою
Та тин убогий: там живуть
Вдова й дочка, його Параша,
Його зоря... Чи серце рвуть
Примарні сни? Чи й доля наша,

І все життя — лиш сон пустий,
Німого неба насміх злій?
І він, мов чарами повитий,
Немов до мармуру прибитий,
Зійти не може! Навкруги
Лиш води, спінені з жаги!
І, повен гордого спокою,
У непохитній вишині,
Над роз'ярілою Невою
Сидить з простертою рукою
Кумир на бронзовім коні.

ЧАСТИНА ДРУГА

Аж от, наситившись гульбою,
З буйння дикого п'яна,
Нева вертається шумна,
З буйного тішачись розбою
І славну здобич за собою
Недбало кидаючи. Так
Ватага лютих розбишак,
Село опавши, ломить, ріже,
Грабує, рве; ревіння хиже,
Виття, насильство, грім проклять!..
І враз, на бистрі спавши коні,
Од невідкличної погоні
Додому вбійники спішать,
Поживу ронячи по полю.

Вода зійшла, і скрізь поволі
Одкрився брук. Жадний спізнатъ
І боячися знати долю,
Євгеній мій не біг — летів
До ще не втихлих берегів.
Та з перемоги охмелілі
Ще грали й пінилися хвили,
Немов кипіла вся глибінь,
Ще піна їх поймала сива,
І дихала Нева бурхлива,
Як з бою повернувшись, кінь.
Євгеній глянув: бачить човен;
Тривоги і надії повен,
Він перевізника гукнув—
І перевізник через річку

Із ним за плату невеличку
Між води збурені майнув.

І довго з лютими валами
Боровся звичений гребець,
І зникнути між їх рядами
З необережними плавцями
Міг легко човен — та кінець
Тому прийшов.

Біжить Євгеній,
Знайомі вулиці мина
І дивиться. Яка страшна
Картина! Сили скрізь шалені
По всьому потоптом пройшли,
Те скинули, а те змели;
Там похилилася хатина
Безсило набік; там руїна
Одна зосталася; мерці,
Немов подолані бійці,
Кругом лежать. В гіркім одчаї,
У тугу вдавшися німу,
Туди Євгеній поспішає,
Де уготовано йому
Щасливі чи недобрі вісті,
Як нерозкритого листа.
Уже й знайоме передмістя
Навколо нього вироста,
Де дім... Та що це?

Він спинився.
Пройшов, вернувся, подивився.
Ще глянув... ще... і похолов.
Тут дім стояв; отут ішов
Тинок, а тут були ворота,
Їх знесло, бачиться. А дім?
І, повен чорної турботи,
Все ходить він на місці тім,
Про щось говорить із собою,—
І, в лоб ударивши рукою,
Зареготав.

Нічна імла
Тривожне місто повила,
Та довго люди ще не спали
І поміж себе міркували

Про день погаслий.

Наче жар,
І з-за блідих з утоми хмар
Світанок блиснув у столиці,
Та не найшов уже й слідів
Біди тяжкої; багряниця
Уже покрила темне зло.
Все по-колишньому пішло
Уже з байдужою душою
По пішоходах комашнею
Снували люди. І з нічних
Службовці закутків своїх
На працю йшли. Купець завзятий,
Віддавши вчора дань Неві,
Принади розкладав нові
І марив з близького узяти
За збитки. Край поріччя знов
Човни гойдались.

Граф Хвостов,
Поет, улюблений богами,
Співав безсмертними рядками
Про день, що карою пройшов.

А бідний, бідний мій Євгеній!..
Шкода! Його нещасний ум
Нанівець муки незліченні
Розбили. Бунтівливий шум
Неві та вітру oddавався
Йому в ушах. Од хмарних дум
Безоборонний, віц тиняється,
Ясних не відавши годин.
Минувся тиждень, місяць,— він
Усе додому не вертався.
Його нескрашене житло
Найняв, як терміну дійшло,
Хазяїн бідному піті.
Євгеній там і залишив
Добро своє. Його на світі
Забули. Він уденъ бродив,
А спав край річки; підживлявся
З черствих подаваних шматків.
На ньому одяг весь зотлів
І геть подерся. Камінцями

Жбурляли в нього хлопчаки
І підганяли батогами
Нетерпеливі візники,
Бо він ні місця, ні дороги
Не розбирав; тягар лихий
Давив його. Він був глухий
Од шуму вічної тривоги.
І жив безтямно він з тих пір,
І не людина, і не звір,
Нішо — ні гість у цьому світі,
Ні привид мертвий...

Якось він
Заснув на пристані. По літі
Вже йшло на осінь. З-поза стін
Вив дикий вітер. Чорний плин
Об сходи бився гранітові
І скаржився в тужливій мові,
Неначе при порозі люд,
Що марно жде на правий суд.
Бідак проснувсь. Було похмурно;
Дощ капав, вітер скиглив журно,
І з ним у темряві нічній
Перекликався вартовий...
І все Євгеній пережите
Згадав виразно; він бродити
Пішов по вулицях лунких;
Спинився враз; в очах німих,
Що чудно бігали з нестяями,
Майнув непереможний жах.
Він опинився під стовпами
Нового дому. При дверях,
Достоту на живих похожі,
Леви стояли на сторожі,
І прямо в темній вишні,
На грані брили кам'яної
Кумир з простертою рукою
Сидів на бронзовім коні.

Здригнувсь Євгеній. Прояснились
Гадки жахливо. Він пізнав
І місце, де потоп шугав,
Де роз'ярілі води бились,
І тих левів, і той майдан,

І вершника, що крізь туман
Підносив голову міяну,
Що владним помахом руки
Узкрай приморської луки
Воздвиг столицю нездоланну...
Страшний він в наокружній млі!
Яка могутність на чолі!
Яка залізна міць долоні!
А що в коні за дивний пал!
Куди ж зірвався ти учвал
І де ти станеш, гордий коню?
О, можний владарю віків!
Чи ти над прівою глухою
Не так залізою рукою
Росію ставма підхопив? ⁵

Округ підніжжя кам'яного
Безумець обійшов блідий
І глянув, дикий та німий,
На лик державного півбога.
Забракло віддиху. Чоло
До грат холодних прилягло,
Заслались очі темнотою,
Огонь у серці запалав,
Скипіла кров. Він хмуро став
Перед подобою грізною
З заціпенілим кулаком
І, мов улеглий силі чорній,
«А, будівниче чудотворний! —
Шепнув, забувши все кругом: —
Буде ж тобі!...» — і враз біgom
Метнувсь відтіль. Йому здалося,
Немовби цар одкрив уста
І тихо-тихо поверта
Лице, що гнівом зайнялося...
І він у бੇзлюді нічнім
Біжить і чує, як за ним —
Неначе грому грюкотання —
Тяжке видзвонює скакання
По чорнім бруку кам'янім.
І в місячній заграві блідій,
Простерши руку в вишині,
Погрозно рине Вершник Мідний

На громоносному коні.
І цілу ніч безумець бідний,
Куди стопи свої звертав,
За ним усюди Вершник Мідний
В тяжкому тупоті скакав.

Відтоді, як йому бувати
В місцях доводилося тих,
Міг кожен по йому піznати
Тривогу. До грудей своїх
Поквапно притискав він руку,
Немов утишуючи муку,
Кашкет поношений скидав
І погляду не підіймав
Ніколи.

Єсть на узбережжі
Маленький острів. Рибаки,
Коли додому не з руки,
Там сушать іноді мережі
Та їсти варять, чи, бува,
Самотній мрійник заплива
В легкому човнику із міста.
Нема там жодного зела.
Неначе жартом, повідь гриста
Туди домочок занесла
Старий і трухлій. Над водою
Чорнів він, ніби кущ, з імли.
Його минулою весною
Забрали відти. Не найшли
Нікого там. Лиш край порога
Безумця вбачено мого,
І сколоднілій труп його
Поховано заради бога.

ПРИМІТКИ

(Пушкіна)

¹ Альгаротті десь сказав: «Pétersbourg est la fenêtre par laquelle la Russie regarde en Europe»⁴.

² Дивись вірші кн. Вяземського графині З^{***}.

³ Міцкевич чудовими віршами описав день перед петербурзькою повіддою в одній з кращих своїх поезій — Oleszkiewicz^{**}. Шкода тільки, що опис його не точний. Снігу не було — Нева не була вкрита льодом. Наш опис вірніший, хоч у ньому і немає яскравих фарб польського поета.

⁴ Граф Милорадович і генерал-ад'ютант Бенкендорф.

⁵ Дивись опис пам'ятника у Міцкевича. Він запозичений у Рубана — як зауважує сам Міцкевич.

---

* «Петербург — це вікно, через яке Росія дивиться в Європу».

** Олешкевич.

К А З К И

**КАЗКА ПРО ПОНА
І НАЙМИТА ЙОГО ВАЛДУ**

1830

Жив собі піп,
Околоту сніп.
Пішов піп по ринку,
Чи не купить яку дешевинку.
Назустріч йому Балда
Іде, навколо погляда.
«Здоров, попе-борода,
Чого так рано скопився,
По що спорядився?»
Піп йому: «Шукаю служника такого,
Не вельми ціною дорогоого,
Щоб знат і коні доглядати,
І шить, і варить, і майструвати».
Балда відказав:
«Служитиму рік тобі славно,
Щиро ще й дуже справно
За три щиглі тобі в лоб од мене,
А їсти буду ячмінь варений».
У попа від тих слів
Зразу лоб засвербів,
Затряслася з ляку борода,
А проте подумав: не біда!
Каже піп Балді: «Добре, згода!
Не вийде з того обом нам шкода,
Іди ж до двору моого ти,
Покажи, який ти до роботи».
Живе Балда в поповім домі,
Спить собі на соломі,
Їсть за чотирьох,
Працює за сімох.
Ще з ночі в нього все ходором ходить,

Виоре нивку, заскородить,
Піч затопить, усе заготує, закупить,
Яєчко спече та сам і облупить.
Попадя Балдою не нахвалиться,
Попівна без Балди сохне і печалиться,
Попеня зове його татком;
Кашу зварить, бавиться з дитятком.
Тільки піп Балду не любить,
Ніколи його не приголубить,
За розплату думає частенько.
Дні минають, уже й строк близенько-
Піп не єсть, не п'є, ночі не спить,
Лоб йому заздалегідь тріщить.
От він попаді признається:
«Так і так, що робить зостається?»
Бистрий розум жіночий
До усяких хитрощів охочий,—
Каже попадя йому стиха:
«Ось ми як того позбудемось лиха:
Загадай ти роботу Балді таку,
Що ніхто б не зробив на людськім віку-
Тим ти і лоб захистиш від побою,
І рахунки свої закінчиш з Балдою».
Тут зробилося попові веселіше,
Поглядає він на Балду сміливіше,
Став він, гукає до Балди:
«Вірний мій слуго, а йди-но сюди!
Слухай: чорти мені подать велику
Підписалися платити довіку.
Луччого прибутку не бажати,
Та недоплатників за три роки багато-
Як наїсися ячменю свого ти,
Іди, виправ подать із бісоти».
Балда, нечувши ніякого горя,
Пішов та й сів край берега моря;
Там узявся він мотузку крутити
Та кінець її в морі мочити.
От вилазить з моря старий Біс,
Каже: «Який тебе вітер заніс?»
«Ta от мотузкою хочу море морщить-
Та вас, прокляте плем'я, корчить».
Впала Бісові на серце туга:
«Скажи, за що така нам наруга?»

«Як за що? Почали ви нас гнівити,
Податі не хочете платити.
Добра ж тут буде нам утіха,
Вам, собакам, не утекти від лиха».
«Балдонько, зажди ще час-годину,
Матимеш подать за всю нашу родину.
Постривай, вишлю свого внука».
Балда мислить: «Чортика обдуриТЬ не штука!»
Виринуло те бісенятко,
Занявчало, як голодне кошенятко:
«Здоров, Балдо-селячок, здоров!
А по яку то ти подать прийшов?
Жодних податів чортячому народу
Не доводилося платити зроду.
Ну, та дарма,— бери; лишень умова
З нашого обопільного слова,
Щоб надалі уникнути нам горя:
Хто скоріше з нас оббіжить круг моря,
Той і подать візьме сповна;
У мішку там готова буде вона».
Засміявся Балда лукаво:
«Ех, ти ж, нерозумна прояво!
Де тобі змагатись зо мною,
Зо мною, з самим Балдою?
От уже послали супостата!
Пожди лишень моого меншого брата».
Пішов Балда в близький лісок,
Спіймав двох зайчиків, та в мішок.
Знов до моря він приходить,
Чортеня край моря знаходить.
Держить Балда одного зайка за вуха.
«От тепер ти нашої музики послухай!
Ти, чортенятко, іще хлопченятко,
Супроти мене і зовсім малятко.
Змагатись зо мною — часу даремна трата.
Ану, дожени спочатку моого брата.
Раз, два, три! Ну-бо, швидко!»
Побігли вони, ледве видко,—
Чортеня по березі морському,
А зайнько в 'ліс додому.
От, море все обкружениявши,
Висунувши язик, мордочку піднявши,
Прибігло бісеня, задихаючись,

Мокре геть, лапкою втираючись,
Мислить: «Нічим Балда собі не зарадити!»
Зирк — а Балда свого братіка гладить.
«Братіку,— каже,— любий та мицій,
Утомивсь, бідолашний! Відпочинь, наберись сили!»
Чортік отетерів,
Хвостика підібгав, геть присмирнів,
До братіка боком заходить.
«Почекай,— шепоче,— принесу зараз подать».
Пішов чортік до діда, каже: «Біда!
Перегнав мене менший Балда!»
Старий чорт узяв тут думати думу,
А Балда наробив такого шуму,
Що все море замутнилось,
Хвилями так і розходилося.
Вилізло чортеня. «Годі,— кричить,—
Подать тобі принесемо вмить.
Тільки слухай: бачиш цього дрюка?
Кинути його — нехитра штука,
А хто далі цей дрюк закине,
Подать візьме тієї ж хвилини.
Що ж? Боїшся ти ручки пошкодить?
Чого ж ти ждеш?» — «Та он хмарка надходить.
Закину на неї твого дрюка,
А тоді почнеться вам, чортам, наука».
Побігло бісеня до діда старого
Розказати про Балдину перемогу.
А Балда знов море розтривожує
Та чортам мотузкою загрожує.
Вилізло чортеня. «Стривай,— пищить,—
Буде тобі подать умить!..»
«Ні,— каже Балда: —
Тепер мені черга припада,
Умову я сам призначу,
Завдам тобі, враженя, задачу —
Побачимо, яка в тебе сила.
Дивись, он там сива кобила,
Кобилу підійми-но ти,
Спробуй хоч трохи з нею на спині пройти.
Піднесеш кобилу — подать твоя,
Не піднесеш кобили — то буде вже моя».
Бідолашний біс
Під кобилу підліз,

Та натужився,
Та напружився, •
Підняв кобилу, два кроки ступнув,
На третім упав, ніжки простягнув.
А Балда йому: «Дурненьке, дурне ти,
Нічим ви, чорти, мене не поб'єте!
Ги й руками не підняв кобилу,
А я ось ногами покажу свою силу».
Верхи Балда на кобилу сів,
Проскакав верству, аж куряву збив.
Бісеня тут до діда біжить,
«Переміг нас Балда!» — криком кричить.
Чорти подумали, погадали,
Повний мішок податі зібрали,
Балді принесли — забираї, — сказали.
Іде Балда, несе, аж зігнувся,
А піп, як побачив, — ужахнувся,
За попадею ховається,
Од ляку корчиться-здригається.
Балда його відшукав,
Віddав подать, про плату йому нагадав.
Що ж піп робити має?
Лоба він підставляє.
Раз йому Балда щигля дав —
Підскочив піп, стелі дістав;
Удруге Балда щигля дав —
Мову людську піп утеряв;
Утрете Балда щигля дав —
Старий геть з розуму спав.
А Балда похитав з докором головою:
«Не вганяв би ти, попе, за дешевиною!»

КАЗКА ПРО ВЕДМЕДИХУ

(Початок)

1830

$$S_{\mu\nu} = \frac{1}{2}\epsilon_{\mu\nu\lambda\sigma}F^{\lambda\sigma} - \frac{1}{4g^2}(\partial_\mu A_\nu - \partial_\nu A_\mu)$$

$$\mathcal{C}_\ell$$

$$V=\mathbb{R}[X]$$

Що у теплу добу у весняну,
На світанку, з-під білої зіроньки,
Та із лісу, з лісу дрімучого
Ведмедиця виходила
Із мілими діточками ведмедятами
Погулять, поглядіть, себе показать.
Сіла ведмедиця під білу березу;
Стали ведмедята між собою гратись,
По муравоньці качатися,
Боротися, перекидатися.
Де не взявся — мужик іде,
Він несе у руках рогатину,
А ніж-то у нього за поясом,
А мішок-то в нього на плечах.
Як угляділа ведмедиця
Мужика із рогатиною,
Заревла ведмедиця,
Стала кликати діток маленьких,
Тих дурних своїх ведмедяток.
«Ой ви діточки, ведмедяточка,
Перестаньте ви гратись, качатися,
Боротися, перекидатися,
Вже, як видно, на нас мужик іде.
Ви ставайте, ховайтесь за мене.
Вже я вас мужикові не видам,
А сама мужикові... виїм».

Ведмедяточка полякалися,
За ведмедицу ховалися,
А ведмедиця гнівилася,

На дibi становилася.
А мужик, він здогадливий був,
Він пускався на ведмедицу,
Він загонив у неї рогатину
Вище пупа і нижче печінки.
Вдарилася ведмедица об землю сирою,
А мужик їй черево поров,
Черево поров та шкуру знімав,
Малих ведмедяток в мішок поклав,
А поклавши, додому пішов.

«Ось тобі, жінко, даруночок,
На п'ятсот на карбованців шуба ведмежа,
А що ось тобі другий даруночок,
По п'ять по карбованців тройко ведмедят».

Не дзвони дзвеніли у місті,
Чутки розійшлися по всім лісі,
Дійшли чутки до ведмедиця чорнобурого,
Що забив мужик його ведмедицу,
Розпоров їй черево біле,
Черево розпоров та ще й обідрав,
Ведмедяток в мішок поклав.
На ту пору ведмідь засмутився,
Голову звісив, голосом завив
Про свою господиню,
Чорнобурую ведмедицу.
«Ой ти світе моя ведмедиго,
На кого мене ти покинула,
Вдівця безталанного,
Вдівця бідолашного?
Ой що вже ж мені з тобою, з бояринею,
Веселої гри не грati,
Малих діток не родити,
Ведмедяток не колихати,
Не колихати, люлі не співати».
На ту пору звірі збиралися
До того ведмедиця, до боярина.
Приходили звірі великі,
Прибігали тут звіріки менші.
Прибігав тут вовк дворянин,

У нього, бач, зуби загризливі,
У нього, бач, очі завидливі.
Приходив бобер тут, багатий гість,
У нього ж то, бобра, гладючий хвіст.
Приходила ласочка дворяночка,
Приходила білочка княгинечка,
Приходила лисиця под'ячиха,
Под'ячиха, скарбничика,
Приходив скоморох горностаєнько,
Приходив бабак тут, ігумен,
Що в сні над усіх він розумен.
Прибігав тут зайчик-смерд,
Зайчик біленський, зайчик сіренський.
Приходив шинкарик-їжак.
Все-то їжак він щулиться,
Все-то він їжається...

КАЗКА
ПРО ЦАРЯ САЛТАНА, ПРО СИНА ЙОГО
СЛАВНОГО Й МОГУТЬОГО БОГАТИРЯ
КНЯЗЯ ГВІДОНА САЛТАНОВИЧА
ТА ПРО ПРЕКРАСНУ ЦАРІВНУ
ЛЕБЕДІЦЮ

1831

Під віконцем три сестри
Пряли пізньої пори.
«Якби я була цариця,—
Каже так одна дівиця,—
То сама на цілій світ
Наварила б я обід».
«Якби я була цариця,—
Каже так її сестриця,—
На весь світ сама-одна
Я б наткала полотна».
«Якби я була цариця,—
Третя мовила сестриця,—
Я б родила для царя
Молодця-богатиря».

Тільки вимовити вспіли —
Двері тихо зарипіли,
І до них заходить цар,
Того краю володар,
Бо якраз у ту хвилину
Він стояв побіля тину
І охоче слухав їх,
А молодшу — над усіх.
«Здрастуй, красная дівице,—
Він говорить,— будь цариця
І роди богатиря
Ти для мене, для царя!
Ви ж, голубоньки-сестриці,
Вибираєтесь з світлиці,
Їдьте з нами заразом
До царських моїх хором;

Буде з вас одна ткачиха,
Друга буде повариха».

В сіни вийшов цар-отець.
Всі поїхали в дворець.
Цар недовгий час збирався:
В той же вечір повінчався.
Бучно справили бенкет,
Випивали пиво й мед;
А потому чесні гості
На різьблене ліжко з кості
Вклали спати молодих
І лишили їх самих.
Плаче в кухні повариха,
А над кроснами ткачиха —
І нашпітують біду
На царицю молоду.
А цариця до світанку,
Справджаючи обіцянку,
З тої ночі понесла.

На той час війна була.
Цар надів військове вбрання
І цариці на прощання
Наказав поберегтись,
Злого лиха стерегтись.
Поки він в чужій країні
Вів походи безупинні,
Надійшов і час родин.
Сина бог їм дав в аршині,
І цариця над малятком — .
Мов орлиця над орлятком!
Шле з листом вона гінця,
Щоб потішити отця.
А ткачиха й повариха,
Й сваха баба Бабариха
Загубить царицю хтять,
Перейнятъ гінця велять;
Шлють царю вони обмову —
Отаке брехливе слово:
«Народилось дитинча —
Не дівчатко, не хлопча,
Не пацюк, не жабеняtko,
А невидане звірятко»,

Як почув же цар-отець,
Що сказав йому гонець,
В гніві став він мудрувати
І гінця хотів скарати,
Та, отяминившися враз,
Надіслав такий наказ:
«Ждать повернення моего,
Не рішаючи нічого».

Їде царський посоланець,
Приїжджає під кінець.
А ткачиха й повариха,
И сваха баба Бабариха
Переймають послаця,
Подають йому винця
І кладуть в його торбину
Зовсім іншу писанину.
І привіз гінець хмільний
В той же день наказ такий:
«Цар наказує негайно
В море кинути потайно,
Щоб про це не відав світ,
І царицю і приплюд».
Що ж робити? До світлиці,
Пожурившись по цариці,
Царедворці всі ввійшли,
Шанування віддали,
Об'явили царську волю —
Їй та сину злу долю,—
Прочитали їй наказ,
І царицю в той же час
В бочку з сином посадили,
Засмолили, покотили
І пустили в окіян —
Так звелів, мов, цар Салтан.

В синім небі сяють зорі,
Плещуть хвилі в синім морі,
В небі темні хмари йдуть,
В морі бочку хвилі б'ють.
Наче бідна удовиця,
Плаче, б'ється в ній цариця,
І росте там цареня

Щогодини — не щодня.
Мати плаче та голосить...
А дитина хвилю просить:
«Хвиле, хвilen'ко морська!
Ти гульлива та швидка,
Ти хлюпочеш, де захочеш,
Ти морське каміння точиш,
Топиш берег ти землі,
Підіймаєш кораблі —
Не губи ти нашу долю,
Викинь нас на суходолі!»
І послухалась вона,
Хвиля вільна водяна,—
Бочку винесла легенько
І відлинула тихенько.
Чують мати й немовля,
Що під бочкою земля.
Хто ж із бочки їх дістане?
Бог невже на них не гляне?
Тут на ніжки звівся син,
В дно уперся тім'ям він
І напружив трохи м'язи.
«Як би нам отут відразу
Проробить собі вікно?» —
Він сказав — і вибив дно.

Мати й син тепер на волі.
Бачать — горб в широкім полі,
Море синє крізь кругом,
Дуб зелений над горбом.
Син сказав: «Смачна вечеря
Нам згодилася б тепера».
Ломить він од дуба сук,
У тугий згинає лук,
Від хреста шнурок шовковий
Натягнув на лук дубовий,
Рівну гілочку зломив,
Стрілку лèгку загострив
І пішов пополювати,
Дичину роздобувати.

Лиш до моря підійшов —
Чує стогін... знов і знов...

Біля моря, бач, не тихо.
Глянув — бачить, в морі лихо:
Лебедиця в бурунах,
А над нею хижий птах.
Лебедиця знай хлюпоче,
Коршака прогнати хоче.
Він же кігті нагострив,
Дзьоб кривавий розтулив...
Та стріла як задзвеніла,
В шию птаха зачепила,
Він у море кров пролляв,
Диким криком заволав.
Лук царевич долі ронить,
А коршак у морі тоне,
Лебедиця дзьобом б'є,
Птаха хижого клює,
Розправляє білі крила,
Добиває злу силу —
Юнакові опісля
Так по-руськи промовля:
«Ой, царевичу вродливий,
Рятівниче мій сміливий!
Хоч з моєї ти вини
І лишивсь без дичини,
Хоч стрілу згубив ти в морі —
Не тужи, то все не горе.
Я за все це відслужжу
І в біді допоможу.
Ти ж звільнив не лебедицю,—
Врятував з біди дівицю,
Не щуліку ти убив —
Чародія загубив.
Вік тебе я не забуду,
Знайдеш ти мене усюди.
А тепер назад вертай,
Не сумуй і спать лягай».

Полетіла лебедиця,
А царевич і цариця
День до ночі провели
Й натщесерце спать лягли.
Розімкнув царевич очі,
Відігнав примари ночі

I, не вірячи собі,
Бачить город на горбі,
Стіни з гострими зубцями,
А за стінами — все храми,
Світлі бані теремів
I святих монастирів.
Він мершій царицю будить.
«Та хіба таке ще буде? —
Каже,— бач, які дива
Лебедиця витіва!»
Мати й син ідуть до міста.
Раптом дзвони урочисто
Їм назустріч загули,
Як вони лиш підійшли.
А кругом — народу повно;
Бога славіть хор церковний;
В колимагах золотих
Пишний двір стрічає їх.
Всі їх голосно вітають
I царевича вінчають,
Щоб над містом славним тим
Був він князем молодим.
Серед города-столиці,
За порадою цариці,
Княжу шапку він прийняв
I Гвідоном зватися став

Вітер в морі повіває
I кораблик підганяє;
Він біжить по бурунах
На роздутих парусах.
Корабельники юрбою
Гомонять поміж собою.
Що за диво? Острівець
Був пустий з кінця в кінець,
А тепер на ньому місто,
Біля моря — добра пристань,
Вартоví з гармат громільть,
Кораблю пристать велять.
Пристають до міста гості;
Князь Гвідон їх кличе в гості,
Їх годує й напува,

Каже їм такі слова:
«Чим ви, гості, торгували?
І куди ви прямували?»
«Ми були по всіх краях,
Пропливли по всіх морях,
Торгували соболями,
Чорнобурими лисами,
Сторгувалися як слід,
А тепер пливем на схід,
Мимо острова Буяна,
В царство славного Салтана...»
Відмовляє князь купцям:
«Добра путь, панове, вам
По морях, по окійну!
Славному царю Салтану
Передайте мій поклін».
Гості — далі в путь, а він
З берега услід за ними
Лине думами смутними.
З моря вітер повіва,
Лебедиця підплива.
«Здрастуй, князю мій вродливий!
Чом задумався журливо?
В море дивиця чому?» —
Каже так вона йому.
Сумно князь відповідає:
«Туга серце обіймає,
Бо до батька хочу я
Полетіти за моря».
Лебедиця каже біла:
«Що ж, коли вже закортіло
Полетіти за моря —
Обернись на комара».
Враз вона заплюскотіла,
Крильми воду шумно збила
І оббрізкала його
З голови до піг всього.
Він тут зменшився, стулився
І комариком зробився,
Полетів і задзвінчав,
Корабель умить догнав
І спустився в ту ж хвилину
Та й забився у щілину.

Вітер весело шумить,
Корабель собі летить
Мимо острова Буяна
В царство славного Салтана,
І на березі вогні
Вже мигтять у далині.
От на берег вийшли гости;
Цар Салтан їх кличе в гості,
І за ними навпростеъ
Полетів наш молодець.
Бачить: весь у сріблі й златі
Наш Салтан сидить в палаті
На престолі, у вінді,
З тихим смутком на лиці.
А ткачиха й повариха,
Й сваха баба Бабариха
Коло нього' теж сидять
І в лиці йому зорята.
Цар Салтан гостей вітає,
І частує, і питает:
«Звідки, гости, припливли?
У яких краях були?
Чи за морем все щасливо?
І яке на світі диво?»
Корабельники в одвіт:
«Ми обїздили весь світ;
За морями все щасливо,
В світі ж ось яке є диво:
В морі острів був пустий,
Не причальний, не жилий;
Він здавен лежав пустинний;
Ріс на ньому дуб єдиний;
А тепер, на диво нам,
Народилось місто там,
З златоверхими церквами,
З теремами та садами.
Князь Гвідон там княжить. Він
Передав тобі поклін».
Цар, дивуючися чуду,
Каже: «Як живий я буду,
То на острів той зберусь
І з Гвідоном обіймусь».
А ткачиха й повариха,

Й сваха баба Бабариха
Відпустить царя не хтять
В дивне місто завітать.
«Далебі, що дивне диво! —
Усміхнувшись злостиво,
Повариха мовить так,—
Справедливо скаже всяк —
В світі справжня є дивинка:
Ліс, а в лісі тим ялинка,
Білка там у гущині
Знай співа дзвінкі пісні
Та горішки розгризає —
В них шкарлупка золотая
Й смарагдове зеренцè.
Найдивніше диво це!»
Цар повірив небилиці,
А комарик злиться, злиться.
Та до тітки як майнє!
В праве око як кусне!
І вона в ту мить жорстоку
На одне осліпла око.
Слуги, сваха та сестра
З криком ловлять комара.
«Почекай, комашко клята!
Ми ж тебе!..» А він за грati.
У віконце, загудів
І за море полетів.

Знову князь над морем ходить.
З синіх хвиль очей не зводить:
З моря вітер повіва —
Лебедиця підплива.
«Здрастуй, князю мій вродливий!
Чом задумався журлivo? —
В море дивишся чому?» —
Каже так вона йому.
Князь Гвідон відповідає:
«Туга серде обіймає!
Диво дивне завести
Я б хотів. Чи знаєш ти,
Що на світі є дивинка:
В лісі білка та ялинка,
Білка там у гущині

Все співа дзвінкі пісні,
Та горішки розгризає;
В них шкарлупка золотая,
Смарагдове в них зерно.
Та чи правда ж то воно?»
А вона відповідає:
«Так, про це я диво знаю.
Все це правда — не брехня.
Не журися. Рада я
Відслужити ще раз службу
За твою хорошу дружбу».
Князь душею звеселів
І додому поспішив.
Лиш ступив у двір широкий,—
На ялинці там високій,
Бачить, білочка при всіх
Золотий гризє горіх,
З нього зернятко виймає
І шкарлупки всі збирає,
В рівні купки їх кладе,
Та ще й пісеньку веде
При усьому при народі:
Ой в садочку, на городі!
Князь Гвідон тут здивувавсь.
«От спасибі! — Він озвавсь.—
Ну й лебідка! — каже стиха,—
Хай не знає горя й лиха!»
Князь для білки дав наказ
Збудувати терем враз,
Білку пильно вартувати,
Самоцвіти рахувати
Й зберігати скарбувати,—
Князю зиск, а білці честь.

Вітер в морі повіває
І кораблик підгає;
Він біжить по бурунах
На роздутих парусах
Мимо острова крутого,
Мимо города нового;
Вартові з гармат громлять,
Кораблю пристать велять.
Пристають до міста гості;

Князь Гвідон їх кличе в гості,
Їх тодує, напува
Й каже їм такі слова:
«Чим ви, гості, торгували?
І куди ви прямували?»
Корабельники в одвіт:
«Ми об'їздили весь світ;
Торгували табунами,
Все донськими жеребцями.
Весь товар ми продали,
А тепер собі пливли
Мимо острова Буяна
В царство славного Салтана...»
І говорить князь купцям:
«Добра путь, панове, вам
По морях, по окіяну!
Та скажіть царю Салтану:
Князь Гвідон йому, мовляв,
Привітання передав».

Гості князеві вклонились
І в дорогу відрядились.
Князь до моря йде, і знов
Лебедицю там знайшов.
Князь благає: «Серце просить,
Так і тягне, і підносить...»
От ізнов вона його
Вмить оббрізкала всього:
Обернувся князь на муху
І над морем що є духу
За кораблем погнавсь
І в щілинку заховавсь.

Вітер весело шумить,
Корабель собі летить
Мимо острова Буяна
В царство славного Салтана,
І на березі вогні
Вже мигтять у далині.
От на берег вийшли гості;
Цар Салтан їх кличе в гості,
А за ними навпростець
Полетів наш молодець,

Бачить: весь у сріблі й златі
Цар Салтан сидить в палаті
На престолі, у вінці,
З тихим смутком на лиці.
А ткачиха, й Бабариха,
Й одноока повариха
Біля нього знов сидять,
Наче злі жаби зорята.
Цар Салтан гостей вітає,
І частує, і питает:
«Звідки, гості, припливли?
У яких краях були?
Чи за морем все щасливо?
І яке на світі диво?»
Корабельники в одвіт:
«Ми об'їздили весь світ;
За морями все щасливо;
В світі ж ось яке є диво:
Острів серед хвиль лежить.
Місто там нове стоїть
З злотоверхими церквами,
З теремами та садами;
Там ялинка є густа,
Дім з кришталю огорта,
В домі білочка міститься,
Та така вже витівниця:
Все пісні вона співа
Та горішки розбива,
А горішки не простенькі —
В них шкарлупки золотенькі
Й смарагдове зеренцє.
Честь і шана їй за це;
Варта білку доглядає,
А приказний дяк збирає
Та рахує скарбувесь,
Віддає їй військо честь;
Із шкарлупок ллють дукати
Та пускають в світ гуляти,
А зерно кладуть дівки
У комори під замки.
Там живуть усі багато —
Скрізь палаці, а не хати.
Князь Гвідон там княжить. Він

Передав тобі поклін».
Цар, дивуючися чуду,
Каже: «Як живий я буду,
То на острів той зберусь
І з Гвідоном обіймусь».
А ткачиха, й повариха,
Й сваха баба Бабариха
Відпустить царя не хтять
В дивне місто завітать.
Посміхаючися стиха,
Каже так царю ткачиха:
«Ну й дивинка, просто сміх!
Білка там гризє горіх
І складає в рівні купки.
Самоцвіти й шкарапалупки!
Що ж тут дивного? Пусте!
Невелике диво те.
Є на світі справжнє диво:
Море збуриться бурхливо,
Закипить та зареве,
Та на берег напливе,
Розіллється в шумовинні —
І лишатися на камінні,
В панцирах, мов жар зорі,
Тридцять три богатирі,
Та все велетні вродливі,
Добрі лицарі сміливі,
Йдуть дозором по землі
З Чорномором на чолі.
Це вже диво — справжнє диво,
Кожен скаже справедливо!»
Гості слухають, мовчатъ,
Сперечатись не хотять.
Цар повірив небилиці,
А Гвідон все злиться, злиться,
Та до тітки як майнє!
В ліве око як куснє!
Помертвіла тут ткачиха.
«Ой!» Та скоїлося лихо...
Всі кричать: «Лови, лови!
Та дави її, дави!
Ми ж тебе! Зажди хоч трішки!
Стій!» А він у двері нишком,

Та над морем загудів
І додому полетів.

Князь над синім морем ходить,
З хвиль очей ясних не зводить;
З моря вітер повіва —
Лебедиця підплыва.
«**Э**драстуй, князю мій вродливий!
Чом задумався журливо?
В море дивиця чому?» —
Каже так вона йому.
Князь Гвідон одповідає:
«Туга серце обіймає —
Диво дивне я б хотів
Роздобути з чужих країв».
«А яке ж те дивне диво?»
«Десь як збуриться бурхливо
Окіян, та зареве,
Та на берег напливе,
Розіллеться в шумовинні —
І лишатися на камінні,
В панцирах, як жар зорі,
Тридцять три богатирі,
Та все велетні вродливі,
Добрі лицарі сміливі,
Йдуть дозором по землі
З Чорномором на чолі».
А вона відповідає:
«**Ц**о ж, про це я диво знаю.
Ці ж бо лицарі ясні —
Рідині братіки мені.
Ти, мій князю, не журися,
А додому повернися
І чекай моїх братів,
Тих морських богатирів».

Князь пішов, забувши горс,
Сів на башті і на море
Став дивитись. Море вмить
Як надметися й закипить —
Розіллялось в шумовинні,
І лишились на камінні
Тридцять три богатирі,

В панцирах, як жар зорі,
Струнко йдуть вони по двоє.
Сивий дядько з бородою
Поперед усіх іде
Та до міста їх веде.
З башти князь Гвідон збігає,
Дорогих гостей стрічає;
Збіглись люди звідусіль.
Дядько каже: «З синіх хвиль
Нас сестриця наша біла
Надіслала і звеліла
Славне місто стерегти,
Варту пильну нести.
Отже, разом ми віднині
Будем о нічній годині,
Біля стін твоїх міських
З хвиль виходити морських
І стоятимем в дозорі.
А тепер нам час до моря,
Бо тяжкий нам дух землі!»
І сковалися в імлі.

Вітер в морі повіває
І кораблик підганяє,
Він біжить по бурунах
На роздутих парусах
Повз той острів кам'янистий,
Повз велике пишне місто;
Вартові з гармат громлять,
Кораблю пристать велять.
Пристають до міста гості;
Князь Гвідон їх кличе в гості,
Їх годує, напува
Й каже їм такі слова:
«Чим ви, гості, торгували?
І куди ви прямували?»
Корабельники в одвіт:
«Ми обіїздили весь світ:
Торгували ми булатом,
І сріблом, і ширим златом,
І тепер лежить нам шлях
В окіянах та морях
Мимо острова Буяна

В царство славного Салтана». Відмовляє князь купцям: «Добра путь, панове, вам По морях, по окіяну. Та скажіть царю Салтану: Свій поклін йому, мовляв, Князь Гвідон переказав».

Гості князеві вклонились
І в дорогу відрядились.
Князь до моря йде і знов
Лебедицю там знайшов.
Князь її знову: «Серце просить,
Так і тягне, і підносить...»
І вона ізнов його
Вмить оббрізкала всього.
Князь тут зменшився, стулився,—
І джмелем умить зробився.
Полетів щодуху джміль
І кораблик серед хвиль
На здогнав в одну хвилинку
Та й забився у щілинку.

Вітер весело шумить,
Корабель собі летить
Мимо острова Буяна
В царство славного Салтана, .
І на березі вогні
Вже мигтять у далині.
Ось на берег вийшли гості;
Цар Салтан їх кличе в гості,
А за ними навпростець
Полетів наш молодець.
Бачить: весь у сріблі й златі
Цар Салтан сидить в палаті
На престолі, у вінці,
З тихим смутком на лиці.
А ткачиха, й повариха,
Й сваха баба Бабариха
Біля нього знов сидять,
Чотирма всі три глядять.
Цар Салтан гостей вітає,
І частує, і питает:

«Звідки, гості, припливли?
У яких краях були?
Чи за морем все щасливо?
І яке на світі диво?»
Корабельники в одвіт:
«Ми об'їздили весь світ;
За морями все щасливо;
В світі ж ось яке є диво:
Острів серед хвиль лежить,
Місто там нове стоїть,
І щодня там дивне диво:
Море збуриться бурхливо,
Закипить, та зареве,
Та на берег напливе,
Розіллечеться в шумовинні —
І лишатися на камінні
В панцирах, як жар зорі,
Тридцять три богатирі,
Та все велетні вродливі,
Добрі лицарі сміливі,
Всі однакі, як один;
До міських підходять стін
З сивим дядьком Чорномором,
Щоб ходити там дозором,
Острів дивний стерегти
І навколо нього нести
Варту добру, найпильнішу,
І надійну, й найвірнішу.
Князь Гвідон там княжить. Він
Передав тобі поклін».
Цар Салтан тут здивувався
Й каже: «Я давно збираєсь
В тому місті побувати
І Гвідона обійтися».
Повариха та ткачиха —
Ні мур-мур! А Бабариха,
Посміхнувшись на те,
Вимовляє: «Це пусте!
З моря лицарі виходять
І собі дозором бродять!
Чи це правда, чи брехня —
Дива тут не бачу я.
От насправді диво дивне:

Десь на світі є царівна,
Та такої красоти,
Що й очей не відвести:
Денне світло затіняє,
А вночі, як сонце, сяє,
Місяць у косі блищить,
На чолі зоря горить.
А сама вона, як пава,
Походжає величаво,
Як розмову поведе —
Наче горлиця гуде.
Кожен скаже справедливо:
Це вже диво — справжнє диво».
Гости слухають, мовчать,
Сперечатись не хотять.
Цар повірив небилиці,
А царевич, хоч і злиться,
Та не хоче зло вчинить,
Бабку рідну осліпить.
Він над бабою кружляє,
Просто їй на ніс сідає,
Та як вжалить богатир —
Так і вискочив пухир!
Тут ізнов пішла тривога:
«Ой, рятуйте, ради бога!
Проби! Гвалт! Лови, лови!
Та дави його, дави!..
Ми ж тебе... Зажди хоч трішки!
Стій!..» А джміль — в віконце нишком
Та над морем загудів
І додому полетів.

Князь над синім морем ходить,
З моря він очей не зводить,
Вітер тихий повіва,—
Лебедиця підплыва.
«Здрастуй, князю мій вродливий!
Чом задумався журливо?
Засмутився ти чому?» —
Каже так вона йому.
Князь Гвідон відповідає:
«Туга серце обіймає:
Скрізь одружується всяк,

Тільки я лиш одинак!»
«Хто ж у тебе на приміті?»
«Десь царівна є на світі,
Та такої красоти,
Що й очей не відвести;
Денне світло затіняє,
А вночі, як сонце, сяє —
Місяць у косі блищить,
На чолі зоря горить.
А сама вона, як пава,
Походжає величаво,
Як розмову поведе —
Наче горлиця гуде.
Чи правдива чутка тая?» —
Князь із острахом питает.
Помовчавши мить одну,
Каже так вона йому:
«Справді, є така дівиця.
Гільки ж це не рукавиця —
З ручки жінку не змахнеш
Та за пояс не заткнеш.
Дам тобі таку пораду:
Ти ще піладом та ладом
Розміркуй це до пуття,
Не зазнати б каяття».
Князь Гвідон почав божитись
Що пора уже женитись,
Що поклав він рішенець —
Швидше стати під вінець,
Що давно вже він готовий
По царівну ту чудову
Безперестанку іти
Хоч в які чужі світи.
Тут вона, зітхнувши злегка,
Каже: «Нащо так далеко?
Ця обраниця твоя
Біля тебе — це ж бо я!»
Розіп'явши білі крила,
Лебедиця полетіла
І на берег в той же час
З висоти упала враз.
Стрепенулась, обмахнулась —
На царівну обернулась:

Місяць у косі блищить,
На чолі зоря горить,
А сама вона, як пава,
Виступає величаво,
Як розмову поведе —
Наче горлиця гуде.
Князь царівну обіймає
Та до серця пригортасе
І до матері мерщій
З нею йде у терем свій,
Та з поклоном, як годиться,
Каже: «Матінко-царице!
Я дочку обрав тобі,
Вірну подругу собі.
Просим в тебе дозволення,
І твого благословення,
Щоб у згоді вік нам жити,
Одне одного любитъ».
І з іконою над ними
Та з молитвами святими
Мати щирі слізози ллє:
«Хай вам щастя бог дає!»
Князь тут довго не збирався,
Із царівною побрався,
Стали жити та поживати
І приплоду дожидати.

Вітер в морі повіває
І кораблик підганяє;
Він біжить по бурунах
На роздутих парусах
Повз той острів кам'яністий,
Повз велике пишне місто.
Вартові з гармат громлять,
Кораблю пристать велять.
Пристають до міста гості;
Князь Гвідон їх кличе в гості,
Їх годує, напува
Й каже їм такі слова:
«Чим ви, гості, торгували?
І куди ви прямували?»
Корабельники в одвіт:
«Ми об'їдили весь світ;

Ми недурно торгували,
Крам усякий продавали,
Сторгувалися як слід,
А тепер пливем на схід,
Мимо острова Буяна,
В царство славного Салтана».
Відмовляє князь купцям:
«Добра путь, панове, вам
По морях, по окіяну
До того царя Салтана;
Нагадайте ж ви йому,
Володарю своїому,
Що до нас він виряджався,
Та ѿ понині не зібрався.
Передайте мій поклін».
Гості — далі в путь, а він
Вже за ними не полинув
І дружину не покинув.

Вітер весело шумить,
Корабель на схід летить
Мимо острова Буяна
В царство славного Салтана.
І на березі вогні
Вже мигтять у далині.
Ось на берег вийшли гості;
Цар Салтан їх кличе в гости.
Бачать: цар сидить в вінці,
Із журбою на лиці,
А ткачиха, ѿ повариха,
Й сваха баба Бабариха
Біля нього теж сидять,
Чотирма всі три зорята.
Цар Салтан гостей вітає,
І чатує, і питает:
«Звідки, гості, припливли?
У яких краях були?
Чи за морем все щасливо?
І яке на світі диво?»
Корабельники в одвіт:
«Ми обіїздили весь світ;
За морями все щасливо;
В світі ж ось яке є диво:

Острів серед хвиль лежить,
Місто там нове стоїть,
З златоверхими церквами,
З теремами та садами.
Єсть ялина там густа,
Дім з кришталю огорта —
В ньому білочка міститься,
Та така вже витівниця!
Білка пісеньку співа
Та горішки розбива,
А горішки не простенькі —
В них шкарадулки золотенькі
Й самоцвітне зеренцє.
Білці шана й честь за це.
Там іще є друге диво:
Море збуриться бурхливо,
Закипить та зареве,
Та на берег напливе,
Розіллється в шумовинні —
І лишаться на камінні,
В панцирах, як жар зорі,
Тридцять три богатирі,
Та все велетні вродливі,
Добрі лицарі сміливі,
Йдуть дозором по землі
З Чорномором на чолі.
Має жінку князь на славу —
І розумну, і ласкаву,
Та такої красоти,
Що й очей не відвести:
Денне світло затіняє,
А вночі, як сонце, сяє,
Місяць у косі блищить,
На чолі зоря горить.
Князь Гвідон тим містом править,
І його там кожен славить;
Він прислав тобі поклін,
Та на тебе скарживсь він:
В гості, каже, виряджався,
Та й понині не зібрався».

Тут Салтан не утерпів,
Спорядити флот звелів.

А ткачиха, й повариха,
Й сваха баба Бабариха
Відпустить царя не хтять
В дивне місто завітать.
Та Салтан не згоден з ними;
Грізно блиснувши очима,—
«Що я — цар чи немовля?—
Він із гнівом вимовля.—
Нині ж іду!» — Тут він тупнув,
Вийшов — і дверима гунув.

Під вікном Гвідон сидить,
Мовчки в море він зорить.
Море тихе, ис хлюпоче,
А лише ледъ-ледъ тріпоче
І далеко в синій млі
Появились кораблі:
На просторах окіяна
Їде флот царя Салтана.
Князь Гвідон поспішио встав,
Громогласно заволав:
«Матінко моя єдина!
Молода моя княгине!
Подивіться ви туди:
Їде батечко сюди».
Флот до острова підходить.
Князь Гвідон трубу наводить:
Цар на палубі сидить
І в трубу на них зорить,
З ним ткачиха, й повариха,
Й сваха баба Бабариха,
І дивуються вони
Із чужкої сторони.
Враз гармати загриміли,
На дзвіницях задзвонили.
Їде Гвідон до моря сам
І царя стрічає там,
З ним ткачиху, й повариху,
Й сваху бабу Бабариху,
І веде їх мовчки він
До зубчастих білих стін.
Біля брами городської,
Бачить цар: у срібній зброй,

В панцирах, як жар зорі,
Тридцять три богатирі,
Та все велетні вродливі,
Добрі лицарі сміливі,
Йдуть дозором по землі
З Чорномором на чолі.
Цар вступив на двір широкий --
На ялинощі високій
Білка пісеньку співа,
Та горіхи розбива,
Зернятка із них виймає
І в торбиночку складає,
І весь двір навколо них
У шкарлупках золотих.
Гості далі йдуть квапливо,
А навстріч — княгиня-диво:
Місяць у косі блищить,
На чолі зоря горить,
А сама, неначе пава,
Виступає величаво,
І свекруха йде при ній.
Цар поглянув, сам не свій,
Кров у ньому схвилювалась.
«Що я бачу?! Як це сталося?
Це ж вона!» — аж дух зайнявсь...
Цар слізами тут заллявсь,
Обіймає він царицю,
І синка, і мэлодицю.
Тут до столу всі пішли
І бенкст розпочали.
А ткачиху, й повариху
Й сваху бабу Бабариху
Охопив такий тут жах,
Що розбіглись по кутках.
А коли їх розшукали —
Злочин свій вони признали.
Цар на радощах таких
Відпустив додому їх.
День минув. Царя Салтана
Спати вклади напівп'яна.
Я там був, мед-пиво пив,
Тільки вуса обмочив.

**КАЗКА
ПРО РИБАКА ТА РИБКУ**

1833

Жив старий із своєю старою
Біля самого синього моря.
Жили вони в ветхій землянці
Рівно тридцять літ і три роки.
Дід ловив неводом рибу,
А баба куделила пряжу.
Якось в море закинув він невід,—
Прийшов невід з самим баговинням.
Він удруге закинув невід,—
Прийшов невід з травою морською.
Як утретє закинув він невід,—
Витяг невід однісіньку рибку,
Золотую рибку, не просту.
Почала тая рибка благати,
Людським голосом промовляти:
«Відпусти мене, діду, до моря,
Дорогий дам за себе я відкуп:
Відкуплюся чим тільки ти скочеш!»
Здивувався старий, налякався:
Він рибалив тридцять літ і три роки
Та не чув він, щоб риба говорила.
Відпустив він рибку золотую
Ще й сказав їй привітливе слово:
«Бог з тобою, рибко золотая!
Мені твого відкупу не треба,
Іди собі, рибко, в синє море,
Гуляй там собі на просторі!»

Повернувся дід до старої,
Розповів їй про диво велике:
«Я піймав був сьогодні рибинку,

Золоту рибинку, не просту,
По-нашому рибка говорила,
В синє море додому просилась.
Дорогою ціною відкуплялась,
Відкуплялась чим тільки я скочу.
Не посмів я взяти відкуп з рибки,
Відпустив її так в синє море».
Почала баба лаяти діда:
«Ой, дурило ж ти, недотепа!
Не зумів взяти відкупу з рибки!
Було взяти від неї хоч ночви,
Адже наші, бач, зовсім побиті!»

От пішов дід до синього моря,
Бачить: море злегенъка заграло.
Став він кликати рибку золотую.
Припливла з моря рибка, спитаала:
«Чого тобі треба, дідусю?»
Тут старий уклонився та й каже:
«Змилуйся, паніматонько-рибко!
Бач, стара моя все докоряє,
Не дає мені, старому, спокою:
Їй потрібні новісінькі ночви,
Бо наші, бач, зовсім побиті!»
Відказала рибка золотая:
«Не журися, іди собі з богом,
Будуть вам новісінькі ночви».
Повернувся старий до старої,—
А у баби новісінькі ночви!
Та ще дужче стара докоряє:
«Ой, дурило ж ти, педотепа!
Випросив, телепню, ночви!
А яка ж із ночов отих користь?
Повертайся, дурню, до рибки,
Уклонися їй, випроси хату!»

От пішов дід до синього моря,—
Скаламутилось синє море.
Став він кликати рибку золотую.
Припливла до нього рибка, спитаала:
«Чого тобі треба, дідусю?»
Тут старий уклонився та й каже:
«Змилуйся, паніматонько-рибко!

Іще дужче стара мене лає,
Не дає мені, старому, спокою,
Хату просить баба сварлива!»
Відказала рибка золотая:
«Не журися, іди собі з богом.
Нехай так уже: буде вам хата!»

Пішов дід до своєї землянки,
А землянки нема вже й сліду!
Перед ним стоїть хата з світлицею,
З димарем муріваним, білим,
Ще й дубові, тесові ворота.
А стара сидить під віконцем
Та чимдуж чоловіка картає:
«Ой, дурило ж ти, недотепа!
Випросив, телепню, хату!
Повертайся, вклонися рибці:
Вже не хочу я бути селянкою,
Хочу бути стовбовою дворянкою!»

Знов пішов дід до синього моря,—
Неспокійне синє море!
Золоту став він кликати рибку.
Припливла з моря рибка, спитала:
«Чого тобі треба, дідусю?»
Уклонився він рибці та й каже:
«Змилуйся, паніматонько-рибко!
Бач, стара моя зовсім здуріла,
Не дає мені, старому, спокою:
Вже не хоче бути вона селянкою,
Хоче бути стовбовою дворянкою».
Відказала рибка золотая:
«Не журися, іди собі з богом!»

Повернувся старий до старої,
Що ж він бачить? — Високі хороми,
А на ганку стоїть його баба,
В соболевій вона тілогрійці,
Грезетова на маківці кічка,
Ще й перлове намисто на ший,
На руках самоцвітні каблучки,
На ногах — чобітки червоні.
Перед нею дбайливі слуги,

Вона б'є їх, за чуба тягає...
Каже дід до своєї старої:
«Здрастуй, пані-добродійко дворянко!
Чи теперечки ти вдовольнилась?»
А стара на старого як гримне
Та на стайню до коней послала.

От і тиждень, і другий минає,
Іще дужче тут баба здуріла,
Знов до рибки старого посилає.
«Повертайся, вклонися рибці:
Вже не хочу я бути дворянкою,
Хочу вільною бути царицею!»
Дід злякався, почав благати:
«Що ти, бабо, чи ти сказилася?
Ні ступити, ні мовить не вмієш,
То й смішитимеш ціле царство!»
Розгнівалась баба ще дужче,
Як ударить діда в обличчя.
«Як ти смів сперечатись зі мною,
Зі мною, дворянкою стовбовою?!
Йди до моря, кажу тобі честю,
А не скочеш — неволею підеш!»

Почвалав старенький до моря,—
Почорніло синєє море.
Золоту став він кликати рибку.
Припливла до нього рибка, спитала:
«Чого тобі треба, дідусю?»
Уклонився старий та й каже:
«Змилуйся, матінко-рибко!
Знову моя баба вередує:
Вже не хоче бути дворянкою,
Хоче бути вільною царицею!»
Відказала рибка золотая:
«Не журися, іди собі з богом.
Добре, буде царицею баба!»

До старої дідусь повернувся,
Бачить: царський палац препишний,
У палаці стару свою бачить,—
За столом сидить вона — цариця,
Служать їй бояри та дворянки,

Наливають їй вина заморські,
А на закуску — медяники солодкі.
Навкруги стойть грізна сторожа,
За плечима — списи та сокири.
Як побачив дідусь, налякався,
В ноги він старій уклонився,
Мовив: «Здрастуй, грізна царице!
Чи ж теперечки ти вдовольнилась?»
І не глянула баба на нього,
Тільки гнати з очей його звеліла.
Тут підбігли пани та бояри,
Старого у шию заштовхали.
А на дверях сторожа надбігла
Та сокирами ледь не зарубала.
Ще й народ глузував із нього:
«Так і треба тобі, старий нечемо!
Це тобі, нечемо, наука,
Щоб не ліз не в свої сани!»

Ось і тиждень, і другий минає,—
Іще дужче баба здуріла,
Царедворців по діда посилає.
Розшукали старого, приводять.
Чоловікові й каже баба:
«Повертайся, вклонися рибці,—
Вже не хочу я бути царицею,
Хочу бути морською володаркою,
Хочу жити в окіяні-морі,
Щоб служила мені рибка золотая
І в мене була на побігеньках».

Не насмілився дід сперечатись,
Не наважився всупереч казати.
От іде він до синього моря,
Бачить — море сердито бушує,
Надимає розгнівані хвилі,
Ходять хвилі, і стогнуть, і виуть.
Став він кликати рибку золотую.
Припливла з моря рибка, спитала:
«Чого тобі треба, дідусю?»
Уклонився старий та й каже:
«Змилуйся, матінко-рибко!
Що робити з клятою бабою?

Вже не хоче вона бути царицею,
Хоче бути володаркою морською,
Щоб її жити в окіяні-морі,
І щоб ти сама її служила
І в неї була на побігеньках!»
Не сказала нічого рибка,
Лиш хвостом по воді майнула
І сковалась в глибокому морі.
Довго ждав старий біля моря,
Не діждався, пішов він додому.
Глянув — аж перед ним землянка,
На порозі сидить його баба,
Перед нею — розколоті начви.

**КАЗКА
ПРО МЕРТВУ ЦАРІВНУ
ТА
СІМОХ БОГАТИРІВ**

1832

В путь-дорогу цар зібрався,
Із ріднею попрощався,
І цариця край вікна
Сіла ждать його сумна.
Жде від ранку і до ночі,
В поле дивиться, аж очі
Почали боліти їй
У сподіванці сумній.
Все не видно в полі друга!
Тільки бачить: в'ється хуга,
Сніг лягає на поля,
Вся білісінька земля.
Дев'ять місяців минає,
Смуток очі застилає.
А як свят-вечір настав,
Бог дочки цариці дав.
Рано-вранці гість бажаний,
День і ніч так довго жданий,
Повернувшись цар назад
І заходить до палат.
А вона лиш позирнула
Та важкесенько зітхнула —
Потъмаривсь од щастя світ
І померла до обід.

Цар жутився безутішно.
Та як бути? — й він був грішний.
Рік, неначе сон, промчавсь —
Цар із другою побравсь.
І по правді молодиця,
Що й казать, була цариця:

I висока, і струнка,
I розумна, і метка,
Тільки дуже вередлива,
Гордовита та злослива.
В неї придане було:
Дзеркальце, чудесне скло.
Що таку властивість мало:
Як людина, розмовляло,
З ним одним була вона
I ласкава й не смутна,
З ним привітно розмовляла
I, милуючись, казала:
«Любе дзеркальце, скажи
Та мій сумнів розв'яжи:
Хто на світі наймиліший,
Найгарніший, найбіліший?»
А воно дає відказ:
«Ти, царице, повсякчас
За людей усіх миліша,
I рум'яніша й біліша».
I цариця в туо ж мить
Ну сміялась та радіть! —
I підморгувать очима,
I поводити плечима,
I крутитись перед ним,
Перед дзеркальцем своїм.

Та царівна молодая
Теж тимчасом роззвітає.
Потихеньку підросла
I, мов квітка, роззвіла.
Білолиця, чорнобрива,
I сумирна, й непримхлива.
Старости біля дверей:
Королевич Єлісей
Засилає. Цар дав слово.
Посаг теж давно готовий:
Сім торгових городів
Ta сто сорок теремів.

Дівич-всчір наступає,
A цариця за звичаєм
Перед дзеркальцем своїм

Перемовилася з ним:
«Чи не я за всіх миліша,
І рум'яніша й біліша?»
А воно їй каже так:
«Ти прекрасна, знає всяк,
Та царівна ще миліша,
Ще рум'яніша й біліша».
Як цариця відплигне,
Та як ручкою махне,
Та по дзеркальцю як грюкне.
Закаблучком як пристукне:
«Ах ти ж, капоснєє скло!
Брешеш ти мені на зло!
Як рівнятись їй зі мною?
Я пиху в ній заспокою!
Біла, справді-бо, вона,
Та хіба ж то дивина? —
Мати нею як ходила,
Все на сніг лише й зорила!
Та скажи: чи можна ж їй
Дорівняти красі моїй?
На землі за мене кращу
Не знайде ніхто нізащо,
Це єй не чувано ніде!»
А воно своє веде,
Що царівна ще миліша,
Ще рум'яніша й біліша!
Що робити? Тут вона,
З чорних заздрощів смутна,
Кида дзеркальце під лавку,
Кличе дівчину Чорнявку
І дає наказа їй,
Цій прислужниці своїй,
Завести царівну в хащі
І, живу, напризволяще
Під сосною кинуть там
На поживу злим вовкам.

Хто вгамує бабу гнівну?
От, покликавши царівну,
З нею дівка в ліс пішла
Й так далеко завела,
Що царівна догадалась

І до смерті налякалась.
Почала благать вона:
«В чім, скажи, моя вина?
Не губи мене, дівице!
Коли стала б я цариця —
Відплатила б чим змогла!»
Не бажаючи їй зла,
Та царівну не зв'язала,
Відпустила і сказала:
«Не журися, будь-що-будь!»
І пішла в зворотну путь.
«Що? — сказала їй цариця,—
Де красуня біолиця?»
«Там, у хаші лісовій,—
Відповіла дівка їй,—
Міцно зв'язані їй лікті,
Попадеться звірю в кігті —
Менш прийдеться їй страждати,
Легше буде помирати».

Всюди чутка залинала,
Що дочка в царя пропала.
Не стуляє цар очей.
Королевич Єлісей,
Помолившись добрі богу,
Виряджається в дорогу
Наречену врятувати
І дружиною назвати.

А царівна молодая
В лісі темному блукає,
Далі й далі в нетрі йшла
І на терем набрела.
Їй назустріч пес загавкав,
І підбіг, і ліг на травку.
Йде царівна до воріт —
Тихо скрізь. За нею вслід,
Лащачися незлосливо,
Пес біжить. Вона сміливо
По приступках піднялася
І за клямку узялася.
Двері тихо відчинились,
І царівна опинилася

У світлиці. Навкруги
Всюди лад. В кутку боги,
Стіл дубовий під богами,
Лави, вкриті килимами.
Бачить дівчина, що тут
Люди праведні живуть,
Знать, не будуть ображати.
Та нікого не видати.
Обійшла царівна дім,
До ладу прибрала в нім,
Засвітила богу свічку,
Розпалила жарко пічку,
Застелила гарно стіл
І лягла собі на піл.

От і вечір. В тиші сонній
Тут почувся тупіт коней,
Входять сім богатирів,
Сім рум'яних молодців.
Старший мовив: «Що це значить?
Всюди прибрано, неначе
Хтось в дому порядкував
Та господарів чекав.
Хто ж це? Вийди, покажися,
З нами чесно подружися:
Коли літній чоловік,
Дядько будеш нам повік.
Коли жінка, будь нам мати,
Так і станем шанувати.
Коли хлопець молодий,
Будеш брат нам дорогий.
Коли красная дівиця,
Будь улюблена сестриця».

Тут вона до них зійшла,
Ім пошану віддала,
Низько в пояс уклонилася,
Лагідно перепросилася,
Що, мовляв, до них зайшла,
Хоч непрохана була.
Вміть вони з тих слів пізнали,
Що царівну привітали.
Посадили у куток,

Піднесли їй пиріжок,
Чарку повну наливали
І на таці подавали.
Від зеленого вина
Відмовлялася вона,
Пиріжок лиш розломила
Та шматочок відкусила
І з дороги відпочить
Відпросилася в тую ж мить.
Одвели вони дівицю
До горішньої світлиці
І пішли відтіль гуртом,
Щоб заснула тихим сном.

День за днем іде, минає,
А царівна молодая
Все живе серед лісів
У семи богатирів.
Вранці, ясною порою
Браття дружною юрбою
Виїжджають погулять,
Сірих крижнів пострілять,
Руку правую потішить,
Сарачина в полі спішить,
Або в кримця на скаку
Зняти голову важку,
Стріться з ворогом заморським
Чи з черкесом п'ятигорським.
А хазяечка — вона,
В терему сама-одна,
Прибере, і наготує,
І нічим не вередує.
Так ідуть за днями дні,
Безтурботні та ясні.

Браття всі сестру названу
Покохали. Якось рано
У світлицю до зорі
Увійшли богатирі.
Старший каже їй: «Дівице,
Знаєш, всім ти нам сестриця.
Всіх нас семеро братів,
Молодців-богатирів.

Ми тебе кохаєм дуже,
Як один. Собі ти мужа
Поміж нами обери,
Нас як-небудь помири,
А для інших будь сестрою.
Що ж хитаєш головою?
Чи відмовить хочеш нам?
Чи не по купцеві крам?»

«Ой ви, хлопці молоденъкі,
Братіки мої рідненькі! —
Каже так царівна їм,—
Як неправду я повім,
Божий гнів спаде на мене!
Що чинить? Я ж наречена!
Всі до серця ви мсні,
Всі розумні та ставні,
Кожен кожному з вас рівний,
Та є суджений в царівни!
Наречений любий цей —
Королевич Єлісей».

Браття трохи помовчали,
Головами похитали.
Старший каже: «В добрий час!
Ти ж не гнівайся на нас,
Словом більш не похоплюся
Я про те». — «Я не гнівлюся,—
Тихо мовила вона.—
А відмова — не вина».
Женихи їй уклонились,
Потихеньку віддалились,
Знов у згоді, як раніш,
Стали жити ще дружніш.

А тимчасом зла цариця
На царівну все гнівиться,
Все добріша не стає,
А на дзеркальце своє
Довго сердилася і дулася,
Та нарешті скаменулась,
Розшукала їй перед ним
Давнім звичаєм своїм

Красуватись знову стала
Й посміхаючись казала:
«Здрастуй, дзеркальце! Скажи
Та мій сумнів розв'яжи:
Чи не я за всіх миліша,
І рум'яніша й біліша?»
А воно їй каже так:
«Ти прекрасна, знає всяк,
Тільки є, жива й здорова,
Серед темної діброви,
У хоромах захисних
Та, що краща від усіх!»
І цариця налетіла
На Чорнявку: «Як ти сміла
Обдурить мене? і в чим?»
Та призналася в усім.
А розгнівана цариця
Їй рогаткою грозиться
І кладе: або не жить,
Або падчерку згубить.

Раз царівна молодая
Миших братіків чекає
І пряде біля вікна.
Раптом глянула вона:
Пес загавкав, як шалений,
То черничен'ка злиденна
У подвір'ї під вікном
Відганяє пса кийком.
«Підожди, бабусю рідна! —
Їй з вікна кричить царівна,—
Пригрожу сама я псу
І чогось тобі знесу!»
Їй відказує черниця:
«Ой, дитинонько-дівице!

Клятий пес мене злякав,
Мало лаття не порвав,
Подивись, як він лютує!
Вийди в двір!» Царівна чує,
Хліб з комори узяла,
Та лиш з ганочку зійшла —
Пес до неї — гавка, злиться,
Не пускає до черниці.

А стара підійде лиш —
Він злоститься ще страшніш
На черницю. «Просто дивно! —
Посміхнулася царівна.—
Що це так його гнівить?
На ж, лови!» — і хліб летить.
Хліб жебрачка упіймала.
«Дуже дякую,— сказала,—
Бог тебе благослови!
От за це тобі, лови!»
І на ганок соковите,
Наливне та духовите
Гарне яблучко летить.
Пес як скочить, заскавчить...
Та царівна просто в руки
Упіймала. «Від докуки
Яблучко собі вживай!
Бог з тобою, прощавай!»
Так черница проказала,
Уклонилася і пропала.
До царівни тут мерещій
Пес біжить і в очі їй
З жалем дивиться і виє,
Ніби пеське серце ніє,
Ніби хоче їй сказать:
«Кинь!» Вона його вмовлять,
Пестить ніжною рукою:
«Що, соколику, з тобою?
Ляж!» В кімнату увійшла,
Знову пряжу узяла;
Під віконцем прясти стала,
Ждать братів, а поглядала
Все на яблучко на те,
А воно мов золоте,
Спілим соком вщерьте налите,
І рум'яне, ї духовите,
Медом сповнене ясним,
Видно зернятка у нім.
Почекать вона хотіла
До обіду, не стерпіла,
В руки яблучко взяла
І до губок піднесла,
Потихесеньку куснула

І шматочок проковтнула...
Раптом, що це? Світе мій!
Ніби сперло груди їй,
Білі руки уронила,
Спіле яблучко впустила,
Блимнув погляд з-під повік,
І на лавку під божник
Тут вона відразу впала
І недвижна, тиха стала...

Тої самої пори
Молодці-богатирі
Поверталися юрбою
З молодецького розбою.
Пес в діброві їх виттям
Зустрічає: «Горе нам! —
Браття мовили.— Печалі
Не минути!» Ідуть далі,
Прискакали, входять... «Ах!»
Пес за ними по п'ятах,
Вмить до яблучка... Озлився,
Проковтнув його, звалився
І відразу здох... Воно,
Бач, отруєне було.
До царівни неживої,
Похилившись головою,
Браття з жалем підійшли,
Її з лавки підняли,
Одягли у пишні шати
І хотіли вже ховати —
Передумали. Вона,
Як ві сні — така ясна,
Тихомирно так лежала,
Що ледь-ледь не промовляла.
Ждали три дні. Але ні! —
Спитъ вона у мертвім сні...
І з плачем, в великім жалю,
В домовину із кришталю
Тіло мертвої сестри
Тут кладуть богатирі.
Понесли в порожню гору
І труну в північну пору
До шести міцних стовпів,

До чавунних ланцюгів
Обережно пригвинтили
І навкруг загородили.
Старший брат віддав поклін.
«Люба сестро! — мовив він,—
Спочивай спокійно в гробі!
Згасла, жертва чорній злобі,
На землі твоя краса;
Дух твій приймуть небеса.
Ми усі тебе любили,
Ждав тебе жених твій милий,
Та вінець дістався твій
Тільки смерті навісній».

Того ж дня лиха цариця,
Дожидаючись черници,
Нишком дзеркальце взяла
І питання задала:
«Чи не я за всіх миліша,
І рум'яніша й біліша?»
А воно їй каже так:
«Ти, царице, знає всяк,
На землі за всіх миліша,
І рум'яніша й біліша».

У далекому краю
Нареченую свою
Королевич скрізь шукає.
Все немає та немає!
І кого він не спита,
Всюди відповідь не та:
Той сміється просто в очі,
Той відкаже неохоче;
І до сонця під кінець
Вдався добрий молодець:
«Ясне сонечко! Ти ходиш
Цілий рік у небі. Зводиш
Зиму з літом щоразу,
Всіх нас бачиш унизу.
Не відмов мені в привіті!
Чи не стріло десь на світі,
У якому-будь краю,
Нареченую мою?»

Ясне сонце відказало:
«Ні, царівни не стрічало
Я ніколи. Та постій,
Може, місяць, родич мій,
Десь її на світі стрітив
Або слід її примітив».

Серце рветься із грудей,—
Ночі жде наш Єлісей.
Тільки місяць показався —
Він услід за ним погнався.
«Місяцю, ти друже мій,
Ти, ріжечку золотий!
Ти встаєш у тьмі глибокій,
Біолицій, ясноокий,
І до тебе залюбки
Посміхаються зірки.
Не відмов мені в привіті!
Чи не стрінув десь на світі,
У якому-будь краю,
Нареченую мою?»
Відказав тут місяць ясний:
«Не стрічав царівну красну.
На сторожі я стою
Тільки в чергу-бо свою,
Знатъ, вона без мене, друже,
Десь пробігла!» — «Прикро дуже!» —
Королевич відказав.
Ясний місяць ще додав:
«Постривай, про неї, може,
Вітер знає. Він поможе.
Ти до нього поспішай.
Не журися, прощавай!»

Єлісей журбу долає,
Віtru буйному гукає:
«Віtre, гордий володар!
Ти ганяєш зграї хмар,
Ти хвилюєш синє море,
Всюди вієш на просторі,
Ти боїшся, вільний птах,
Тільки бога в небесах.
Не відмов мені в привіті!

Чи не стрінув десь на світі,
У якому-будь краю,
Нареченую мою?»
Каже вітер: «За рікою,
За струмистою водою,
Є високая гора,
В ній глибокая нора;
В тьмі, що сповнена печалі,
Домовина із кришталю.
Там прип'ята на стовпах,
На чавунних ланцюгах.
А навкруг долина рівна...
В тій труні твоя царівна».

Вітер далі тут помчав.
Королевич заридав
І пішов, жених нещасний,
На свою царівну красну
Подивитись ще хоч раз.
Він іде; і підвелась
Перед ним гора пустинна;
Навкруги сумна рівнина;
Вхід в горі чорніє тій.
Він іде туди мерещій.
Перед ним в імлі могильній
Колихається повільно
Кришталевая труна...
В тій труні лежить вона.
Об труну, де спала мила,
Він ударився щосили,
Аж розбивсь кришталь. І вмить
Наречена вже не спить,
Очі тихо розімкнула,
І з полегшенням зітхнула,
І спроквола промовля:
«Як же довго спала я!»
І встає з труни сумної...
Ах!.. Заплакали обое.
Він її на руки взяв
І з нори попрямував.
Під розмову безтурботну
Виrushаютъ в путь зворотну;
Чутка всюди рознеслася,

Що дочка в царя знайшлась!
Вдома в ті часи без діла
Люта мачуха сиділа
Перед дзеркальцем своїм
І вела розмову з ним:
«Чи не я за всіх миліша,
І рум'яніша й біліша?»
А воно їй каже так:
«Ти прекрасна, знає всяк,
Та царівна ще миліша,
Ще рум'яніша й біліша!»
Як взяла царицю злість —
Дзеркальце об землю — трісь!
В двері миттю похопилась
І з царівною зустрілась —
І від люті в той же час
Лиходійка вмерла враз.
Злу царицю поховали
І весілля відгуляли,
І були кінець кінцем
Наречені під вінцем.
Учту справили велику,
Що й не бачено від віку!
Я там був, мед-пиво пив —
Тільки вуса обмочив.

**КАЗКА
ПРО ЗОЛОТОГО ШІВНИКА**

1834

Десь-то, в тридев'ятім царстві,
В тридесятім володарстві
Жив-був славний цар Дадон.
Змолоду, посівши трон,
Розважався він війною,
Для сусідів був грозою,
А на старість захотів
Одпочити від боїв,
З упокоєм їсти-пити;
Тут сусіди ну водити
На царя за раттю рать,
Шкоди й лиха завдаватъ.
Щоб кінці землі своєї
Від наруги від тієї
Боронити день при дні,
Цар війська держав грізні.
Воєводи не дрімали,
Та ніяк не потрапляли:
Ждуть із півночі, аж на —
Лізе з півдня рать буйна;
Збудуть там — недобрі гости
Морем сунуться; зо злості
Навіть плакав цар Дадон,
Навіть забував і сон.
Де вже тут спокійно жити!
От, щоб горю посбити,
Вдався він до мудреця,
Зорезнавця і скопця.
Шле до нього він з поклоном.

От мудрець перед Дадоном
Став, торбину розв'язав,
Золотого півня дав.
«Посади оцю ти птицю,—
Проказав мудрець,— на шпицю;
Золот-півник всі краї
Пильнуватиме твої:
Як не ждать нізвідки лиха,—
Буде пташка мирна й тиха,
А як тільки б відкілясь
Ворогів орда взялася,
Чи війна б де починалась,
Чи яка біда складалася,—
Закричить мій співунець,
Підійнявши гребінець,
І повернеться до того
Місця лютого й страшного».
Цар, як тес зачуває,
Гори золота обіцяв
Зорезнавцеві старому.
Мовив: «Я слузі такому,
Як для себе, без жалю
Все віддам і все зроблю».

Став же півник той на шпиці,
Стереже його границі,
Скоро тільки щось не так —
Подає тривоги знак,
Наче зо сну, стрепенеться,
Повернувшись, озоветься,
Закричить: «Кири-ку-ку!
Царствуй лежма на боку!»
І сусиди присмиріли,
Воювати вже не сміли.
Отаких-то цар Дадон
Їм наставив перепон.

Рік і два спливає мирно,
Півник наш сидить сумирно.
Тільки ж якось цар Дадон
Чує крик і шум крізь сон.
«Царю! Батьку милостивий! —
Воєвода стогне сивий.—

Встань, велителю! Напасть!»
«Що таке? Заснуть не дастъ! —
Цар крізь позіхи до нього.—
Га? Хто там? Чого й до чого?»
Воєвода ж не мовчить:
«Наш когутик знов кричить,
Страх і шум по всій столиці».
Цар до вікон, зирк — на шпиці
Б'ється півник-вістівник,
Повернувшись в східний бік.
Вже ж тут годі зволікатись:
«Всі на коні! Гей, рівнятись!»
Цар до сходу шле війська,
Старший син за ватажка.
Півник тут угамувався.
Стихло все, Дадон здрімався.

От минуло вісім днів,
А не чутъ про вояків:
Як проходить оборона? —
Не сповіщено Дадона.
Золот-півень в крик уп'ять,—
Цар нову скликає рать,
Сина меншого із нею
Шле правицею своєю.
Півник знов сидить, притих,
А вістей нема від них.
Знову вісім день минає;
Люд боїться, сну не знає;
Золот-півень в крик уп'ять,—
Цар скликає третю рать,
Сам уже стає на чолі,
Хоч не як-то й вірить долі.

От ідуть та йдуть війська,
Путь-доріженка тяжка.
Ні ворожої ж то сили,
Ні побоюю, ні могили
В далині не вирина.
Мислить цар: ну й дивина!
От і восьмий день минає.
Цар у гори прибуває
І з усім своїм полком
Опинивсь перед шатром.

Все німе, як на картині,
Круг шатра; в тісній долині
Рать побита скрізь лежить.
До шатра Дадон спішить...
Ой, якої страховини!
Перед ним його два сини
Без шоломів і щитів
На землі. Меча встремив
Один одному у груди.
Іхні коні — як приблуди,
На столоченій траві,
На кривавій мураві...
Цар у плач: «Ох, соколята!

Що за доля розпроклята!
Вже не тішиться на вас!
Ох! Настав мій смертний час!»
Плаче цар, бійці ридають,
Аж долини всі здригають,
Аж тремтить усе нутро
Гір високих... Враз шатро
Відслонилось — і дівиця,
Шамаханська цариця,
Наче ясная зоря,
Тихо вийшла до царя.
Як нічна змовкає птаха
Перед сонцем,— так бідаха
Перед нею занімів —
Цар забувся про синів.
А вона перед Дадоном
Усміхнулась — і з поклоном
За правицю узяла
І в шатро його ввела.
Там за стіл його саджає
Та частує-пригощає
І кладе на відпочин
Між гаптованих тканин.
Цілий тиждень, як годину,
Їй покірний до загину,
В любий здавшися полон,
Бенкетує цар Дадон.

Аж нарешті він по всьому
Каже війську йти додому,

Сам красуню забира
І рушає, бо пора.
Перед ним чутки, як птиці,
Носять правду й небилиці.
Біля міста, край воріт
Люди збеглися на привіт.
Всяк летить прудким погоном
За царицею й Дадоном.
Цар Дадон вітає всіх.
Гульк — із натовпів людських,
В сарачинській шапці білій,
Наче лебідь посивілий,
Друг його, старий звіздар.
«А, добриден,— каже цар,—
Як живеш і що нам скажеш?
Підйди-но, що накажеш?»
«Царю,— в відповідь мудрець,—
Треба скласти нам кінець.
Як тобі я прислужився,
Ти сказав, ще й побожився:
Все тобі я без жалю,
Як для себе, ізроблю.
Подаруй мені дівицю,
Шамаханськую царицю...»
Цар поглянув, сам не свій:
«Що ти,— каже,— навісний!
Чи нечиста, може, сила
В тебе розум затемнила?
Що за біс тебе опав?
Я не криюсь, обіцяв,
Та таке вже не годиться...
І нащо ж тобі дівиця?
А чи знаєш ти, хто я?
Воля царська тут моя —
Хочеш золота дзвінкого?
Чи коня моого прудкого?
Чи півцарства, хочеш, дам?»
«Не цікаво тее нам.
Подаруй мені дівицю,
Шамаханськую царицю»,—
Так відказує мудрець.
Плюнув цар: «На тебе грець!
Як таке, не дам нічого!»

Мучиш сам себе, старого!
Одіди, як хочеш жити!
Ну-бо діда відтягніть!»
Дід почав був сперечатись,
Та не з кожним слід змагатись:
Цюкнув цар його жезлом
Просто в лоб. Упав мішком
Бідолаха.— Вся столиця
Іздригнулась, а дівиця
Хи-хи-хи та ха-ха-ха!
Не боїться, бач, гріха.
Цар, лихе забувши слово,
Усміхнувся їй медово.
От в'їздить до міста він...
Раптом чує тихий дзвін,—
І, як стій, серед столиці
Півник, зринувши зо шпинці,
Над царем залопотів
І йому на тім'я сів,
Стрепенувся, в тім'я клонув
Та й з очей... Униз посунув
З колісниці цар Дадон,
Відійшов на вічний сон.
А цариця десь поділась,
Наче й зовсім не родилась.
Казка вигадка, проте
Щось тут, браття, не пусте!

ПРИМІТКИ

ПОЕМИ

РУСЛАН І ЛЮДМИЛА

Поема «Руслан і Людмила» була почата Пушкіним в 1817 р., ще в Ліцей, закінчена 26 березня 1820 р. і надрукована в тому ж 1820 р. Епілог написаний на Кавказі 26 липня 1820 р. Вступ до поеми («Край лукомор'я дуб зелений...») написаний в Михайлівському в 1825—1826 рр., і вперше з'явився в другому виданні (1828 р.). У другому виданні Пушкін змушений був із цензурних міркувань вилучити деякі вольні місця, котрі консервативна критика одінновала як «аморальні».

Стор. 33. «...князь Тавріди» — князь Г. О. Потьомкін-Таврический, фаворит Катерини II, власник розкішних маєтків.

Стор. 37. Орловський О. Й. (1777—1832) — художник, який малював переважно воєнні сцени.

Стор. 39. Зоїл — alexandrійський філолог III століття до н. е. Ім'я його, як причепливого критика, стало загальним.

Стор. 51. «Поезії чудесний геній» і т. д. В цих рядках говориться про поему В. А. Жуковського («північного Орфея», як він тут називаний) «Дванадцять сплячих дів». Далі Пушкін пародіює сюжет цієї поеми.

Стор. 55. «Мовчить, не дише, як Діана над милим пастухом своїм». Тут мається на увазі старогрецький міф про Ендіміона, карійського пастуха, який спить вічним сном.

Діана (богиня місяця і полювання) спускається до нього кожного вечора і проводить з ним ніч.

Стор. 58. «Так Лемноса ковалъ кривий...» Мається на увазі старогрецький міф про Гефеста (або Вулкана), бога підземного вогню, кривого коваля. Його дружина, богиня краси Афродіта (інші її імена, названі тут — Цітерея, Кіпріда) зрадила його з богом війни Ареєм (Марсом). Гефест підстеріг їх під час любовного побачення і заплутав у залізну сіть.

Стор. 83. «Тимчасом хмарою густою гроза тяжку прослава тіни!..» Тут Пушкін згадує про загрожуюче йому за політичні вірші заслання в Сибір або в Соловки і про заступництво друзів, які виклопотали йому заміну цього покарання висилкою на південнь.

КАВКАЗЬКИЙ БРАНЕЦЬ

Написано Пушкіним протягом другої половини 1820 р. (починаючи з серпня) і в перші місяці 1821 р. (переписування первого біловика закінчено 28 лютого). Епілог датований: Одеса, 15 травня

1821. Під час друкування були зроблені цензурні перекручення і вилучені деякі місця політичного характеру (вірші «Присвята», де говориться про «утиски», вірші «Свободі! лиш тебе одну... і т. д.»).

У першому і другому виданнях (1822 і 1828 рр.) «Кавказький бранець» був присвячений М. М. Раевському-молодшому. В сім'ї Раевського Пушкін провів на Кавказі та в Криму перші місяці заслання.

Стор. 109. Ціціанов П. Д., Котляревський П. С., Єрмолов О. П.— російські генерали, які керували завоюванням Кавказу.

ГАВРИІЛЛАДА

Поема написана в квітні 1821 р. Рукописів її не збереглося (текст, що друкується, відновлено по пізніших списках, які дійшли до нас). У рукописах Пушкіна зберігся тільки короткий план: «Святий дух, призвавши Гавриїла, описує йому свою любов і підвіщує його в звідники. Гавріїл закоханий. Сатана і Марія». План датується 6 квітня.

У «Гавріїладі» пародійовані євангельське оповідання про «блажовіщенні діви Марії» і біблейська легенда про «гріхопадіння» Адама і Єви. Поема нелегально поширювалася в рукописних копіях. В 1828 р. у штабс-капітана В. Митькова була знайдена одна із таких копій, що спричинилося до політичного слідства про Пушкіна як автора цієї поеми. На допиті Пушкін відрікся від авторства. Коли Микола I, дізнавшись про результати допиту, наказав знову допитати Пушкіна, поет написав листа безпосередньо царю і одержав від нього відповідь. Ці листи до нас не дійшли, але за словами О. М. Голіцина Пушкін призначався у своєму авторстві. Слідство було розпочато в червні 1828 р., а закінчено 31 грудня того ж року резомією Миколи: «Мені ця справа в подrobiцях відома і цілком зацінчена».

Стор. 125. «О друзі, ви ж пригадуєте поле»... Пушкін звертається тут до своїх друзів по Ліцею.

ВАДИМ

Поему «Вадим» Пушкін почав писати в 1821 р., одночасно з задумом трагедії на цей же сюжет, продовжував в 1822 і залишив незакінченою. Уривки друкувалися в 1827 р. в альманаху «Памятник Отечественных Муз» і «Московском Вестнике», № 17.

У нашому виданні подається повний текст першої пісні поеми по списку із архіву кн. М. О. Урусова.

Задум «Вадима» виник у Пушкіна під прямим впливом декабристської пропаганди російських національно-історичних сюжетів.

БРАТИ-РОЗБІЙНИКИ

Це уривок із великої поеми, яку Пушкін писав у 1821—1822 рр., а потім спалив (див. його лист О. О. Бестужеву 13 червня 1823 р.). Про джерела сюжету поеми Пушкін писав Вяземському 11 листопада 1823 р.: «Дійсний випадок дав мені привід написати цей уривок. У 1820 р., під час моого перебування в Катеринославі, два розбійники, заковані разом, перепили Дніпро і врятувалися. Їх відпочинок на островку, потоплення одного із сторожів мною не вигадані».

БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ ФОНТАН

Поема почата навесні 1821 р., основна частина написана в 1822 р. Остаточно опрацьована восени 1823 р. Про обставини написання поеми ми частково дізнаємося з листів Пушкіна братові (від 25 серпня 1823 р.) і Бестужеву (від 8 лютого і 29 червня 1824 р.) Опрацьовуючи поему, Пушкін викинув із тексту «любовне марення», тобто місця, де були інтимні признання поета. В першому виданні (1824) поема надрукована з додатком «замість передмови» статті П. А. Вяземського «Розмова між видавцем і класиком з Виборгської сторони або Васильєвського острова» і з уривками із книги І. М. Муравйова-Апостола «Подорожж по Таврії» (СПб., 1823 р.). В пізніших виданнях «Розмова» була вилучена, а в третьому виданні (1830) був доданий «Уривок із листа до Д.». «М.», про якого йде мова в кінці листа,— той же Муравйов-Апостол.

Епіграф до поеми взятий із «Бустана» Саді *. Пізніше Пушкін вжив його в кінці «Євгенія Онегіна» до декабристів.

ЦИГАНИ

Поема почата в січні 1824 р., закінчена 10 жовтня того ж року. Вперше надрукована в 1827 р.

Стор. 174. «Між нами є оповідання» і т. д. Тут в оповіданні старого цигана говориться про римського поета Овідія. (І. в. н. е.), який був засланий імператором Августом на берег Чорного моря (пор. вірш Пушкіна «До Овідія»).

Стор. 181. *Буджак* — південна частина Бессарабії.

Стор. 181. *Аккерман* — місто в Бессарабії, в XVIIІ в.—турецька фортеця.

Стор. 188. «Там, де свої суворі грани Стамбулу руський показав» — кордон з Туреччиною, установлений після російсько-турецької війни, яка закінчилася в 1812 р.

ГРАФ НУЛІН

Поема написана 13 і 14 грудня 1825 р. У першому з двох білових рукописів названа «Новий Тарквіній». Надрукована в альманаху «Северные Цветы на 1828 г.» і потім окремим виданням разом з поемою Баратинського «Бал».

Стор. 194. «Жахливу книжечку Гізота». Тут мається на увазі одна із брошур Гізо того періоду, коли він виступав проти реакційного режиму Карла X і оправдував революцію.

Стор. 194. *Беранжер* — Беранже, видатний французький поет.

Стор. 195. «Нам надсилають Телеграф» — журнал М. Полевого «Московский Телеграф», до якого додавалися модні картинки.

Стор. 197. «Як до Лукреції Тарквіній...» Тут Пушкін іронічно порівнює Нуліна і Наталю Павлівну з героями поеми Шекспіра «Лукреція» — Лукрецією і Тарквінієм.

ПОЛТАВА

Поема почата 5 квітня 1828 р. і писалась пізніше уривками, з кінця червня до середини вересня, з великими перервами. В оста-

* Пушкін знайшов його в «Лалла-Рук» Т. Мура.

точній редакції I пісня закінчена 3 жовтня, II пісня — 9 жовтня, III пісня — 16 жовтня. 27 жовтня була написана присвята.

Епіграф поеми — вірш із поеми Байрона «Мазепа».

До кого звернена «Присвята» поеми, твердо не установлено. П. Є. Шоголев вважав, що поема присвячена Марії Волконській, дочці генерала М. М. Раєвського, яка пішла за своїм чоловіком-декабристом в Сибір. Положення П. Є. Шоголєва не можна вважати цілком доведеним. Інші припущення ішле менш переконливі.

Стор. 208. *Шведський паладин* (паладин — рицар) — шведський король Карл XII.

Стор. 209. «Де грізний муж у час новий». Автор мав на увазі Наполеона і його похід на Москву.

Стор. 228. *Забіла* П. М.— український магнат XVI віку, який перебував на службі у польського короля і перейшов на його сторону під час повстання Хмельницького. *Гамалій* (Гамалія А. М.) — генеральний консул часів Хмельницького.

Стор. 235. *Хитрий кардинал* — папа Сікст V. За переказами, будучи кардиналом, він вдавав із себе кволого і хворого, а обраний папою відкинув милиці і голосно заспівав подячний псалом.

Стор. 235. *Отаман січовиків* — К. Гордієнко (див. 11 примітку Пушкіна до «Полтави»).

Стор. 238. *Розен, Шліппенбах* — шведські генерали.

Стор. 239. *Шереметев, Брюс, Боур, Репнін* — соратники Петра I.

Стор. 239. «...і щастя любленець безрідний» — О. Д. Меншиков, фаворит Петра I.

Стор. 241. *Войнаровський* — племінник Мазепи, герой одноіменної поеми Рильєва.

Стор. 245. «А там, де вітряки рядами» і т. д. Карл XII після поразки лишився жити в Бендерах (в Бессарабії, яка тоді належала Туреччині). Його намагання схилити турків на війну з Росією були безуспішні. Турки оточили його табір у Бендерах і після бою, в якому Карл з невеликим числом слуг відбивався від цілого війська турків і татар, був взятий ними в полон.

ТАЗІТ

Поема писалась в кінці 1829 — початку 1830 р. і не була закінчена Пушкіним. Вперше надрукована в 1837 р. посмертно (в «Современнике», т. VII) під заголовком «Галуб», що дав Жуковський, який неправильно прочитав ім'я «Гасуба», батька Тазіта.

ДОМИК В ҚОЛОМНІ

Поема написана в жовтні 1830 р. Полемічно спрямована проти реакційної критики, що намагалася нав'язати Пушкіну офіційні теми і вимагала від нього моральних «напущень» в її угодному дусі. Надрукована в альманаху «Новосяльє», 1833 р.

Стор. 268. *Емін Ф. О.* — популярний у XVIII — на початку XIX вв. автор моралістичних романів.

Стор. 271. *Гоф-фур'єр* — старший придворний лакей.

Стор. 271. «...на Охту одвезли» — на кладовище, що містилося на околиці Петербурга.

ЄЗЕРСЬКИЙ

Поема була почата, мабуть, в самому кінці 1832 р. Пушкін повторгався до роботи над нею в 1833 р. і, очевидно, у вересні — жовтні 1835 р., але залишив її, використавши деякі мотиви в «Мідному вершнику». У червні — серпні 1836 р. Пушкін переробив «Єзерського» на «Уривок» — «Родословну мого героя» (надруковано в журналі «Современник» 1836 р., том III).

Стор. 282. *Філлярин* — Булгарін Ф. В., реакційний журналіст, який обмовляв Пушкіна.

Стор. 283. *Співець Феліци* — Державін. (Феліца — Катерина II.)

АНДЖЕЛО

Поема написана в 1833 р., з лютого по жовтень. Закінчена 27 жовтня 1833 р. в Болдіно. У рукопису під заголовком: «Повість, взята із Шекспірової трагедії „Measure for measure“». Являє собою скорочений і дещо змінений переклад драми Шекспіра. Надрукована в альманаху «Новоселье», ч. 2, 1834 р.

МІДНИЙ ВЕРШНИК

Поема написана восени 1833 р. в Болдіно; почата 6 жовтня, закінчена 31 жовтня (помітки в рукопису). За життя Пушкіна не могла бути опублікованою, тому що викликала заперечення Миколи І. Надрукований був лише уривок із вступу під заголовком «Петербург. Уривок із поеми» в журналі «Бібліотека для членів», 1834, кн. I. Вперше надрукована після смерті Пушкіна («Современник», 1837, № 1) в цензурній переробці Жуковського.

Стор. 313. *Відомості, що подає В. М. Берх* — книга В. М. Берха «Подробные известия о всех наводнениях, бывших в Санкт-Петербурге», СПб., 1826.

Стор. 321. «Кумир на бронзовім коні» — пам'ятник Петру I, роботи Фальконета, установленний у Петербурзі на Петровській площі (нині площа Декабристів).

Стор. 328. Прим. 2: «Дивись вірші кн. Вяземського». Мається на увазі третя строфа вірша Вяземського «Розмова 7 квітня 1832 р.», присвяченого гр. Є. М. Завадовській.

Стор. 328. Прим. 5: «Дивись опис пам'ятника у Міцкевича». Пушкін вказує на вірш польського поета Адама Міцкевича «Пам'ятник Петру Великому».

Рубан В. Г.— третьюординний поет XVIII століття, автор віршів про пам'ятник Петру.

КАЗКИ

КАЗКА ПРО ПОПА І ПРО ЙОГО НАЙМИЛЯ БАЛДУ

Написана в 1830 р. в Болдіно (помітка в рукопису — «13 вер.»). За життя Пушкіна не могла бути надрукована через цензурні перешкоди. Вперше опублікована в 1840 р. із змінами.

КАЗКА ПРО ВЕДМЕДИХУ

Датується приблизно 1830 роком. Збереглася в чорновому, незакінченому рукопису.

КАЗКА ПРО ЦАРЯ САЛТАНА

Написана в серпні 1831 р. в Царському селі. Надрукована в третій частині «Стихотворений А. Пушкіна», 1832 р.

КАЗКА ПРО РИБАКА ТА РИБКУ

Написана в Болдіно. Закінчена 14 жовтня 1833 р. Надрукована в «Бібліотеке для читання», 1835 р., № 5.

КАЗКА ПРО МЕРТВУ ЦАРІВНУ ТА СІМОХ БОГАТИРІВ

Написана в Болдіно. Дата закінчення 4 листопада 1833 р. Надрукована в «Бібліотеке для читання», 1834 р., № 2.

КАЗКА ПРО ЗОЛОТОГО ПІВНИЦА

Написана в Болдіно. Закінчена 20 вересня 1834 р. Надрукована в «Бібліотеке для читання», 1835 р., № 4. Цілком імовірно, що на вибір Пушкіним цього сюжету мало вплив різке загострення його відносин із царем в зв'язку з поданням прохання про відставку (можливо, цим викликаний вірш «Та біда з царем змагатись», якого Пушкін замінив у друку віршем: «Та не з кожним слід змагатись»). Незважаючи на те, що Пушкін передбачливо викинув із казки ряд політичних натяків, цензура не пропустила двох заключних віршів і вірш «Царствуй лежа на боку!»

З МІСТ

Поеми

	Стор.
Руслан і Людмила. <i>Переклад М. Терещенка</i>	7
Кавказький бранець. <i>Переклад В. Сосюри</i>	85
Гавриїлада. <i>Переклад Є. Дроб'язка</i>	113
Вадим. <i>Переклад В. Швеця</i>	129
Брати-розвійники. <i>Переклад Ю. Карського</i>	137
Бахчисарайський фонтан. <i>Переклад М. Рильського</i>	145
Цигани. <i>Переклад В. Сосюри</i>	167
Граф Нулян. <i>Переклад Ю. Карського</i>	189
Полтава. <i>Переклад А. Малишка і М. Рильського</i>	201
Тазіт. <i>Переклад М. Нагибіди</i>	251
Домик в Коломні. <i>Переклад Б. Тена</i>	263
Єзерський. <i>Переклад І. Гончаренка</i>	277
Анджело. <i>Переклад М. Бажана і М. Рильського</i>	287
Мідний вершник. <i>Переклад М. Рильського</i>	311

Казки

Казка про попа і наймита його Балду. <i>Переклад М. Рильського</i>	331
Казка про ведмедицу. <i>Переклад І. Вирганя</i>	339
Казка про царя Салтана... <i>Переклад Н. Забіли</i>	345
Казка про рибака та рибку. <i>Переклад Н. Забіли</i>	371
Казка про мертву царівну... <i>Переклад Н. Забіли</i>	379
Казка про золотого півника <i>Переклад М. Рильського</i>	395

Примітки	403
--------------------	-----

Оформлення художника *К. Калусіна*

Технічний редактор *О. Яхніс*
Коректор *Г. Ященко*

А. С. ПУШКИН. Сочинения, т. 2.

(На украинском языке).

БФ 04885. Здано до набору 22 VIII—52 р. Підписано до друку 21/X—52 р. Формат
паперу 84×108₃₂ 6,438 паперов арк. Друк. арк. 21,11+1 вкл. Обл.-вид. арк. 19,224.
Піса 8 крб. Зам. № 1002. Тираж 20.000.

4-та поліграффабрика Укрполіграфвидаву, м. Київ, пл. Калініна, 2.]

